

BICSKEI ÉVA

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet

Férfi-kép

Az 1825–1827-es országgyűlés reformereiről egy portrégáléria kapcsán

Jelen írás egy elfeledett és széthullott portrégáléria (újra)felfedezése révén az 1825–1827-es pozsonyi országgyűlésnek egy, a magyar reformkor (története) szempontjából lényegi aspektusát térképezi fel. Az együttesbe tartozó arcképek (egy részének) felderítésén, az ábrázoltak személyének (távrolról sem teljes) azonosításán túl ezért legfőképp arra a történeti és megrendelői – egymással konvergáló – kontextusra összpontosít, amelyben a képek keletkeztek. Ez egyrészt azt a diétai közeget jelenti, ahol a közszerelő férfi egy új típusa – egy új magatartásbeli minta – tűnt fel és formálódott nem is annyira az ülések sokhangú diskurzusaiban, mint inkább a diskurzusok hiteles és ezért hatásos szónoki képviselője során. Másrészt azt az időszakot, amely a megrendelő – gróf Széchenyi István – életében meghatározó volt: azokat az országgyűlésen töltött hónapokat, amikor a gróf – saját maga előtt is – a nyilvánosság mértékadó szereplőjévé vált. Ez nem köthető egy adott tethez vagy felajánláshoz; Széchenyi az erény folyamatos, kitartó és szigorú gyakorlásával épített fel egy autonóm politikai személyiséget. A modellt, úgy az ő, mint a diétai ellenzék esetében egy, különböző történeti forrásokból merítő, határozott alakot először a francia forradalomban öltő férfikép szolgáltatta, amely jól adaptálódott a helyi viszonyokhoz. Amellett érvelek, hogy az együttes megrendelője és az egyes képeken ábrázolt személyek ezt a hazai viszonylatban újszerű ideált testesítették meg, maguk a képmások pedig, ha úgy tetszik, ezt propagálták és ennek maradtak mára egyedüli dokumentumai: bennük egy csak korlátozott ideig létező, és akkor is csak keveseket jellemző (politikai) eszmény manifesztálódott.

1. Férfiak

1.1. Az *incredibilis gravitas* megtestesítői

A *The Body and the French Revolution* című könyvében Dorinda Outram mellett érvel, hogy a francia forradalom ugyan eltörölte a politikai uralomnak egy szakrális testben manifesztálódó monarchikus és arisztokratikus legitimitását, de nem tudott helyette egy olyan új, hegemon államtestet kiépíteni, amelyet a tömegtársadalmak megjelenésének korában széles konszenzus övezett volna (Outram 1989). A test így a politikai harc terepévé vált: a királygyilkosság révén támadt politikai ürt az egyének fizikai testének rivális politikai ideológiák általi, folyamatos újraalkotása töltötte ki.

Az új magatartásmodell alapja a Norbert Elias-féle kora újkori *homo clausus* (Elias 1987) lett: az az önmagát kontrolláló, racionálisan cselekvő férfi, aki a középosztály győzelmét szimbolizálhatta a nők és az alsóbb rétegek társadalmi rendet veszélyeztető, karneválszerű kitérésével szemben (*à la* Bahtyin 1982). Modern kori változatát Outram kifinomult módszerekkel rekonstruálja: a francia forradalom újfajta társadalmi és politikai nyilvánosságában – ott, ahol először vált feladattá a tömeg meggyőzése, egy ügy mellé állítása – felértékelődő diskurzusok hiteles egyéni megjelenítésének és képviselésének, azaz megtestesítésének kérdéskörére koncentrálnak. Egy olyan középosztálybeli, férfi beszéd- és viselkedési módot, attitűdöt térképez fel – tulajdonképpen tökéletesen internalizált szerepek összességét –, amely lehetővé tette, hogy egyének, ha csak időlegesen is, politikai értelemben véve autonómként, szuverénként éljék meg magukat, és úgy is tűnjenek fel a köz előtt.

Az így jellemezhető férfiak néhány, még iskolai tanulmányaik, illetve későbbi olvasmányélményeik során megismert sztoikus példáját követhették. Az utikai Cato vagy Lucius Junius Brutus története például azonban már nem a klasszikus sztoicizmus nézeteit közvetítette a *negotium* és az *otium* világának kiegyenlítetttségéről – ahol a kérdés még akörül forgott, hogy egy erényes férfi szerepet vállaljon-e egyáltalán a közéletben egy, az államot fenyegető vész esetén –, de nem is a neosztoikusok, mint például Justus Lipsius elterjedt tanait – miszerint az önkontrollal rendelkezőknek egyenesen kötelessége a közügyekben való részvétel –, hanem a sztoicizmusnak a 18. századi filozófusok, többek közt Montesquieu elgondolásai által formált olvasatát az állam hatalmával szemben a saját szuverenitására és személyes autonómiájára törekvő individuumból. A hihetetlen méltóság (*incredibilis gravitas*) római ethoszának – és a már említett *homo clausus* alakjának – ezen modern kori követői így fizikai és érzelmi szükségleteik háttérbe szorításával, anyagi javaik, karrierjük és pozíciójuk feladásával, saját életük, sőt akár közeli hozzátartozóik feláldozásával maguk is az erény (*virtu*) abszolút és autentikus megszemélyesítőivé válhattak – megvesztegethetetlen és megfélemlíthetetlen szabad emberekké egy zsarno-

ki hatalommal szemben. Áldozatvállalásuk hiteles külső képviselőjére különös hangsúly esett: testi folyamatok, intenzív benső érzelmek maximális lepezésére és uralmára; felemelő, magasztos gesztusokra és bátor szavakra; lemondásra, visszafogottságra és nyugalomra – akár a közvetlenül fenyegető, erőszakos hallállal szemben is. Nem nagy tettekről volt szó tehát, hanem az erény (verbalizáláson túli) autentikus megéléséről és megtestesítéséről az ehhez szükséges folyamatos önfegyelem és önvizsgálat révén. Mindez azokban, akik sztoikus magatartásuk tanúi voltak, tiszteletet váltott ki, és arra indította őket, hogy a magatartásmintát kövessék. Ez volt a cél: támogató társakra lelteni, akik amellet, hogy támaszt nyújthattak az elbizonytalanodás pillanataiban, a példát mintegy felülmúlva ugyancsak a politikai értelemben vett autonóm viselkedést gyakorolhatták. Az erényes férfi példája így változtathatta közönségét közösséggé – nem politikai frakciók vagy pártok, hanem laza és időleges szerveződések, rövid életű szövetségek, valamiféle, a közös ügyért vállalt szolidaritás értelmében. Forrongó időszakban ugyanis egy, a „közakarattal” szembeni különvélemény kizárólag egyéni politikai érdekek hajhászásaként értelmeződhetett; de az abszolút erényességet is csak ideig-óráig testesíthette meg bárki is; nem említve, hogy az erre való törekvés versengést szült máskülönben egyenlő és egymással szolidáris társak közt.

Könyvében Outram hangot adott annak a véleményének, hogy ez az elnyomó államhatalommal szemben heroikus méltóságot tanúsító, középosztálybeli férfi viselkedésmódel a francia forradalom legjelentősebb, bár az 1820-as évek után már egyre inkább lejárt szavatosságú exportcikkévé vált (Nyugat-)Európában (például Outram 1989: 154). Állítását – a kifejtett 20. századi, de a csak érintőlegesen említett 19. századi példák mellett – Marx találó maximája kísérte, miszerint események és személyek kétszer tűnnek fel a történelem színpadán: először tragédiaként, majd *farce*-ként. Jelen esettanulmányt is az a (heurisztikus) felismerés inspirálta, hogy a nyilvánosságban hitelesen szereplő és így autoritásra szert tévő férfi Outram által leírt alakja a magyar (művészet)történelemben is azonosítható. A modell ugyanis, a honi viszonyokhoz igazítva, megfelelő keretet szolgáltathat néhány, az 1825–1827-es pozsonyi országgyűlésen feltűnő férfi magaviseletének, valamint egymás közti viszonyainak, sőt mindezek *vizualizációjának* a megértéséhez. Megmagyarázhatja bizonyos kifejezések, témák, problémák és reakciók makacs ismétlődését; és talán a diéta historiográfiai (le)értékelésén is változtathat, pozitív irányban.

1.2. Az 1825–1827-es országgyűlés orátorai

Az 1825–1827-es pozsonyi diéta irodalma nem nagy (Horváth 1886: 137–191; Kumlik 1908: 15–34; Ballagi 1897: 119–182; Vörös 1980: 631–635). A történettudományi érdeklődés hiánya részben a források korlátozottságának köszön-

hető: például az alsóházban, a kerületi üléseken elhangzott szónoklatok nem a hivatalos átiratból (*Jegyző könyv* 1825–1826), hanem néhány résztvevő ülésen rögzített jegyzeteiből ismertek, azaz politikai nézeteik által is formált rövid tartalmi kivonatok (Zsoldos 1825; Jelenvolt 1868; Szoboszlai 1876–1877; Tar 1876–1877; Guzmics 1883; Keglevichné 1938; Széchenyi 2002). De az érdektelenség részben abból a (politikátörténeti) közelítésből is fakad, amely a sérelmi politikán való túllépéssel és a liberális eszmék elterjedésével azonosította a reformkori diétákat. Ezen szempontok alapján az elhúzódo gyűlés valóban nem teljesít jól; ráadásul a kevés, és nézeteiket tekintve sem egységes reformer az Akadémia és a Ludovika megalapításán túl jószérivel csak egy újabb diéta három év múlva történő megrendezését vívta ki; a többi célját el nem ért beszéd és fogalmazvány maradt. Ezért nem is lehet csodálkozni azon, hogy az országgyűléstől, amelyet a reformkor nyitányaként tartottak számon, ezt a reprezentatív funkciót elvitatták, hogy a megtisztelő címet az 1830–1831-es gyűlésnek adják át (Kosáry 1987: 228 nyomán például Fónagy 2003: 34 és Oplátka 2005: 159).

A diéta jelentőségének historiográfiai ártértékelését éppen az öncélúnak tűnő szónoklatok újragondolása, pontosabban a szónokok (korántsem csak beszédek alatt) tanúsított viselkedésének, attitűdjének ártértelmezése hozhatja el (már amennyire ezt a töredékes források lehetővé teszik). Ezért a gyűlés diskurzív témáinak felvázolása után azt mutatom be, hogy a korábbi országgyűlésekhez képest miként változott a beszédek jellege, nyelve és előadási módja, mivel ezek a tényezők is szerepet játszottak az ellenzéki rétorok politikai hitelességének megteremtésében. Az autentikussághoz azonban a meggyőzőerőnél többre volt szükség: nem pusztán felállásra (és beszédre), hanem ügyek melletti kiállásra, sőt azok állhatatos és tántoríthatatlan képviselőre – az erény mindennapos gyakorlására. Mert korántsem lehetett könnyű például a népszerű ellenzéki témának számító alkotmányos sérelmeket, az uralom zsarnoki természetét nyilvánosan tárgyalni, majd mindezért a következményeket *privatim* viselni, vagy az állam megvesztegető hatalmának – kitüntetéseknek, kinevezéseknek: a megvásárlásnak – ellenállni. De azok, akiknek ez (többé-kevésbé) sikerült, egy új magatartásbeli modellt testesítettek meg: a kivételes méltósággal rendelkező hazafit. Ő a diéta hozadéka: a politikai értelemben szuverén egyén; a nagy társadalmi átalakításokat (*önmagán*) megkezdő reformer, akinek „megszületése” nélkül sem a sérelmi politikálás feladása, sem a liberalizmus terjedése nem valószínű volt volna meg.

Maga az országgyűlés 1825 őszén több mint tíz év szünet után ült újra össze, I. Ferenc negyedik felesége, Karolina Augustza magyar királynővé koronázása, illetve – ahogy azt Szögyén Zsigmond *personalis* megfogalmazta – „az ország dolgainak igazgatása” céljából (Guzmics 1883: 28). Utóbbi lakonikus kitétel olyan súlyú ügyeket foglalt magában, mint a francia háborúk során hozott királyi pátenseknek – a pénz leértékelésének, az adó papírpénz helyett ezüstben való szedésének, a királyi tanácsadók (*consiliariusok*) javaslatára az ellenálló

megyékben katonai erővel fellépő biztosok (*commissariusok*) kiküldésének, a diétai határozat nélküli újoncozásnak és sóáremelésnek, valamint a hatályos törvények ellenére az országgyűlések felfüggesztésének – a visszavonása. A felhalmozódott fő sérelmek (*praeferens gravamenek*) mögött egyazon, a legnagyobb húzódott: a rendeletekkel való kormányzás, mint a magyar alkotmányosságot sértő, abszolutisztikus uralom. Ennek megszüntetését és a *constitutió*nak, azaz a király és a rendek közti *status quó*nak a helyreállítását, a rendek törvényhozásra való befolyásának visszaszerzését tekintették a gyűlésre ellenzéki programmal érkező vármegyei követek a fő feladatnak.

Ez igazi kihívást jelentett, már az ügymenet¹ miatt is: ügyek és megfogalmazásuk ugyanis szinte egyforma súllyal bírtak a diétán.² Maguk a szónoklatok – műfajukat, nyelvüket, előadásmódjukat tekintve – azonban 1825-ben már mást jelentettek, mint korábban, elsősorban a nemzeti gondolatot a verbális meggyőzés eszközeivel hatékonyan ötvöző reformereknek köszönhetően. A 18. században a diétai (és vármegyei) beszédek ugyanis lényegében még latin nyelvű politikai monológok voltak. Előzőleg megírt, majd a gyűlésen felolvasott – deklamálva előadott – szövegek; és mint ilyenek, kizárták az érdemi párbeszédet vagy vitát. Annak ellenére, hogy klasszikus auktorok népszerű fordulataiban és közjogi idézetekben bővelkedtek, rossz latin nyelvezetük miatt az ékesszólást

¹ A törvényhozó testület a rendi országgyűlések rituáléja szerint tanácskozott. A „Statusokat és Rendekeket” – a vármegyék, a káptalanok, valamint a városok választott és utasításokkal ellátott követeit – magában foglaló alsótábla kerületi üléseken tartott szónoklatok formájában tárgyalta meg a problémás ügyeket, amelyeknek eredményét jegyzők fogalmazták meg latin nyelvű üzenetként (*nuncium*), majd küldték körbe elfogadás végett. A végleges változat az országos ülés elé került, amely, ha jóváhagyta, írott vagy szóbeli végzés formájában továbbította a főpapokból és főrangúakból álló felsőtáblának. Ha ők elfogadták az üzenetet, akkor azt a mindkét táblát magában foglaló egyes üléseken végzéssé emelték, aláírták és feliratként felterjesztették az uralkodónak (*repraesentatio*). A választ, amely ugyancsak latin nyelvű leiratként érkezett – és akár a javaslat szentesítését is tartalmazhatta –, ugyancsak elegyes ülés keretében ismertették (*resolutio*). Azonban a problémás kérdéseknek már a kerületi megvitatása – nemhogy üzenetként való megfogalmazása – is heteken át húzódott, mert a reformereknek nemcsak a kormánypártiakkal, hanem egymással is meg kellett vívniuk. A lassan mégis alakot öltő *nuncium*ot aztán az alsó- és felsőtábla oda-vissza küldözgette egymás közt, ahogy az egyik fél kommentárjai újabb és újabb változtatásokat indukáltak a másik oldalon, hogy végül (látszólag) kifejezéseken – latin nyelvű *terminus technicusok* etimológiáján vagy szinonimáin – vitakozzanak. És amikor mindennek ellenére végül mégis megszületett egy-egy felirat, az uralkodó, elégedetlenségét nyilvánítva annak tartalmával kapcsolatban, el is utasíthatta (Guzmics 1883: 10–11, 16–18).

² Ahogy Felsőbüki Nagy Pál fogalmazta meg ezt a maga csípős módján, még az országgyűlés elején: „már régen beszélünk arról, hogy hogy kellene jegyezni, – már talán arról is kellene valamit mondani, hogy mit jegyezzünk” (Széchenyi 2002: 333).

ritkán példázták; tartalmukban pedig legtöbbször az alkotmányosság, illetve a nemesi előjogok védelmére korlátozódtak (Toldy 1864: xii–xiii).

Magyar nyelven a 18. század végétől szólaltak fel a vármegyei üléseken; de csak kevesen tudtak (és mertek) így beszélni az 1790-es diétán, ahol a legkiválóbb rétorok is, hogy Toldy Ferenc szónoklattörténeti munkáját idézzük, „még mindig deákul, de magyar hazafiassággal s hatalmasan” szónokoltak (Toldy 1864: xiii.). 1807-ben már egyre többen választották a honi nyelvet, hogy aztán 1825–1827-ben, kevés kivétellel, már „az egész alsótábla” így tanácskozzon (Toldy 1864: xiii). Közülük Felsőbüki Nagy Pál soproni, Vay Ábrahám és Ragályi Tamás borsodi, valamint báró Perényi Zsigmond beregi követet emelte ki; ők „soroltattak a közvélemény által hol a legnyomosb, hol a leg-ékesen-szólobb szónokok közé, s hozzájuk 1830-ban csak székhelyi Mailáth György személynök, s a főrendeknél b. Wesselényi Miklós járultak” (Toldy 1864: xiii). Valójában azonban még ők is keveréknyelvet használtak: a latin nyelvű törvénytaszusokat, a neveltetés révén közkinccsé vált fordulatokat magyar mondatokba ágyazták (Keglevichné 1938: 284). Mindenesetre ekkor már inkább kormánypártiakat és/vagy egyházi személyeket jellemzett a latin beszéd; sőt a diéta egyik témáját éppen a törvényhozásban és az adminisztrációban a magyar nyelvre való áttérés halaszthatatlansága jelentette (Guzmics 1883: 69, 71, 114, 139, 154, 159). A felsőházban továbbra is jórészt latinul értekeztek; közülük Toldy az ellenzékhez húzó gróf Illésházy Istvánt és báró Mednyánszky Alajost emelte ki. Őket tekintette „utolsó deák szónokaink[nek], kik a nemzet jogai védelmében észterővel és érzülettel fáradoztak” (Toldy 1864: xiii).

De az előadásmód is átalakult, a műfajhoz és a nyelvhez hasonlóan fokozatosan és a régivel fedésben, átmeneti változatokat hozva létre. Ugyan még voltak, akik jól felépített mondanivalójukat hosszan – akár fél órán át – taglalták, de már majdnem mindenki szabadon beszélt, ritkán olvasott.³ Általánossá vált a korábbi felszólókra reflektáló, rövid, erős szóképekkel tarkított és a hallgatóság érzelmeire apelláló szónoklat; sőt az ugyancsak spontán, provokatív – személyeskedéstől sem mentes –, gyors riposzt. Azaz a monológokat „dialógusok” váltották fel; párbeszéddek és viták zajlottak a politikai nyilvánosság színterén.

Az interakció nem korlátozódott az egymás nézeteit hol pártoló, hol opponáló követársakra: áterjedt a szűkebb közvéleményként működő közönségre is. Ezzel a diéta kontextusa változott meg: fent, a karzaton, illetve lent, az asztalok kö-

³ Az előadásmód átalakulását illusztrálhatja az országgyűléseken egyébként is páriának számító városi követek egyikének esete. A korábbi diétai szónoki gyakorlatnak megfelelően készült fel, és egy „nem magyar, hosszú irott beszéddel kezdte meg a Personalis okait támogatni, de maga a Personalis ezen hosszas beszédet félbe szakasztá, mivel ugymond itt nem szokás írásból perorálni. Ezen szavakat az ifjúság részéről nagy vivátok követték, annyival is inkább, mert Kritske úr deákul orált, mely itt szokatlan” (Guzmics 1883: 52).

rül elhelyezkedő, jórészt jurátusokból álló „hallgatóság” ugyanis hangossá vált; a felszólalásokkal kapcsolatos tetszését vagy nemtetszését zajongva fejezte ki. „Hangja” révén így ez a befolyásolhatónak vélt közönség – az „ifjúság” – maga is befolyással bírt. A reformerekkel tartott – gyakran a legradikálisabbakkal –; vivátjaikkal olyan súlyt adva beszédeknek, amelyek a *nuncium*-tervezetekben is nyomot hagyhatott (Guzmics 1883: 41). Másokat fűjölással, pisszegéssel szakított félbe; zúgásaival szópárbajokat döntött el; követeket lehetetlenített el vagy kényszerített visszalépésre – sokan éppen a reakcióiktól tartva, mondani-valójukat ahhoz igazítva emelkedtek szólásra vagy éppen rogytak vissza székkükre megsemmisülten (például Guzmics 1883: 49–50). És voltak, akik már nem is követtársaikat győzködték, hanem a karzaton ülőket buzdították; meg is oszlott a vélemény arról, hogy személyes kiállásról adtak példát, vagy egyéni politikai ambícióik mozgatták őket.

Az (ellenzéki szónokok mint közszereplők) politikai hitelesség(ének) kérdését érinti ez, amelyhez az alkalmi meggyőzés verbális elemein túl másra is szükség volt. A nemzeti eszme melletti elkötelezettséget kellett megtestesíteni nap mint nap a küldötteknek viselkedésükkel, világgal szembeni attitűdjükkel, egész személyiségükkel. Ennek megnyilvánulásai közül ma már csak a felállás sajátos változatai különíthetők el, illetve ezek absztrahált verziói az egyéni magatartásban és a csoportos viselkedésben, a tudatos cselekvésben: a kiállás; úgy is, mint az ellenállás, és úgy is, mint az állhatatosság és a tántoríthatatlanság megnyilvánulása. Előbbiek ugyan az egyéni vérmérsékletből, utóbbiaknak pedig a nemesi-rendi ellenállás hagyományos formáiból is levezethetők lennének, viszont néhány, az ellenzéki diskurzusban felértékelődött téma képviselőjével való összekapcsolódásuk azt illusztrálhatja, hogy ennél többről, egy újfajta, politikai autonómiát és autoritást biztosító magatartásmodell felbukkasáról van szó: a bátor és konzekvens, elveit követve akár saját érdekei – sőt sajátjai – ellen is forduló erényes férfiról.

A pozsonyi diéta alsóházi ülésein hosszú, zöld posztóval borított asztaloknál ültek a követek. Hozzászólásra való igényüket felállással jelezték; beszédeiket állva tartották. Szólásra a korábbi oráció végén emelkedtek, de az éppen peroráló által mondottak hatására beszéd közben is – egymás után vagy csoportosan, tiltakozás- vagy helyeslésképpen – felállhattak, hogy így várokozzanak, amíg rájuk kerül a sor. (Ez nem jelentette azt, hogy el is mondhatták a véleményüket; a kormánypártiak gyakran hangoztatták, hogy néhányuk nem jut szóhoz [Guzmics 1883: 77, 136]. Ez azonban ellenzékiekkel is megesett: hiába számított például gróf Dessewffy József szabolcsi követ a legkiválóbb rétorok egyikének, nézeteit ismerve, sokszor nem engedték perorálni [Keglevichné 1938: 288; Guzmics 1883: 204].)

A reformerek, különösen a radikálisabbak azonban esetenként valahogy másképp kelhettek fel, másképp várokozhattak, másképp is állhattak – attól eltekintve, hogy érzelmi túlfűtöttségük miatt (Guzmics 1883: 42) gesztikulációjuk,

magaviseletük is eltérő lehetett –, de másképp is ülhetek vissza helyükre beszédek után. Hogy miben állhatott ez a másság, azt nehéz megfogalmazni. Annyi bizonyos, hogy a „felállást”, a „felkelést”, a „szólásra emelkedést” úgy vitték véghez, hogy azt mind a reformerekhez húzó Zsoldos Ignác, mind az ugyancsak reformerpárti Guzmics Izidor referense, de még a kormánypárti (a mérsékeltkezhöz közeledő) Jelenvolt is szinte csak velük kapcsolatban tartotta érdemesnek megemlíteni a diétáról szóló tudósításában. (Várakozás és elvárás is lehet emögött; azonban árulkodó, hogy a jegyzetelők rajtuk kívül csak az egyháziak esetében tértek ki erre, akik viszont hivatalból adhatták meg ennek a módját [Jelenvolt 1868: 76. sz. 78. sz.])

Elkülöníteni pusztán a „hirtelen” felállást lehet; egy, nemcsak váratlansága, hanem szokatlansága miatt sem bevett – hiszen feltehetően a hozzászólásra várakozók rendjét sem tisztelő – gyors, „tüzes” felpattanást és felszólalást. Ragályival kapcsolatban (Guzmics 1883: 53, 56, 229, 256. stb.) ezen nem is lehet csodálkozni – Szoboszlai Papp István szerint az ellenzékiek közül ő volt a „legdühösebb, aki minden beszédkor teli van méreggel, mely a képén is meglátszik” (Szoboszlai 1876–1877: 80). De Vay is nem egyszer „hasonlóan hirtelen felkelve” (Guzmics 1883: 63) beszélt; máskor pedig úgy vélte, ha „engedelmet kér azoktól, kik már régebben állanak” (Guzmics 1883: 216), már szót is kapott. De néha még az idős Márjássy István gömöri követ is így viselkedett (Guzmics 1883: 81). Felsőbüki Nagy Pál pedig legtöbbször úgy állt (vagy ült) mások beszéde alatt, hogy láthatóan „alig várhatván már, hogy megfelelhessen emezeknek” (Guzmics 1883: 50). Amikor pedig mégsem bírta kivárni, hogy rá kerüljön a sor, akkor egyszerűen közbevágott mások orációjába, sőt átvette tőlük a szót (Zsoldos 1825: fol. 74. verso). (Az előbb említett Máriássy egyébként ezt már „illetlennek” minősítette [Zsoldos 1825: fol. 86. recto].)

Hogy a vérmérsékleten és a pillanat hevén túl egy tudatos, a kormánypártiakat kicselező, érvelésüknek elébe vágó manőverről is szó van, azt az egyértelmű alsó táblai eseteken⁴ túl egy felsőházi is igazolhatja. A törvénytelenül szedett adó következő évi járulékba való beszámításának, azaz az *imputatió*nak a vitáját ugyanis a radikálisokkal tartó gróf Esterházy Mihály úgy igyekezett a rendek számára kedvező módon lezárni 1825. december 24-én, hogy gyors – az elnöklő

⁴ 1825. október 11-én például, a *propositió*kba való ereszkedésről szóló vita során „a personalis már a többséget a maga részenné lenni állította volna, de a nemes szívé Niczky [János] (perse Vas) felugorván mintegy, szemébe mondta hogy hiszen 5, 6 vrgye van mellette, mellyet a psnalis megtekintvén, különös érzéssel, engedett” (Zsoldos 1825: fol. 5 verso – 6 recto). 1825. december 7-én pedig „előre lehetett látni, hogy [Csausz István kalocsai kanonok] [...] kinyilatkoztatást a Personalis részére kívánta volna csavarítani; de Vay [...] megelőzni akarván ebben [...] őt], azt mondta, hogy azon nunciáról akkor sokan a Főrendek közül [...] is elfogadólag szóltak, [...] s így Csausz nem csavarhatta a dolgot oda, a hová akarta” (Guzmics 1883: 146).

nádort is megkerülő – közbevágásával megakadályozott egy kormánypárti adó-behajtót véleményének kifejtésében. „[L]átván, hogy gr. Keglevich [János barsi főispán] valamit szólani akarna [az ügyben nyilvánvalóan *contra*], azt mondá néki, ha szólani akar gr. Keglevich, arra feleljen csak, amit Zichy Károly mondott [korábban *pro*], melyre gr. Keglevich leült” (Guzmics 1883: 165).

És erről van szó. A leülés – a tudósítások kontextusában – nem a reformerekre, hanem másokra volt jellemző: azokra, akik képtelenek voltak egy ügy meggyőző képviselőjére, vagy, a legkisebb ellenállást tapasztalva, egyszerűen feladták azt. Leülni és hallgatni akkor, amikor felállni és beszélni lehetett és kellett – elfogadhatatlan magatartásformát jelentett egy reformer számára. Egy igazi radikális ellenzéki, mint például Nagy Pál, még saját beszéde után sem hallgatott el; mindig magának követelte az utolsó – a döntő – szót. Akkor sem ült le és akkor sem hagyta abba, amikor mások már régen megtették volna: amikor zúgtak ellene. Nem lehetett beléjük fojtani a szót; senki sem tudta meg- vagy összezavarni őket; és ha valaki mégis közbevágott orációjukba, azt olyan „rutul lehordt[ák]”, hogy többé nem azt nem tudta, hogyan emelkedjen szólásra, hanem hogy miként üljön meg a székén. Egyszer, amikor az öreg, latinul peroráló, de a nemzeti ügy mellett szívvel-lélekkel elkötelezett Almássy Lajos szepesi követ szólalt fel,

egy büszke, másokat sértegető ifjú [vagy Majthényi Antal honti követ, vagy Majthényi László barsi jegyző ...], noha lassan, bele szóllott a beszédébe, a mit már a mellette ülőkkel másszor is cselekedett. Nem kellett egyéb Almásinak. Iste Dominus [Ez az úr] – monda – saepius jam nos turbavit. Non suggerat ipse mihi, ego jam sciam quid mihi dicendum sit [olyan sokszor zavart már meg minket. Nem kell nekem segíteni, tudom, mit kell mondanom] ezzel meg nem érte, hanem mivel Majtényi féloldalt és magát elvetve ült: quomodo etiam sedet [hogyan ül], monda. Decet ita sedere in tam eminenti legislativo Corpore? Riderent ipsius committentes, si viderunt ipsum ita sedere, stb. [Illő így ülni egy ilyen kiváló törvényhozó testületben? Kinevetnék a választói, ha látnák, hogy így ül, stb.]. Ama soha se tudta mit csináljon, úgy Confundatott; igazgatta magát az ülésben. Almási pedig tovább fojtatta Dictioját (Jelenvolt 1868: 103. sz.).

Méltóságukat minden körülmény közt megőrizték; amikor a legnagyobb sértést vágták a fejéhez, Nagy még akkor is „egész méltósággal, hideg vérrel” válaszolt, porig alázva kihívóját (Jelenvolt 1868: 139. sz.). Meggyőződésüket pedig akkor is képviselték, ha annak látszólag már semmi értelme sem volt; erre a rövid idő alatt marginalizálódott Dessewffy adta a legtöbb példát.⁵

⁵ Például gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél szerint 1826 februárjának elején „még mindig a magyar követek és a magyar katonaság terveivel jár-ke: Ma harmadszor hozta elő a kerületi ülésen, de nem engedték szóhoz jutni” (Keglevichné 1938: 288).

A kormánypártiak, illetve a mérsékelték leülésével ütköztetve érzékelhető, hogy a reformerek felállásának és felszólalásának módjában – egy fizikai mozgáseggyüttesben – sajátos jellemvonásuk is tükröződött: a kiállás erénye; ügyek „állhatatos” és „rendíthetetlen”, akár mindenki ellenében való képvisellete (mint például az *imputatio*: Guzmics 1883: 183–184). Ez feltehetően sokat köszönhetett még a nemesi-rendi ellenállás hagyományának; ezért is buzdíthatott Dessewffy a biztosok visszaéléseit elszenvedő vármegyék melletti „kiállásra” (Guzmics 1883: 51). De sokszor hangzott el a reformerek szájából, például az idős Almássyból, hogy a követek „álljanak meg”, „tartsanak ki” egy-egy ellenzéki javaslat mellett (Guzmics 1883: 165, 168); némelyek pedig, mint gróf Schmidegg Ferenc zempléni követ vagy mint Almássy, keményen „ellene szegeztek magokat” (Guzmics 1883: 54) a királytól jött utasításoknak – konkrétan: a *propositio*k tárgyalásának –, példájukat sokan követték (Guzmics 1883: 57).

De hogy kiállásukkal a követek a kivételes, hősies méltóság honi, diétai változatát is megtestesíthették, ezt az egyik fő sérelem vitája illusztrálhatja. Az abszolutisztikus rendeletekkel szembeszegülő vármegyékbe a királyi tanácsadók javaslatára kirendelt biztosok felelősségre vonásának a tárgyalása ugyanis alkalmat adott a zsarnoki uralom elleni tiltakozásra; sőt az állam fenyegető hatalmával szembeni bátor, erényes és tántoríthatatlan kiállás megélésére és kifejezésére. A *consiliarius*ok megbüntetésének szükségességét Vay vetette fel az országgyűlés első ülésén, szeptember 27-én – akkor, amikor a *gravamen*eket gyűjtötték össze –; Dessewffy nagy hatású beszéddel szekundálta (Guzmics 1883: 42–43). A *principalia* megszövegezésére felállított *deputatio* tagjaként Vay javaslata, már a *commissarius*okra is kiterjesztve, bekerült a fogalmazványba. A *nuncium* október 5-én kezdődő vitáját ez a tárgy monopolizálta, kis szünetekkel, egy bő hétig. Ugyan a kormánypártiak is elismerték a felvetés jogosságát, de ellene voltak: azt hajtogatták, hogy „nem tanácsos” azt felhozni, mivel „sérti Ő Felségét” (Guzmics 1883: 44, 49, 50, 61). De nem ők uralták a téma tárgyalását. Mindenki, aki ellenzékinek tartotta magát, exponálta magát az ügyben: Vayon túl Nagy, Dessewffy, Ragályi, Márjássy, Schmidegg, valamint Pázmándy Dénes komáromi, Balogh János barsi, Deák Antal és Szegedy Ferenc zalai követ, és még sokan mások. A szóban forgó biztosok közül többen a felsőtáblán ültek; tanácsadókból az alsótáblára is jutott.

A vélemény azonban megoszlott a felelősök kérdéséről: arról, hogy egyeseket vagy mindjüket általában büntessék. Nagy például, kérlelhetetlen következetességgel – afféle modern Lucius Junius Brutusként, akinek a köztársaság eszméje fontosabb volt, mint Tarquinius-párti, a köztársaság ellen szervezkedő fiai élete – akár a „sajátjait”, a biztosokkal együttműködő vármegyéket is büntette volna (Guzmics 1883: 55).⁶ Néhány nappal később pedig Vay, Ragályi

⁶ A kormányzati nyomásra diétai végzés nélkül *subsidi*umot fizető vármegyékre vonatkozóan Borcsiczky István radikális trencsényi követ is hasonló kijelentést tett (Guzmics 1883: 155).

és Dessewffy fedte fel római jellemét, amikor úgy fogalmaztak, hogy „a vétkeket bár vérene is szívük a törvények értelme szerint büntetni kötelesek” (Jelenvolt 1868: 76. sz.; Széchenyi 2002: 349). A felelősségre vonás mikéntje felől azonban nem egyeztek: a mérsékeltek a királyra hagyták volna a döntést. A radikálisok viszont – és ők voltak többségben – szigorú retorziót kívántak, hol Ulászló *usus*ban soha nem lévő, ekkor előásott rendelete, hol egyszerűen „a törvény” szerint. Azaz hazaárulóknak kijáró fejvesztést akartak mind, ha ez így nem is hangzott el. Még Vay is csak sirbatételükről vizionált (Guzmics 1883: 45); egyedül a karzaton ülők engedhették meg maguknak, hogy ugyancsak Vay egyik szónoklata után bekiabálják, a biztosokra érve, hogy „Caput!” [A fejét!] (Guzmics 1883: 44). A főrendiházban Illésházy és Mednyánszky állt a státuszok oldalára; utóbbi volt az egyetlen, aki nyíltan ki merete mondani, hogy „Poenam exitialem” [halálbüntetést] kér rájuk (Guzmics 1883: 59).

Hogy ennek mi a jelentősége? A tanácsadók és biztosok felelőssége a király felelősségét fedte; kemény megbüntetésük harcos képviselője a zsarnoki uralommal való egyéni szembeszállást jelentette az alkotmányosság eszméjéért; haláluk kívánása, fejvesztésük lebegtetése a király hatalmának visszaszorítását – és bármennyire távoli asszociációnak tűnik is: –, a „zsarnokölést” pótolta az abszolutizmus korának áttételekkel dolgozó virágnyelvén. Utóbbi nem pusztán a feszültség kiengedésére vagy a hallgatóság feltüzelésére szolgált egy ugyan messze nem forradalmi, de némi túlzással forrongónak nevezhető helyzetben, az országgyűlés elején, hanem a hiteles politikai megjelenés, a *virtu* egyik, ha nem is gyakran, de a későbbiekben is alkalmazott kellékévé vált a diétán. A *conciliarius*ok és a *commisarius*ok elleni sikertelen és öngyilkos kiállás után például a „zsarnokölő” Nagy Pál dühe több ízben is a vármegyei *cassát* dézsmáló főispánok ellen fordult (Keglevichné 1938: 290; Guzmics 1883: 210, 269–270; Jelenvolt 1868: 107. sz.). 1826 decemberében is azt követelte, hogy „görög és római példák szerint valami summáig különbféle büntetések, ezen felül pedig halál legyen a büntetés[ük]” (Jelenvolt 1868: 115. sz.).

Sikertelen volt a kiállás, mert, ahogy a felállásnak a leülés, úgy ennek is megvolt az ellentettje a gyűlésen: az elállás és az elhajlás. A követek ugyan a főrendeknek átküldött tervezetben még törvény szerinti büntetést kértek, de amikor a javaslat a mágnások elutasítása miatt másodszor fordult a két ház között, a *personalis* nyomására „sokan a Statusok közül meghasonolván, az eddig kért büntetés helyett megelégedtek annyi büntetéssel, hogy Ő Felsége igazságos szívére bízzák” azt, azaz korábbi „kivánságoktól egyáltalában elállottak” (Guzmics 1883: 61). Hiába pattant fel tiltakozásképpen Pázmándy, és vele együtt „tüstént többek” – Nagy, Deák, Ragályi, Almássy, Szegedy és még néhányan –, „a már elhajolt többség” – köztük Dessewffy, Márjássy és Schmiddegg is – eldöntötte a szavazást, Vay oldalára állva (Guzmics 1883: 62). Erre Nagy, hogy a biztosok végét mégis beteljesítse, egy „irtoztató” szónoklatban (Guzmics 1883: 63; Jelenvolt 1868: 76. sz.) megnevezte a legnagyobb kihágást

elkövetőket és az őket sújtó családi tragédiákat büntetesként értelmezte, amelyet Isten mért rájuk.

Ez az erkölcsi implikációkat rejtő elhajlás azonban csak az első volt a diétán. A követek a kerületi üléseken nehezen meghozott határozatokat ugyanis, hol a kormányt képviselő *personalis* ügyeskedése, hol a felsőtábla áthatolhatatlan ellenállása miatt, de feladták. Már a biztosok megbüntetésének királyra hagyását tartalmazó *nunciumra* 1825. november 9-én érkező „kedvetlen tárgyú” *resolutio* után is hiába tüzelték társaikat azzal a radikálisok, hogy ne legyenek „inconsequensek” (Guzmics 1883: 123) – azaz kinyilatkoztatott elvüktől, az alkotmányosság helyreállításának követelésétől el ne álljanak –, a követek mégis királyi *propositiók* tárgyalásába kezdtek. Később, 1825–1826 fordulóján, amikor az alsótábla soha nem látott egységben állt ki az *imputatio* elve mellett, a felsőtábla, formai okokra hivatkozva, újra és újra visszadobta a javaslatot (Guzmics 1883: 166–167, 178, 181, 182; Jelenvolt 1868: 84. sz.). A patthelyzetben Nagy – aki mindaddig a legharcosabban képviselte a törvénytelen sarnak az új adóba való beszámítását – egy, a főrendi kifogásokat megkerülő, bár a felterjesztést ténylegesen elnapoló megoldást dolgozott ki (Guzmics 1883: 183; Jelenvolt 1868: 84. sz.). A státusok ezt először elutasították – a férfi erre „széthasogatta” az írást –, majd néhány nap múlva maguk kérték (Guzmics 1883: 183, 189–190; Jelenvolt 1868: 84. sz.). A Jelenvolt már ezt is nagy következetlenségként értékelte úgy Nagy, mint a rendek részéről (Jelenvolt 1868: 84. sz.), de amikor az alsótábla el is fogadta javaslatát – vagyis elállt attól, amiért heteken át küzdött –, akkor még Guzmics referense is „inconsequentia inexcusabilis”-ről [megbocsáthatatlan következetlenségről] beszélt (Guzmics 1883: 190).

Mert egy korábban elfoglalt egyéni állásponttól (vagy a „közakarattól”) való bármilyen – még ha az előrelépés érdekében is tett – elhajlás a közszereplő(k) hitelességét kérdőjelezte meg. Naggyal kapcsolatban ez jól megfigyelhető; hiába volt a legelkötelezettebb és legradikálisabb követ, a megakadt ügyek megoldására való törekvése mindig kételyt ébresztett vele kapcsolatban az alsótáblán (Guzmics 1883: 137; Jelenvolt 1868: 127. sz., 129. sz.). (Ezt kompenzálhatta római jellemének túlhangsúlyozásával: „classikus” beszédeivel; honi jelenségek mitológiai köntösben való elővezetésével vagy antik megfelelőikkel való emlegetésével [Jelenvolt 1868: 115. sz., 138. sz., 139. sz.])

De öngyilkos is volt a kiállás, mert a nemzeti ügyek melletti következetes, bátor elkötelezettség szükségtelen konfliktusokat szült. Nem a formális retorzióról van szó, amelynek lehetőségét mérlegelve álltak el sokan például a biztosok törvényes megbüntetésétől, és amely ennek ellenére is bekövetkezett a „kedvetlen tárgyú”, az abszolút uralomból nem engedő királyi *resolutio* formájában (Guzmics 1883: 119). Hanem az informálisról: az uralom zsarnoki természetének személyes tapasztalatáról; az egyéni konfrontációról. Mert a diétai nyilvánosságban József *nádort* kötötte a hivatala: közvetítő funkciója a király és a

rendek közt, a jogorvoslás;⁷ ezzel ellentétben „privát” vagy félhivatalos keretek közt a reformerek a császári *főherceggel* találták szembe magukat, aki rangjából fakadóan a szóbeli feddés megfélemlítésre és megalázásra egyaránt alkalmas, patriarchális eszközt gyakran alkalmazta az oppozíció megtörésére. És ezzel szemben már nehezebb volt felállni, megállni vagy kiállni.

1825. október 22-én, a biztosok büntetését a királyra hagyó, de így is „az illetlenségig kemény” (Jelenvolt 1868: 76. sz.) *nuncium* elkészülte után a főherceg, az ellenállás további eszkalálódásától tartva, „mintegy 30 ablegatust magához parancsolt, ott volt Fő Cur. Pechy [Imre pesti követ,] Zsombori [Imre bihari követ] és az urak közül Nagy Pál, gróf Dessófy, gróf Schmidegg. Letült a szála közepén közöttük [...] Stellungba tette magát ugyan csak, előtte ültek fél Circulusban az ablegatusok” (Jelenvolt 1868: 76–77. sz.). Azaz már elhelyezkedésével és testtartásával is egy kemény, pedellusi kioktatást vetített előre – ez nem is maradt el –, de ezt még megtetőzte azzal a szimbolikus, bár nagyon jól érthető javaslatával, hogy a státuszok az alsóházi üléseken elnöklő *personalis*-sal szemben is hasonló (alárendelt) pozíciót vegyenek fel (Jelenvolt 1868: 77. sz.). Egyetlen ember mert felállni és a státuszok védelmére kelni: Dessewffy. „Bezzeg kapott a Herczegtől feleletet” (Jelenvolt 1868: 77. sz.). Néhány héttel később, 1825. december 8-án az öreg Almássy került szembe vele, egy nála rendezett fogadáson. A férfi ugyan hetek óta a „kedvetlen” királyi *resolutió*val való szembeszegülésére buzdított, de előző nap az ellenzéki ellenállás – tehát a királyi jogsértés – tényének a jegyzőkönyvben történő rögzítése mellett szólt fel többször úgy, hogy azzal sokakat maga mögé állított (bár indítványát, a *personalis* ügyeskedésének köszönhetően, végül leszavazták) (Guzmics 1883: 140–147). Ugyan egyesek úgy látták, hogy József „nyilvánosan leszid[t]a” a férfit (Keglevichné 1938: 282), mások szerint viszont Almássy nem hagyta magát, és „nyers igazságokat mondott neki” (Széchenyi 2002: 370). Tény azonban, hogy a követ az eset után is a régi elszántságával kérte a rendeket, hogy „principiumoktól el ne álljanak” (Guzmics 1883: 165, 168).

De a legnehezebb a zsarnoki módon, abszolutista eszközökkel uralkodó I. Ferencsel, az ő megfélemlítő hatalmával való találkozás lehetett. Mert ugyan szónokolhattak a törvényhozó testületben a neki küldendő felirat hangnemével kapcsolatban arról, hogy „a királlyal szemben nyílnak és egyenesnek kell lenni”, amint azt Vay vagy Ragályi tette (Széchenyi 2002: 343, 348), de egy magánkihallgatáson nála senki sem viselkedett így. Példa erre az az országgyűlési küldöttség, amelyet 1826 februárjának elején jórészt az ellenzéki keménymagból

⁷ Ezért történhetett meg, hogy amikor Platthy Mihály barsi követ a törvénytelen adót fegyverrel behajtó főispán, gróf Keglevich János ellen protestált a nádornál 1825. december 30-án – és mögötte „mind felállanak, úgy tiltakoznak: Nagy, Vay s a többiek” –, az kénytelen volt ígéretet tenni az ügy kivizsgálására (Keglevichné 1938: 284; Guzmics 1883: 176).

válogattak össze, hogy a királynál születésnapja alkalmából tisztelegjen (Guzmics 1883: 202). „Azért-e, hogy ezzel őket megtiszteljük, vagy hogy fönt őket megszidják?” (Keglevichné 1938: 287). Utóbbi miatt. „A császár, Metternich és [... idősebb Zichy Károly államtanácsi miniszter ugyanis] alaposan megmosták a fejüket” (Keglevichné 1938: 287, 288–289). Hogy miket mondhattak Széchenyi Istvánnak, Batthyány Fülöp hercegnek, Erdődy Károlynak, Ghiczy Ferenc komáromi követnek, Vaynak, Schmideggnak vagy Almássynak, azt nem tudni, de hogy Gyulay Ignác horvátországi bánnak vagy Illésházynek mit – vagy inkább, *hogyan* –, azt nagyjából igen. Előbbit Ferenc

[e] szavakkal fogadta: Hogy a követek közt bolondok vannak, akik céljaimat keresztezik és ellenem vannak, ezen nem csodálkozunk, hogy azonban emberek ellenem vannak, akiket a porból emeltem fel, akiket a semmiből az ország legmagasabb méltóságaira emeltem, hogy ezek amazokhoz csatlakoznak, ez nekem fáj. Ily módon tartott a leckéztetés, és amikor már eléggé kipanaszkodta magát, ezt mondta: most menjen, és küldje be Illésházyt. Gyulay egész haloványan és remegve lépett ki. [...] Mivel a császár már nagyon benne volt és fel volt háborodva, képzelhető, miképpen fogadta Illésházyt. [...] R]ettentes dolgokat mondott [neki]. Utóbbi e miatt [...] a nádornál volt és szemére hányta, miért tette ki őt ilyen gyalázatnak azzal, hogy a küldöttségbe jelöltette (Keglevichné 1938: 289–290).

Borcsiczky István radikális trencsényi követtel különösen elbánt; „a legkevesebb, amit neki mondott, ez volt jertz packe er sich hinaus” [most hordja el magát] (Keglevichné 1938: 289). (A férfit egyébként néhány hónappal később a nádor valóban hazaküldte, hiába állt ki érte egy emberként szinte az egész alsótábla [Jelenvolt 1868: 87. sz.]) Dessewffy a kárörvendő kormánypárti szemtanúk szerint pedig „oly feldúlva jött ki [a meghallgatásról], hogy az üres karosszékeknek is mélyen bókolt” (Keglevichné 1938: 289). Nem arról van szó, hogy a reformerek remegés vagy félelem nélkül állták volna azt, hogy lehordják őket a birodalom urai – mert remegtek és féltek –, hanem arról, hogy a diétára visszatérve ugyanúgy felálltak és ugyanúgy kiálltak meggyőződésükért, mint korábban. Ebben mutatkozott meg rendíthetetlenségük, autonóm politikai lényük; ebből fakadt hitelességük. (Nem mindenki bírta persze a nyomást; Gyulay mint ellenzéki szereplő az incidens után eltűnt az országgyűlés színpadáról.)

De ahogy a megfélemlítés, úgy a megvesztegetés is része volt annak az eszköztárnak, amelyet a zsarnoki uralom az ellenzéki kiállítás megtörésére, politikai autenticitásuk és autoritásuk ellehetetlenítésére felvonultatott.⁸ Hogy a kettő

⁸ Illésházyt, az előző országgyűléseken az oppozícióval tartó tartó főurat is azért nevezhették ki Karolina Augusztia koronázása előtt királyi étékfogó mesterré, hogy ellenzéki kiségét az újabb diéta előtt leszereljék. A születésnapj követés után felháborodva vágta

ugyanannak a dolognak a két oldala volt, azt a követek jól tudták. Rohonczy János veszprémi követ a *commissariusok* megbüntetéséről szóló viták kezdetén a biztosí hivatal – és mindenféle rang vagy tisztség – felvállalása mögött a közével szemben az egyéni, a nemzeti helyett a birodalmi érdek érvényesülését, végső soron a megvásárolhatóságot látta,⁹ egy közszereplőtől elfogadhatatlan magatartást. Szegedy Ferenc zalai követ pedig ugyancsak a diéta legelején, egy „rövid, erőteljes” beszédében azt követelte, hogy „[i]tt [...], ebben a tiszteletré méltó körben, minden személyes érdeknek, haszonnak, kívánságnak, sóvárgásnak hivatalokra, kitüntetésekre, a becsület és hazaszeretet tisztább és nemesebb érzelmének a javára háttérbe kell szorulnia” (Széchenyi 2002: 343).

Szép felvetés. De a nagy – és valljuk meg: ritka – kormányzati kísértéseken túl más és egészen hétköznapi módokon is gyakorolhatták volna a követek egyéni (anyagi) érdekeik a köz javával szembeni háttérbe szorítását, mégis kevesen jeleskedtek. Ezt azok az esetek illusztrálhatják, amikor a követek saját hatáskörükben dönthettek bevételeik és kiadásai felől. Az *imputatio* vitájakor, az adó ezüst helyett papírpénzben való fizetését követelve megint csak Szegedy vetette fel (majd Dessewffy szekundálta), hogy a vármegyei tisztviselők – azaz az általában alispáni hivatalú betöltő követek – juttatásainál, a logika miatt, ugyanezt az elvet alkalmazzák, azaz csökkentsék a járandóságokat (Guzmics 1883: 76). Almássy mellettük szólt, kiemelve, hogy „minden reformatióra való törekvés csak úgy lesz sikeres és célirányos, ha a reformátorok magok is azt mívelik, amit másokkal [jelen esetben a kormányzattal] akarnak tételni” (Guzmics 1883: 76). A közel száz követ közül azonban más nem bizonyult ebben a tekintetben önreformernek; elfekették az ügyet. A közel két évig tartó diéta vége felé pedig egy királyi *resolutio* tett javaslatot arra, hogy a követek napidíjához az adókkal terhelt parasztságon túl a nemesség is járuljon hozzá (Jelenvolt 1868: 139. sz.). Még Nagy Pál is csak ötlethatalomnak hallatott; először azt kifogásolta, hogy a *diurnum* megállapítása nem is a gyűlés feladata, majd azt hozta fel, hogy akkor a mágnások is fizessenek, végül egyszerűen másra terelte a szót (Jelenvolt 1868: 140. sz.) – még ő sem saját magán kezdte a társadalmi átalakítások nagy munkáját, pedig az általa olyannyira védett parasztság érdekeiről volt szó. De kinek a zsarnokölés, kinek az anyagi javakról való lemondás tartozott a hitelességét biztosító hihetetlen méltóság kellékei közé: Deák Antal zalai követ az adózók megsegítése miatt nem vett fel napidíjat diétai tartózkodása alatt (Ballagi 1897:

a nádor szemébe, hogy „ha a császár megbánta, hogy neki ilyen állást juttatott, hát vegye vissza; ő nem kereste azt, csak a nádor kérésére jött el az országgyűlésre” (Keglevichné 1938: 290).

⁹ „Fájdalommal kell megvallanunk, hogy sok hazánkfia közül a nyakbavető cifra pántlikáknak és a fényes keresztcecskéknek örülvén, ezeket a haza boldogságának elejbe teszik” (Guzmics 1883: 45).

127). (Az 1830–1831-es országgyűlés alatt gróf Károlyi György szatmári követ is hasonlóan cselekedett [Fazekas 2002: 175].)

Visszakanyarodva az elvek képviselőjében mutatott állhatatosságához, ez a római ideál a diéta otthagytásának gondolatában is manifesztálódhatott (Guzmics 1883: 127). Ez első pillantásra nem tűnhet a kiállítás meggyőző formájának, azonban Péchy Imrénének Nagy Pállal való kenyértörése talán kellően illusztrálja a sztoicizmus antik ethoszának – a *negotium* világára való befolyás ellehetetlenülésekor az *otium* körébe való visszavonulás opciójának – beszüremkedését a radikális ellenzéki magatartáskultúrába. A mérsékelt követ a „kedvetlen tárgy” *resolutio* után a *constitutio*t a királyi *propositio*ók felvételével kívánta megvédeni, ami „itt, s ekkor nagyon gyűlöletes dolog volt” (Guzmics 1883: 127). Ezért az alkotmányos sérelem tárgyalásának megszakadása miatt – a szóbeszéd szerint – a hazatérést fontolgató Vay, Ragályi és Nagy álláspontjával szemben az ülésben rendkívül hangsúlyosan kinyilatkoztatta azt, hogy „én nem megyek” (Guzmics 1883: 127). A *propositio*ók felvétele mellett felsorakoztatott érvei egyikére azonban „az ifjak közül valaki (mint gyanítják gróf E.) hallatólag azt mondá: nem igaz; melyre az öreg, igen méltán is felháborodván”, beszédébe úgy belezavarodott, hogy elhallgatott (Guzmics 1883: 127). Több se kellett Nagynak; azonnal felállt, és tömören kifejtette nézeteit: „igaz, hogy a diaeta talpköve a constitutionak, de ha [...] csak azok lesznek törvénynyé, amik Ő Feliségének hasznosak, s tetszenek, úgy a diaeta nem az, aminek a törvény rendeli, és jobb haza menni, mint ilyen diaetában részt venni” (Guzmics 1883: 127). A római erény ezen megtestesülésével szemben egy mérsékelt nem tudta tartani magát. Péchyt is annyira felzaklatták Nagy (majd Ragályi) szavai, hogy korábbi harcos kiállítását valahol mégis cáfolva kijelentette, „készebb kimenni, mint ily [általános, a teremben uralkodó, de őt is elöntő] zavarban tovább jelen lenni”, és el is indult kifelé. Ebben végül megakadályozták; de miközben a helyére kísérték, valaki a tömegeből az arcába kiáltotta, hogy „menjen haza!” (Guzmics 1883: 128; Keglevichné 1936: 281).

Tény azonban, hogy néhány követ – mint például Vay, illetve az ellenzéki hevesi követ, Földváry Ferenc – kivételével önszántából senki sem tért haza;¹⁰ legfeljebb radikális kiállása miatt visszahív(at)ták. A diéta otthagytásának gondolata, mint az elvek és eszmények melletti tántoríthatatlan kiállítás manifesztációja mégsem enyészett el. Sőt az országgyűlés vége felé Nagy Pálnak sikerült megfertőznie ezzel az antik államférfiakat idéző, méltósággal teli magatartásmoddal az egész alsótáblát. A berekesztés egyre közelebb kerülvén ugyanis, néhány sérelemmel kapcsolatban a felsőtábla engedett; a só árát pedig a király leszállította, és a *correlatio*ók tárgyában is *resolutio* érkezett. Törvényt hozhattak volna, de Nagy az utolsó napokban már ez ellen lázított. Akárcsak korábban, most sem

¹⁰ Vay 1826 nyarán (Széchenyi 2002: 401), Földváry 1826 augusztusában, mert követársá, báró Orczy, *instructio*juk ellenében szavazott (Jelenvolt 1868: 103. sz.).

volt hajlandó legitimálni az abszolutisztikus kormányzást.¹¹ Az alkotmányosság elve mellett való hajlíthatatlan – akár az övéi, a parasztok érdekei ellenében való – kiállás vezette, és erre buzdította az alsótáblát: mert, ha mindenkiben „Character és energia” lenne, akkor „sokat kivihetnénk moralis erőnkkel” (Jelenvolt 1868: 139. sz.). Beszédét „közönséges megindulás követte; egy szívvel helyben hagyták” – és nem hoztak törvényt (Jelenvolt 1868: 139. sz., 140. sz.). Közél két év (szónoki) küzdelmeinek megrendítő hatása alatt így Nagy 1827. augusztus 5-én – majd 7-én újra – néhány órára az erény tántoríthatatlan bajnokaivá változtatta az alsótábla követeit, elhajlók és elállóok nélkül. És ez a törvényhozás nélküli hazatérés éppen a karakter, a morális erő, valamiféle kivételes méltóság „megélése” miatt volt más, mint 1811-ben, amikor ugyancsak üres kézzel tértek vissza *committenseikhez* a *repraesentansok*. Az öreg Zmeskál Jób árvai követ, könnyeit morzsolva, sztoikushoz illően konkludált: „az oly nemzet, u. m., mely az erőszak ellen méltósággal fel tartja jussait, méltán remélhet jobb jövőndöket is még” (Jelenvolt 1868: 139. sz.).

1.3. Az erény bajnoka és az emberiség lovagja, gróf Széchenyi István...

Az újabb irodalom annyiban tulajdonít jelentőséget az 1825–1827-es diétának gróf Széchenyi István életében, amennyiben annak két hangsúlyos momentumától – első felsőtáblai, magyar nyelvű felszólalásától, illetve az Akadémiára tett felajánlásától – datálja politikai színre lépését (és ezekkel szinte ki is merítettnek látja annak szerepét) (Gergely 1972: 59–61; Csorba 2010: 97, 108; Fónagy 2003: 33–36; Oplátka 2005: 131–133, 140–142, 158–160). Az ülésekkel és a résztvevőkkel kapcsolatban ugyan Széchenyi maga is tett csalódott kijelentéseket, de a már említett historiográfiai érdektelenség szintén oka annak, hogy a gyűlésen való részvételében mindaddig nem ismertek fel egy, az útkeresés éveiből a közszereplővé váláshoz átvezető, tudatos személyiségfejlesztő folyamatot.

¹¹ „Ha egy törvényt haza nem vihetünk is, legalább az igazságtalanságot ne legalisáljuk. Én ugyan [...] inkább akarok a provisorium alatt nyögni, melyet törvénynek el nem ismerünk, mint a magunk által nyakunkra tett törvény sulya alatt” (Jelenvolt 1868: 117. sz.). „[V]ajjon van-e még constitutióink? Vajjon annak árnyéka alatt gyűlünk e mi itt össze? A ki még most is azt állítja, hogy van, az vagy esztelen, vagy nincs helyes ismerete a constitutióinkról; mert a constitutio nem pusztá szavakból áll, hanem áll a minden önkényes tributumtól való szabadságba, és a törvényhozásba való szabad befolyásban. Valljuk meg tehát már, hogy elveszett a constitutióink, s magunknak azzal haszontalan illusiót ne csináljunk. Mert midőn az mondatik, hogy a só ára egyedül ő felsége grátiájától függ, nem nyilván való önkényes tributum e ez? [...] Inkább semmi törvényt se hozunk, mint sem úgy térjünk vissza Committenseinkhez, mint dupla tributáriusok” (Jelenvolt 1868: 139. sz.).

Nota bene, személyiség: míg életének előző időszakában utazások, viszonyok és olvasmányok meghatározó szerepét emelik ki nála (Fónagy 2003: 25–31; Oplatka 2005: 68–81, 87–99, 103–105; Csorba 2010: 59–94), az 1820-as évek első feléről–közepéről szólva inkább a pszichologizálás (sőt medikalizálás) kap teret az írásokban (Fónagy 2003: 25–26; Oplatka 2005: 67–69, 162–163; Csorba 2010: 78–79, 100–102). Közéleti fellépését, bár nem kizárólag, de jórészt a Crescence iránti reménytelen szerelem szublimálásával társítják (Fónagy 2003: 31–32; Oplatka 2005: 134–137; Csorba 2010: 91–93, 100; historiográfiai háttérre Velkey 2011). És valóban: naplóidézetekkel támasztható alá, hogy az ideáljának való megfelelés vágya ösztönözte a nyilvános szerepvállalás felé. Továbbá, míg a Wesselényi Miklóssal és Esterházy Mihállyal együtt alapított Erényszövetség – illetve általában véve, a barátok, illetve a barátság szerepének¹² – említése kötelező eleme a monográfiáknak, a Széchenyi naplóiban oly gyakran felbukkanó erény kérdéskörét ritkán integrálják a kutatók az általuk felvázolt képbe (és akkor is függetlenül, például egy domesztikált „polgári” lét kísérőjelenségeként, mint Gergely 1972: 63, 151–152, 163–165, 167–168; Fónagy 2011; Oplatka 2005: 161–167; Gerő 1993: 101; illetve a (keresztény) perfektilitással összefüggésben Gergely 1972: 70–74).

A következők viszont éppen az ethosz felől közelítve értelmezik újra életének ezt a szakaszát határmezsgyeként: nem pusztán a közéleti férfi, hanem a közéleti férfi egy új típusának – a már említett kivételes méltósággal rendelkező hazafinak – a pozsonyi országgyűlésen való feltűnéseként. Míg az előzőek az ellenzéki oratori gyakorlat fragmentumaiból következtek egy újfajta közszereplő diétai megjelenésére, addig Széchenyi esetében annak legkidolgozottabb változata, sőt formálódása dokumentálható naplójegyzetei révén. Tulajdonképpen egy célratoró és határozott (morális) karakterépítési program, amely az „önreformtól” a jövő politikai elitjének megreformálására is áterjedt. A diétai követekhez hasonlóan neki is a *virtu* antik megtestesítői szolgáltathatták az elsődleges mintát, de nála a *homo clausus* modernizált alakjának a hatása, a neoztoicizmus ideáinak a beszüremkedése is tetten érhető, a felvilágosodás és a romantika kiemelkedő személyiségei mellett. Esetében a magatartásminta követése életformát jelentett: a magánéleti boldogságról való lemondás, a hazáért hozott anyagi áldozatok, a szigorú etikai normák az *incredibilis gravitas* ideáljának elérésére törekvésből, majd megtestesítéséből nőttek ki; akárcsak magánya, és ezt ellensúlyozandó, támogató társak keresése; egy olyan sokrétű kapcsolati

¹² Itt az 1820-as évekbeli baráti kapcsolataival foglalkozó irodalmat citálom, amelyek jórészt Wesselényivel való viszonyára koncentrálnak, Kemény Zsigmond kettőjükéről adott, részletes beszámolója miatt (Kemény 1970: 5–310; Gergely 1972: 46–48; Csorba 1991: 47–63; Fónagy 2003: 40–48; Oplatka 2005: 111–120, 128, 161–168; Fónagy 2010: főleg 514–518, 521; Csorba 2010: 80–82, 108; Fónagy 2011: 47–48, 49–51; eltérő fókusszal: Fazekas 2002; Brigovác 2012: 115–152).

háló kiépítése, amely bizalmasoktól politikai szövetségeseken át bajtársias társulásokig ívelt.

Mindennek felfejtését valahol az 1820-as évek elején, a harmincas éveiben járó Széchenyi alakjának felvázolásával érdemes kezdeni. Hasonló társadalmi státusú férfiak ebben az életkorban már általában megtalálták a helyüket az életben, családot alapítva, gazdálkodva vagy birodalmi-udvari karriert építve. Az ő esetében viszont az érett férfi képe alig-alig fedte benső, világfájdalmas és önmagát kereső énjét. Válságban volt; hosszú évek óta ugyanazokat a megoldatlan problémákat görgette maga előtt. Nem a kisebb, jellembeli fogyatékoságokról van szó, hanem a nagy kérdésről, hogy akkor mit is kezdjen az életével. Magánéleti boldogságát ellehetetlenítette, hogy érzelmei felett időről időre más és más, de egyformán elérhetetlen nő vette át az uralmat: sógornője, Caroline Meade után Zeno Saurau felesége, Gabrielle Hunyady; majd Caroline testvére, Selina; aztán Henriette Liechtenstein; végül a legkínzóbb szerelem: gróf Zichy Károly hitvese, Crescence Seilern. Ígéretesen induló katonai pályafutása is megfeneklett – örnaggyá való kinevezését egy ponton maga a császár utasította el (Széchenyi 2002: 304) –, de így is csak 1826 elején, hosszú töprengés után vette rá magát a kvietálásra (Széchenyi 2002: 386). A legsötétebb órákban a halált várta (Széchenyi 2002: 252); a világból való kivonulás gondolata – akár szerzetesként, remeteként (Széchenyi 2002: 210, 398), akár sztoikusként, filozófusként (Széchenyi 2002: 289, 398), vagy egyszerűen Amerikát bejárva (Széchenyi 2002: 233, 262) – pedig visszatérő motívummá vált naplójában. De ezzel párhuzamosan merült fel benne a közéletbe való bekapcsolódás lehetősége; hogy életét nemzete felemelkedésének szenteli (Oplatka 2005: 106–110). Azonban az, hogy privát kiteljesedését feladja, és idejét, tehetségét, vagyonát önszántából, mintegy kötelességként a köz javára áldozza, nem egyszerre dőlt el benne.

Magán- és nyilvános életének zsákutcájából a kiutat, érvelésem szerint, az erényre, mint vezérlő elvre való rátalálás jelentette, ahogy a *vita contemplativa* és a *vita activa* közti választás kényszerűségét is fellelt közös nevezőjük, az ethosz oldotta fel, több hullámban. Az 1820-as évek elején ez még valamiféle viselkedésbeli ideált jelentett; különböző történeti és korabeli kulturális minták idézését a sztoikusoktól a (militáns) szerzeteseken át a kortárs világalakítók példájáig; de leginkább ezeknek, mint (leendő) szerepeknek a felmondását – még csak nem is próbálgatását –, megtapasztalásuk vagy beteljesítésük lehetősége nélkül. Reménytelen szerelme viszont a szenvedélyek megbabolázásához vezetett; a diéta pedig saját érdekei háttérbe szorítására készítette, azaz az erény további aspektusainak gyakorlására, sőt megélésére adott alkalmat: a becsvágy megvetésére; anyagi áldozatvállalásra; megfélemlíthetlenségének és megvesztegethetlenségének példázására; elvei melletti tántoríthatatlan kiállásra; végső soron az önmagában állásra és a szükségszerű társtalanságra.

Ő is még tanulmányai idején, illetve későbbi olvasmányai – például Plutarkhosz életrajzai – során találkozhatott az ethosz meghatározó antik példáival:

sztóikus bölcselők, államférfiak, katonák történeteivel (Széchenyi 2002: 107; Bártfai Szabó 1943: 48). A római köztársaság eszméje, illetve az azt védelmezők erkölcsi tartása szintén korán etalonná lett a szemében (akár Vittorio Alfieri Lucius Junius Brutus történetét feldolgozó drámájának tolmácsolásában) (Széchenyi 2002: 83, 107). Hozzájuk viszonyított, az ő mércéjük szerint mért mindent. Szerelmi csalódása idején, szuicid gondolatokkal elterelve is őket, a közállapotok miatt öngyilkos hősöket idézte, nem minden irónia nélkül (Széchenyi 2002: 228); de a honi gazdálkodás észszerűtlenségét is a régi bölcselők logikájával vezette le egy rágós borjú és egy sovány tyúk példájából (Széchenyi 2002: 429). A sztóikus *virtu* ideálja valójában a kívülállást tette lehetővé számára; azt, hogy távolságtartó módon viszonyulhasson különböző jelenségekhez (Széchenyi 2002: 289); hogy kritikusan – és az idő előrehaladtával egyre inkább *felülről*, saját igazáról meggyőződve – szemlélhesse környezetét.

A római köztársaság (és a korabeli változatának tekintett alkotmányos monarchiák) eszményének tükrében alakította ki a magyar alkotmányosság eszméjéhez való viszonyát is. 1823-ban ő is szembesült a *constitutio* maradványainak felszámolásával: az erőszakos adószedéssel és újoncozással; a királyi tanácsadók és biztosok törvénysértéseivel; a kormányzat embereinek hazai pozíciókba emelésével (Széchenyi 2002: 237, 239, 241–243, 254). A közállapotokért azonban a bécsi udvar politikáján túl a nemesi alkotmány által konzervált feudális viszonyokat is felelősnek tartotta, miközben tisztában volt azzal, hogy az adott körülmények között egyedül a *constitutio* védelme jelenthet bástyát az abszolutizmus előretörésével szemben (Széchenyi 2002: 335). Így valamiféle szoros, de fordított megfelelést tételezett a római köztársaság, illetve a magyar alkotmányosság eszméjét védők között. A nemzeti álláspont kétarcúsága miatt például még a felvetést is nevelésnek találta, hogy egy magyar nemes, Cassius, Brutus vagy Cato sztóikus öngyilkosságának mintájára, „egyoldalú szabadságának elvesztése miatt, amelyben ő deresre vonathat és a paraszt ordíthat – a Dunába vetné magát” (Széchenyi 2002: 239). Ő persze valódi sztóikus volt, a rómaiak leszármazottja, aki felismerve a felemás helyzetet, autentikus pozíciót foglalhatott el. A kiutat így vagy a lemondás erényének gyakorlásában, az *otium* körébe való visszavonulásban határozta meg, vagy éppen ellenkezőleg abban, hogy „mindenre elkészülni, a jogért és igazságért mindent merni és feláldozni, mit se félni, sőt, egy méltatlan halállal is higgadtan szembenézni [...], csak a hajtórugó ne a becsvágy, hanem az erény szeretete legyen!” (Széchenyi 2002: 239).

Ez azonban az elmélet volt; ezeket az átfogó életvezetési elveket ekkor még nem tudta a mindennapjaiba átültetni: újra és újra szembesült azzal, hogy képtelen Epiktétosz és Marcus Aurelius filozófustársra lenni (Széchenyi 2002: 266, 267, 297). Hiába próbálta például érzelmeit kontrollálni, tartását megőrizni a Henriette-hez fűződő, egyoldalú kapcsolatának lezárultakor, 1823 végén; ekkor még, lévén túl általánosak, kivitelezhetetlenek voltak az olyan vállalások, mint „Férfiasság, komolyság, büszkeség, a balsorsban kivált” (Széchenyi 2002: 264),

vagy a „Minden tettemben méltóság, következetesség. Nyugalom” (Széchenyi 2002: 265, 266). Anyja halálos ágyánál tett fogadalma is a távoli jövőre vonatkozott: „Mindig szenvtelenül, semlegesen fogok viselkedni; mert ritkaság, ha az ember igazságérzetből és nem hiúságból és becsvágyból cselekszik” (Széchenyi 2002: 269).

Az áttörést a neosztoikus Michel de Montaigne *Essais* című, „nagynehezen” értett, mégis „nélkülözhetetlenné” (Széchenyi 2002: 257) váló művének (első kiadás: 1580) mélyebb befogadása hozhatta el, ha lassan is. Még 1823 őszén került a kezébe; hónapokig olvasta. Keveset másolt át belőle naplójába – általában véve keveset jegyzetelt könyvekből –; amit viszont igen, az meghatározó felismeréseket takarhat. 1824 májusában például azt írta ki, hogy az erény „más és nemesebb dolog, mint a jóra való ösztönök, melyek velünk születnek” (Széchenyi 2002: 287). Elvont eszmény, amelyhez immár saját magát mérhette; amellyel folyamatosan összevetette viselkedését; amelynek eléréséért újra és újra tennie kellett. Így juthatott el 1825 elején arra a pontra, hogy kijelenthette: „érezem, hogy az élet minden körülményei között uralkodni tudok magamon, s hogy morális akaratom bizvást diadalmaskodni fog fizikai gyengeségemen” (Széchenyi 2002: 302).

Ekkoriban a Crescence-szal való kapcsolatot még nem jelentett többet „szerelmeskedésnél” és „igazi kacérkodásnál” (Széchenyi 2002: 297). Felértékelődését éppen az erény eszmény voltának felismerése és a testi vágyak, az érzelmi szükségletek korlátozásában szerzett viszonylagos jártassága hozta el, hónapokkal később. Az asszony tisztességében ugyanis a tisztesség *per se* a (női) képére ismert, ahogy testi-lelki vágyainak folyamatos megtagadását egyre inkább – és érdemes figyelni a katonatiszt szóhasználatára: – önmaga felett aratott, „legszébb győzelme[kkén]t” látta (Széchenyi 2002: 304). Így vált Crescence az *ideáljává* – az *erény* (már korántsem „behelyettesíthető” [Oplatka 2005: 136]) *megtestesülésévé* –, és az *ennek* való megfelelés vágya a gróftól egyre nagyobb kihívások elé állította; az önmegtartóztatáson, áldozaton és lemondáson túl mindezek egyedülálló méltósággal való beteljesítését követelve. Emiatt vehette fontolóra például Wesselényi tanácsát, hogy apja sírjára esküdjön, hogy szerelme tisztaságát megőrzi (Széchenyi 2002: 384). És ezért dönthetett úgy 1825 októberében, hogy életét „honfitársai[]nak és felebarátai[]nak” szenteli; ezért tehetett fogadalmat arra néhány héttel később, hogy „boldogságomat, nyugalmammat az erény nehéz, göröngyös, de nemes útján fogom keresni. [Crescence] engem máris jobb emberré tett” (Széchenyi 2002: 353, 363). De éppen ezek az ismétlődő esküvések (Széchenyi 2002: 410) jelzik a vállalásnak nem is annyira a nehézségét, mint inkább céltalanságát; az erényesség gyakorlási lehetőségeinek hiányát, azok folyamatos keresését.

Az önkorlátozásnak a mindennapjain való eluralkodásával, saját boldogsága feladásával és nemesebb célok maga elé tűzésével példaképei is szükségképpen átalakultak. Az antik sztoikus mellé a már korábban is vágyott „keresztény filo-

zófia” (Széchenyi 2002: 274) névtelen hősei – a „valódi” (Széchenyi 2002: 381) a „gyakorló” (Széchenyi 2002: 398) filozófusok – léptek; az önsanyargatásban élenjáró, életüket másokért, sőt eszméikért áldozó magányos templomosok és máltaiak, az igazság lovagjai (Széchenyi 2002: 340, 363, 405). De nemcsak a múlt kínált azonosulási mintákat. A korabeli jelenben is talált hiteles, az etikai tartás, a méltóság tekintetében mérvadó személyiségeket. Például az angol *gentlemaneket*; ezeket a meglátása szerint honfitársainál magasabb rendű lényeket (Széchenyi 2002: 408); akik „társaságában [...] szívem, keblem tágul[], nézeteim nemesebbekké vál[]nak” (Széchenyi 2002: 405). De ilyenek voltak a „világ-alakítók” is; „a népek szokásaiban, erkölcsi, és vallási nézeteiben, életmódjában és ízlésében válságot és katasztrófát” előidéző kortársai: Napóleon, Byron, Washington, Bolivar és Franklin, hogy néhányat említsünk az általa nagyra tartottak közül (Széchenyi 2002: 282). (Utóbbi, a puritán republikanizmus megtestesülése, különösen nagy hatást tett rá [Széchenyi 2002: 318; Oplatka 2005: 138] azzal, hogy tizenhárom erényt gyakorolt nap mint nap, ifjúkorától élete végéig, erkölcsi tökéletesedése érdekében.) Ha kimondatlanul is, de körükbe kívánt lépni Széchenyi akkor, amikor életét és vagyonát népének szentelte; amikor olyan terveket dédelgetett, hogy „újjaferemt[sen] egy ilyen mélyre süllyedt országot” (Széchenyi 2002: 405). Vagy amint 1826. november 16-án saját maga számára tisztázta: „Bensöm napról napra nyugodtabb lesz: Végre világosan látom hivatásom. Eszmémnek, terveimnek ide-oda ingadozása lassanként megszűnik – és egész életem biztos, határozott, állandó irányba lendül. [...] Életem legyen a hazámnak, legyen az emberiségnek szentelve!” (Széchenyi 2002: 424).

Hogy testi vágyainak visszazorítása mellett a másokért való önfeláldozás élményét is megtapasztalhatta, abban az országgyűlésnek nagy szerepe van. A diéta ugyanis egy olyan közeget biztosított, ahol az életvezetési elvként kitűzött erény különböző, addig csak elméletben vallott aspektusait gyakorolhatta (úgy is, hogy a franklini erények meglétét, szintén táblázat formájában, önmagán nap mint nap ellenőrizte¹³). Esetében így nem kizárólag a rétor nyilvános szerepléséből következtethetünk a közszereplő erényeire; a közéletben szerepet vállaló férfi kivételes méltósága különböző helyzetekben és tettekben manifesztálódott.

A hon iránti elkötelezettsége miatt nem volt kétséges, hogy részt vesz a diétán; európai útjáról úgy tért vissza, hogy a gyűlés első napját se mulassza el.

¹³ A mértékletességet, a hallgatást, a rendezettséget, az eltökéltséget, a takarékoságot, a szorgalmat, az őszinteséget, az igazságosságot, az önuralmat, a tisztaságot, a nyugalmat, az alázatosságot és a vallásosságot átvette Franklin rendszeréből, azonban a szexuális önmegtartóztatást [Chastity angolul, Chasteté franciául] nem. Utóbbi helyett az ő francia nyelvű, 1826 januárja és márciusa között vezetett táblázataiban a jótékonykodás [Charité] szerepel. Franklin rendszerében a halálra való készülődés (feltehetően ezt jelölhette a gróf egy halálfejjel), illetve a Le monde [a világ] sor sem tűnik fel (Széchenyi 1926: 2. kötet, 716, 719, 720–721).

A politikai nyilvánosságban való fellépés tervével érkezhetett; ugyanakkor katonatisztként tarthatott is a számára újszerű küzdőtéren való megmérettetéstől. Az első hetekben megfigyelt; naplója alapján őt a beszédek tartalmán túl a hatásosság formái is foglalkoztatták a diétai referensekkel szemben. Már az első napokban azt jegyezte le, hogy Bartal „nagy ékesszólással” (Széchenyi 2002: 332), Nagy Pál pedig „nagy jártasság[gal] és szerencsés előadásmód[dal]” bír (Széchenyi 2002: 336); Dessewffy viszont „a legízesebben” mondja el véleményét (Széchenyi 2002: 338). Hasonló, elismerő (vagy kritikuss) kommentárok tucatjai olvashatók jegyzetei közt; a biztosok megbüntetését kérők közül egyszer például Dessewffyt, Péchy, Perényit és az idős Platthy Mihály barsi követet emelte ki, mint akik „magyar érzelemmel, energiával és ügybevégoan beszéltek” (Széchenyi 2002: 342). De a kormánypártiakra is odafigyelt (Széchenyi 2002: 349); és a későbbiekben is feljegyezte a hatásos felszólalásokat: 1826. január közepén például meglátása szerint Borcsiczky, Márjássy, Vay, Dessewffy és Nagy „határtalan erővel beszélt” (Széchenyi 2002: 379) az *imputatio* védelmében.

A szónoklatok hatásmechanizmusát tanulmányozva döbbenhetett rá, hogy sok beszéd öncélú; hogy a követek egy része nem a tárgyalt gazdasági vagy jogi kérdésekhez, hanem a retorikához értett. Már a diéta lelegején feltűnt neki: „A deputáció az ország sérelmein dolgozik! Egyetlen praktikus, ügybe való embert sem látok, – ékesszólót sokat. Meseországbeli költők” (Széchenyi 2002: 339). Még nagyobb kiábrándultsággal vette tudomásul, hogy az ellenzékiek közül többen hiúságból, saját népszerűségük növelésére használták a nyilvános szereplést, a diétai politikai beszédet. „Vágy a csillogásra, semmi erény. – Berzeréj [György, veszprémi követ] az egyetlen gyakorlati koponya. – Nagy Pál orator genie [szónok zseni] Dessewffy költő. Deák a legerényesebb” (Széchenyi 2002: 350). Az okot (részben) a politikai mozgástér behatároltságának tulajdonította; annak, hogy „[a] rendek nincsenek lövő helyzetben: innen származik egyfajta vetélkedés, hogy ki mond erősebbet, hatásosabbat” (Széchenyi 2002: 347).

Saját oratori *ars poeticá*ját ettől gyökeresen eltérően határozta meg; zsinórmértékéül azt szabta, hogy „olyan igazsággal és mérséklettel beszéljünk, hogy mindazt, amit egy kerületi ülésen mondunk, a bitófa alatt is elmondanók” (Széchenyi 2002: 340). Azzal azonban nem számolt, hogy a bitófa árnyékában nehéz megszólalni. Mert feltehetően korábban is hozzászólt volna kérdésekhez (Széchenyi 2002: 347), de nem mert felállni. Első felsőtáblai, október 12-i megnyilatkozásával kapcsolatos élménye is a szólásra emelkedés nehézsége volt (Széchenyi 2002: 347–348), holott a választott nyelv, valamint az alsótábla *nunciama* mellett való kiállása feltűnést keltett, és már másnap követőkre talált, többek közt Esterházy Mihály személyében (Széchenyi 2002: 348; Guzmics 1883: 60; Keglevichné 1938: 279). Nyilvános felszólalással kapcsolatos szorongásai lassan oldódtak; eleinte még a beszéd szándékát is megörökítette naplójában

(Széchenyi 2002: 372). És hiába tett szert jártasságra, a feléje irányuló figyelem, a vele kapcsolatos várakozás bénítóan hatott rá (Széchenyi 2002: 387).

Elfogódottságát a maga elé tűzött ideál, a visszafogottság viszont jól leplezhette. A tárgyilagos, lényegre szorítókozó – túlzásoktól, erős képektől és üres gesztusoktól mentes – stílust, a puritán előadásmódot kezdettől tudta tartani; leginkább az elismerés hajhászásának a látszatát igyekezett kerülni. A magyar nyelv ügyének előmozdítására tett felajánlásakor is, a Jelenvolt szerint, azt hangsúlyozta, hogy „[n]em azért teszem ezt [...] hogy vivátokat kapjak érte, nem is azért, hogy másokat hasonló tetterre tüzeljek”. Hitelessége, sikere ebből is – nem kizárólag felajánlása nagyságából – fakadhatott; hogy az orátor dísztelensége és a közéletben újonnan feltűnő férfi római jellemet sugalló politikai imázsa fedésbe került. Így folytatta a gróf ugyanis a Jelenvolt (valamint Zsoldos Ignác, Tar Gáspár, Sztojka Imre és Szoboszlai Papp István) szerint: „Ezt nem minden teheti, úgy mint én. Én nőtelen ember és katona vagyok. Jó barátim vagynak, a kikenél én eltudok élni egy esztendeig úgy, hogy a magaméhoz nem nyulok” (Jelenvolt 1868: 82. sz.).¹⁴ Felajánlása így egy főúr bőkezűsége helyett – Apponyi Antal ekkor ajándékozta családi könyvtárát Pozsony városának – egy katonaember kivételes erkölcsi nagyságát példázta, aki a nemes céltől vezérelve, sztoikus nyugalommal és aszketikus lemondással egy már-már spártai életformát vállalt magára; aki a nyilvános ünneplés helyett hasonlóan nemes elveket valló bajtársai szűk körébe, egy emelkedett szellemű, de puritán férfiközösségbe vonult vissza. Ezt a képet erősítette és a többi adományozóra – Károlyi Györgyre, Andrassy Györgyre, valamint saját magára – is kiterjesztette később Vay Ábrahám, amikor a tett *nunciumban* történő említésénél a lehető legszikárabb megfogalmazáshoz ragaszkodott (ismét, szemben Apponyi ünneplésével):

¹⁴ Hasonló mondattöredékeket rögzített Zsoldos is: „ő ugymond nem tsekély áldozatot tett, azt mindazonáltal már előtte feltette magában – hiszem vagynak sok jó Baráti ugymond a’ kikenél addig élélhet” (Zsoldos 1825: fol. 93. recto). Tar szerint úgy nyilatkozott, hogy ő, „mint katonai szolgálatban levő [...] s magános személy, kevéssel beérheti, s ha lehetnének is némely apróbb szükségei, azokat számos jó barátainak szivességek kipótolhatja” (Tar 1876–1877: 34). Sztojka Imre máramarosi követ szerint: „ő még ifju s nőtelen ember lévén s kevéssel beérhetvén, azt magától könnyen elvonhatja” (Szilágyi 1876–1877: 38). Szoboszlai levelében pedig szó szerint megismétli a Jelenvolt mondatait (Szoboszlai 1876–1877: 82)! De évekkel később Kemény Zsigmond is, aki egyébként jelen sem volt, hasonlóan foglalta össze felszólalását – „barátaim eltartanak” –, sőt megtoldta a következőkkel: „Képezem, valának a kerületi ülésben olly classicus műveltségű táblabiráink, kik otthon Plutarchust tüstént elővették, és keresik – hogy Széchenyivel párhözamba állithassák – a görög nagy férfit, ki midőn gazdag örökségét az állam rendelkezése alá adta, lelkesülten fölkiáltott: már ezentul a prytannaeumból [Prytaneum; itt a szerényen élő, a közösség által eltartott emberek intézményeként szerepel] fogok élni s fekete levest eszem” (Kemény 1851: 357–358).

Vay, mint egyik az ajánlók közül, valamint gróf Széchenyinek ezen ajánlásban a lelkét ismeri; úgy magáról és a többi ajánló társairól is bizonyossá tette a Státusokat, hogy azt nem valamely dicsőség, vagy hálaadás vadászatja végett, hanem egyedül a közjónak előmozdításától lelkesítve cselekedték, és így nem akarják tudatni a balkezekkel is, amit a jobbal tettek, sőt közönséges nyilvánosságra sem hozták volna a dolgot, ha az intézetnek elrendelése meg nem kívánná, azért [... a Dessewffy] által mozdított dicséreték és hálaadások kijelentését megköszönvén, [azokat] el nem fogadta (Guzmics 1883: 208).

Az orátor érdeme így visszafogottságában, a közszereplő etikai tartása pedig tudatosan szerényen képviselt önkéntes áldozatvállalásában testesült meg – hogy a nyilvánosságban feltűnő férfi erényének ezen aspektusán időzzünk továbbra is. A köz javát Széchenyi máskor is egyéni anyagi érdekei elé helyezte; ráadásul ugyanazokkal a szavakkal fogalmazta meg, amelyekkel érzelmi szükségleteinek visszaszorítását is leírta (vagyis ez sem egy pszichés szublimációs folyamat része, hanem egy tudatos morális karakterépítés első lépése volt, akárcsak Franklin életében). Már a diéta megnyitásakor elkötelezte magát ugyanis a parasztok terheinek könnyítése mellett, mondván:

Szép diadal az, ha az ember, mint az emberiség lovagja, önnön érdekei ellen beszél – és e nehéz győzelmet saját magán aratja. Mutassuk meg a világnak, hogy, ha a körülmények miatt alkotmányunk illiberális maradt is, – és ha ebben az időszakban semmiféle lényeges változtatást nem lehet végrehajtani – veszedelem nélkül – mutassuk meg, hogy individuális nézeteink mindazonáltal a korszellemmel együtt haladtak, és hogy kicsiny és szétdarabolt nemzetünk méltó minden gondolkodó megbecsülésére (Széchenyi 2002: 340).

Elvét a gyakorlatba is igyekezett átültetni: 1826. január 11-én, az *imputatio* kérdésének felsőházi tárgyalásakor azt indítványozta, hogy az adóbeszámítás révén kieső kormányzati bevételeket *subsidiüm*okkal [önkéntesen befizetésekkel] pótolják. „Egyetlen támogatót sem találtam” (Széchenyi 2002: 378). Azaz bármennyire is igyekezett az Akadémia alapításával kapcsolatban hangsúlyozni egyéni hozzájárulásának másokat nem kötelező jellegét, az átfogó társadalmi reformok kérdésében *példamutató* kívánt lenni az arisztokrácia számára. Egy év múlva pedig azt tűzte maga elé, hogy „a pénzügyi viszonyok tárgyalásakor nekem, mint becsületos embernek, önnön érdekeim ellen kell beszélnem. – Kereken ötvenezer pengőforint különbségre rúghat ez nálam” (Széchenyi 2002: 434).

Az anyagi áldozatvállalás példája jelzi, hogy az *incredibilis gravitas* eltérően nyilvánult meg egy mágnás, mint egy alsó táblai követ esetében. De a megfélemlíthetlenség is mást takart egy katonatisztnél: a zsarnoki hatalomnak nem volt fegyvere ellene. Legtöbbször az udvarral szorosabb kapcsolatot tartó ismer-

rőseitől értesült arról, hogyan gondolkoznak felőle, de a híreket sztoikus nyugalommal fogadta; céljai tekintetében rendíthetetlen és tántoríthatatlan maradt. Első nyilvános fellépését követően például tisztára, Carl Clam-Martinitz tudatta vele, hogy „a császár rendkívül dühös reám, s Ferdinánd főherceggel akar engem elintéztetni. »Amiért ellenem beszélt, és az uniformisát megtépázta«” (Széchenyi 2002: 351). Reakciója erre nem volt más, mint a már jól működő (franklini) „Nyugalom, komolyság és hallgatás” (Széchenyi 2002: 351). Mástól azt hallotta, hogy valaki a császárnál „be akar panasolni”. De ezzel kapcsolatban is csak egy horatiusi idézet jutott eszébe – „nem rettent büntudat és vétek sohse sápaszt” (Széchenyi 2002: 356) –, majd két napra rá felállt, hogy felajánlást tegyen egy tudós társaságra. Ezután már maga Metternich adta tudtára, hogy a „császár haragszik”, de neki sem mondhatott mást, mint amit bármelyik, a köztársaságért küzdő római válaszolt volna hasonló helyzetben: „én a jót, a becsületeset akarom, a végemmel nem gondolok” (Széchenyi 2002: 368). A születésnap küldöttségnek így ő is tagja lett; úgy tűnik, tudta, mi következik (Széchenyi 2002: 383, 385).

Utóbbi esettől eltekintve – amelyről nem ismert beszámoló¹⁵ – személyesen csak a felsőtáblán elnöklő nádorral, vele is jórészt a nyilvánosság kontrollált keretei között ütközött. Többször felkészült a vele való konfrontálódásra (Széchenyi 2002: 438, 442); máskor pedig tisztában volt azzal, hogy milyen reakciókat vált ki hozzászólása, de ez nem feszélyezte (Széchenyi 2002: 372). 1826. április elsején például hosszú, kemény beszédben ostromozta a főrendeket, mert azok (látszólag) egyetlen szó miatt dobták vissza státuszok papírpénz-kibocsátással kapcsolatos *nunciumát* (Széchenyi 2002: 397). A *palatinus* ott helyben, mindenki előtt keményen megfeddte – erről a legtöbb diarista részletesen beszámolt (Szoboszlai 1876–1877: 98; Guzmics 1883: 225–226; Keglevichné 1938: 293) –, de ő csak annyit tartott említésre méltónak mindebből, hogy „A nádor megdorgált – Atyámra való tekintettel, mondja, nem akar túlságosan szigorú lenni. Én nyugodt voltam, egy cseppet sem zavarban – nem válaszoltam. Hogy ez jó volt-e, vagy sem, nem tudom” (Széchenyi 2002: 397).

Ez a feltűnő: hogy úgy vélte, megengedheti magának, hogy elengedje a füle mellett feljebbvalói hozzá intézett szavait, vagy visszaszóljon nekik – mint Dessewffy vagy Almássy –, ráadásul több-kevesebb nyilvánosság előtt. Nem megfélemlíthetetlenég ez; több, vagy inkább más. Széchenyi, elvei és eszméi miatt, erkölcsi értelemben magasabb rendűnek tartotta magát a birodalom urainál – innen magabiztossága; ha úgy tetszik: halált megvető bátorsága. Hihetetlen méltóság benső megélésére vall ugyanis, ahogy feltehetően még a születésnap

¹⁵ Ezeknek a napoknak a történéseit (is) kitörölte titkára, Tasner Antal a naplóból, a gróf végakarátát beteljesítve (Széchenyi 2002: 384). Keglevich Jánosné Zichy Adél utalhat rá egyedül, mondván Széchenyi „most nyújtotta be tisztí rangjáról való lemondását, mert torkig van azzal, hogy minden ember megleckéztethesse” (Keglevichné 1938: 289).

küldöttség tagjaként a császár (vagy már Metternich pozsonyi) előszobájában felettesének (és egykori bajtársának) Wentzel Liechtenstein hercegnek (még a megleckéztetés részét képező) megjegyzésére reagált. A férfi felvetésére, miszerint a császár mindenestől elvetheti a *constitutiót*, és a hadsereggel – köztük ugye Liechtensteinnel – bevonulhat, ezt felelte: „Nem tudunk ellenállni, az bizonyos, de lesznek emberek, kik elég bátrak azt mondani: Felséged az erősebb, – de esküszegő, tirannus – Mi szerencsétlen elnyomottak vagyunk – de becsületesek etc.” (Széchenyi 2002: 386). Kijelentése mögött nem pusztán a római köztársaság eszméjét a császársággal szemben mindhalálig védők öngyilkos példája sejlik fel, hanem a zsarnokölés – a birodalom egyik urának előszobájában állnak! –, vagy legalább a királygyilkosság: pontosabban egy, az erényességet nélkülöző, így alattvalói hűségére sem méltó uralkodónak a közösség általi felelősségre vonása; egy olyan eszme, amelyet néhány évvel korábban a neosztoikus Montaigne könyvéből feltűnően aprólékosan jegyzetelt ki (Széchenyi 2002: 282–283).

Míg a megfélemlítés nem érintette meg, az állam megvesztegető hatalmát nehezebben ismerte fel. A kormánypártiak pozícióba kerülése már az 1820-as évek elején is dühítette; attól viszont nem riadt volna vissza, hogy régóta vágyott órnagyi kinevezéséhez megvesztegetéssel jusson (Széchenyi 2002: 227). Felsőbbrendűségének tudatában háborgott azon, hogy „az ilyen embereknek, mint én, meg kell vásárolniuk előléptetésüket!” (Széchenyi 2002: 227). Az ország bajának, és nem saját erkölcsi gyengeségének, frusztrált ambícióinak tudta be a helyzetet. Nem tartotta kompromittálónak azt sem, ha a hon érdekében folyamadott kormányzati posztért.¹⁶ Bezzeg, ha más tette ugyanezt: felhördült azon, hogy Nagy Pál 1823-ban állítólag „kamarás-kulcsért kunyerált!” (Széchenyi 2002: 234).

A különbség abban állt, hogy Széchenyi meg volt győződve saját nemes szándékairól (amit másokról, úgy látszik, nem tételezett); illetve abban, hogy akkor még nem volt közszereplő. A megingathatatlan etikai tartást ugyanis, amint a diétára érkezett, nemcsak az alsótáblai követekre (Széchenyi 2002: 349), hanem magára nézve is kötelezőnek ismerte el. Nem véletlen – mert *credónak* is tekinthető –, hogy Szegedynek még a diéta legelején tett, a követektől állandó önfegyelmet, szigorú erényességet és lemondást követelő felszólalása egyedül az ő lejegyzéséből ismert – más diaristának nem ütötte meg a fülét.

És milyen nehéz lehetett a régóta vágyott előléptetésről önszántából lemondania; Metternich szirénhangjának ellenállnia: annak, hogy „Ön az lehet, ami akar”, „mindenre igényt tarthat még [...], s]zámíthat rám” – persze nem rögtön, mert az „feltűnő volna: az volna a látszata, mintha meg akarnók nyerni önt” –,

¹⁶ 1825 májusában például „Eszembe jut [a más nemzeteknél tapasztalható gazdasági fellendülés okairól] Metternich-hel beszélni, – s magamat ezekbe az országokba kiküldeni” (Széchenyi 2002: 308).

csak ellenzéki szerepéből lépjen vissza (Széchenyi 2002: 368). Nem tántorodott meg; tisztában volt azzal, hogy hitelességéhez elengedhetetlen feddhetetlensége. „Nekem nem szabad soha semmi lennem, mert az emberek azt mondják: honores mutant mores [A megtiszteltetések megváltoztatják az erkölcsöket]” (Széchenyi 2002: 369).

Hogy mennyire sarkalatos problémáról volt szó, azt a barsi főispán Keglevich János feleségének, az államminiszter Zichy Károly lányának, Adélnak a diétai jegyzetei is alátámasztják. Ő a felsőtáblai reformereket – Batthyány Fülöpöt és gróf Esterházy Mihályt, báró Mednyánszky Alajost, illetve „egy bizonyos Andrássy [Györgyöt]” is, és még sokakat – egyszerűen „malcontents[nek], elégedetlenkedőknek találta, akik [...], így akarják megbosszulni a királynak el nem nyert kegyeit” (Keglevichné 1938: 285). Hogy nem egy kormánypárti rosszindulatáról van szó, azt Széchenyinek a diétai résztvevők megvásárolhatósága miatti, ismétlődő kifakadásai is alátámasztják (Széchenyi 2002: 349). Kezdetben az egyéni érdekek mindenek elé helyezése zavarta; az, hogy „[a kormánypártiakat] a kitüntetések, rangok, gazdagság szerzése kecsgetti; az [ellenzékiet] a függetlenség szenvelgése, – a tömeg tapsát kiérdemelni, etc. Ki-ki a gusztusa szerint. De mindkét pártot a hiúság és a kapzsiság istensége sarkantyúzza –. Ki cselekszik erényből, igazságosságból és hazaszeretetből?” (Széchenyi 2002: 374). Később viszont a személyes ambíciók mögött egy még súlyosabb morális gyengeséget fedezett fel.

Az alsótábláról 30 kérvény heverhet a császár előtt – a felsőből 12. És micsoda ostobaságokat kérnek ezek az emberek! Szánalmas dolog! Egy kamaráskulcsot, egy udvari tanácsosi címet és hasonlókat. Gazemberségek! [...] Ez évszázadban, melyben az emberek ott állnak, ahová maguk állítják magukat: kérelmek! [...] Fel vagyok háborodva honfitársaimon (Széchenyi 2002: 406–407).

A szolgálalkúség dühítette; a kérelmezéssel együtt járó behódolás, gerinctelenség és hajlongás; az önbecsülés – az etikai tartás és a kiállás – hiánya.

Így egyrészt a megvesztegethetetlenség vált egy megingathatatlan benső eszmény meglétének fokmérőjévé a szemében. Ez hitelesített közszereplőket; ez tette lehetővé, hogy egy diétai (ellenzéki) szónok szavahihető hazafi legyen. Másrészt *vice versa*: a *virtu* manifesztálódott a kimondott dolgokhoz való ragaszkodásban. Széchenyi ugyan kezdetben elítélte a kompromisszumképtelenséget – azt, hogy egyének, *egőjük* miatt, képtelenek álláspontjuktól visszakozni ügyek megoldása érdekében –, viszont belátta, hogy „Magyarországon a hit a közéleti erkölcsben oly kicsiny, hogy az embernek, ha az országgyűlésen beszél, minden első gondolata mellett, ha már kimondta, ki kell tartania, – hogy ingadozónak és jellemtelennek ne minősítsék” (Széchenyi 2002: 351). (Itt érdemes visszaemlékezni Nagy Pálra.) Később teljesen a magáévá tette ezt az

álláspontot: „Amit egy férfi kimondott, amellel tartson is ki, hát még egy egész törvényhozó testület!” (Széchenyi 2002: 418). A közszereplő általa elképzelt méltósággal teli ideálja *ergo* a régi államférfiakat, a római stóikus szónokokat és szenátorokat – márványszobraik méltósággal teli, visszafogott, de felemelő gesztusait – idézte. „Egy erényes életű férfinak, aki maga senki, és akinek semmije sincs; sem rangja, sem kitüntetései etc. – Magyarországon, ha minden szenvedély lecsillapodott, lehetne olyan hitele, hogy a »dixi« [megmondtam] valamilyen formáját bevezethetné!”¹⁷ (Széchenyi 2002: 362).

De ez az elvei által vezérelt, a népszerűséggel mit sem törődő közszereplő szükségyszerű egyedülállásra volt ítélve; politikai társtalanságra, és Széchenyi ezt jól tudta. Találkozott már ilyen emberrel Somssich Pongrác – leendő soproni alispán, majd diétai követ, egy „nemes gondolkodású férfiú” – személyében 1823 májusában, aki, ha „önzetlen, igazságos nézetei” ismertek lennének, „mindkét párttal, az ultrákéval és az alkotmányosokéval is rútul összeveszne” (Széchenyi 2002: 244). A meggyőződése mellett konzekvensen kiáll, attól senki és semmi által el nem tántorítható férfi eszménye és a megtestesítésére való vágy éveken keresztül fel-felbukkan jegyzetei közt. Legjobban talán az a megállapítása összegzi ezt, amely szerint „[a]z egyik rész akkor találja meg a számítását, ha királypárti, a másik az oppozícióban – egyik is, másik is tisztátalan okból cselekszik. – Tiszteletet és megbecsülést csak az érdemel, aki, ha lelkiismerete parancsolja, kész mindkét párttal szakítani, és egymagában állni” (Széchenyi 2002: 377). Nem meglepő, hogy az *incredibilis gravitas* ethoszának ez az aspektusa tartogatta a legnagyobb kihívást.

1.4. ...és a filozófia templárius lovagjai

Az ok, paradox módon, a meg nem értettségtől, a társtalanságtól való félelmében rejlett. Egyrészt politikai elszigetelődésétől, újonnan szerzett szövetségesei elvesztésétől tartott a közéletben feltűnő férfi. Már 1826 márciusában úgy fogalmazott, hogy „Éreztem, hogyan veszem össze máris mind a két párttal. Menynyire magamban fogok – az én életkoromban állani!” (Széchenyi 2002: 393). És ez nem a politikai függetlenség elérését jelentette; ellenkezőleg: szorongást (Széchenyi 2002: 407). Másrészt az erény különböző aspektusainak valóban római jellemet követelő gyakorlása empatikus társakat igényelt. 1825 novemberének végén például azt róttá naplójába, a már ismert szófordulattal, hogy „végtelen boldogság volna olyan társaságban élni – melyben legalább néhány, vagy akár egyetlen tanúnk lenne, hogy az életben a legnehezebb győzelmet önnön magunk fölött arathattuk! Úristen, be nehéz erényesnek lenni, anélkül, hogy

¹⁷ Ezt később, 1826 szeptemberében már elvé emelte: „Amit egy férfi kimondott, amellel tartson is ki, hát még egy egész törvényhozó testület” (Széchenyi 2002: 418).

az embernek egyetlen együttérző barátja volna –!” (Széchenyi 2002: 363). De fél évvel később is azon lamentált, hogy „Szeretek egy tisztességes asszonyt anyagi tisztasággal –, azon fáradozom, hogy lelkemet arra irányítsam, ami szép, nemes, erényes. Magamat, vagyonomat, virrasztásaimat a köz, a hazám javára áldozom, – és szinte senki sem ért meg, egy egész nemzetben” (Széchenyi 2002: 406).

Mondta mindezt úgy, hogy bizalmasok gyűrűje vette körül; politikai színre lépésével pedig az övéhez hasonló elveket és célokat valló férfiakkal került kapcsolatba. Ezek az eltérő – de a résztvevők tekintetében egymást át is fedő – körök egy kiterjedt, többretű kapcsolati hálót vontak köré; amellet, hogy informális politikai szerveződésekben vett részt, a származására, családi összeköttetéseire és életformájára visszavezethető barátságok is, fokozatot váltva, politikai szövetkezésekké fordulhattak.

Hogy az egymagában állás ideálja és az elszigetelődéstől való félelme közti küzdelemből idővel mégis az előbbi került ki győztesen, az csak részben következett a politikai nézeteihez való tántoríthatatlan ragaszkodásból, például a (jobbágytelkeken élő) nemesek megadóztatásának elve, azaz a *conscriptio* melletti, éppen a rendek ellenében való kiállításból (Széchenyi 2002: 411, 412, 413). Legalább annyira kapcsolatai természetéből fakadt, azaz az övéhez hasonló eszményeket kultiváló férfiak közti sajátos csoportdinamika eredménye: az erényesség tekintetében egymással versengők között ugyanis gyenge a szolidaritás. És bizonyos mértékben ez az oka annak is, hogy a diétai opposzió tagjai képtelenek voltak egy szorosabb (nagyobb érdekérvényesítéssel bíró) politikai formáció létrehozására.

A közösségvállalásnak és a vetélkedésnek ez a dinamikája rajzolódik ki Széchenyi baráti kapcsolataiból ebben az időszakban. Barátai mind, ha különbözőképpen is, az erényességükkel tűntek ki. Unokatestvére, gróf Esterházy Vince például – ő szerelmi ügyeiben volt régi bizalmasa – a bécsi körökben a legerényesebb nőnek tartott Sophie Liechtenstein ugyancsak erénydús férjeként volt ismert (Thürheim 1913: 99–101). Hírnevét a francia háborúk során tanúsított hősiességének köszönhetette (Hirtenfeld 1857: 1204–1205). Kivételes bátorságát VII. Pius pápának Franciaországból Rómába való kalandos visszakísérése is bizonyíthatja (Kinderfreund 1860: 13), amit még tíz év távlatából is felemlgettek a diétán: gróf Csáky Sándor szepesi követ erre hivatkozva utasította el az egyházfőnek fizetendő adót, mondván, a magyarok már épp eleget tettek a pápaságért (Jelenvolt 1868: 78. sz.). Vince azonban, családi kapcsolatai miatt is, távol tartotta magát az ellenzéki politizálástól.

Hogy gróf Andrássy Györgyhöz, gróf Károlyi Györgyhöz, gróf Esterházy Mihályhoz (és bizonyos mértékig Wesselényi Miklóshoz is) a (többé-kevésbé) hasonló szocializációnál, a katonáskodásból fakadó élményeknél, valamint egyező politikai nézeteknél is több fűzte, azt a férfiaknak az övéhez hasonló diétai szárnypróbálgatásai jelezhetik. Első magyar nyelvű beszédét Esterházy – ez

a Széchenyinél radikálisabb elgondolásokat valló férfi – szekundálta (Guzmics 1883: 60; Keglevichné 1938: 279). Károlyi és Andrássy (szatmári, illetve tornai követként) pedig többször felszólalt a rendek pártján (Guzmics 1883: 116, 188; Jelenvolt 1868: 85. sz.; Széchenyi 2002: 389–390); ők ráadásul azonnal követték akadémiaira tett felajánlásának példáját (Guzmics 1883: 115), amihez Esterházy később csatlakozott (Guzmics 1883: 213; Széchenyi 2002: 366). Közös eszmények – a honért hozott áldozatok, a *virtu* – kultiválásán nyugodhattott tehát kapcsolatuk. Széchenyi felajánlaskor mondott beszéde, illetve Vaynak a tett *nunciumban* való említésével foglalkozó felszólalása szintén arra mutat, hogy baráti körük egyazon ethosz által vezérelt, informális férfitársaságként is leírható. Ezen nem változtat, hogy Széchenyi barátai politikai szerepléséről vagy erkölcsi tartásáról alkalomadtán elmarasztalóan, illetve lekicsinylően nyilatkozott (Széchenyi 2002: 348, 778–779); viszont előrevetíti azokat a feszültségeket, amelyek az egymással szolidáris, ugyanakkor a *virtu* megtestesítésében egymással vetélkedő társak közt támadtak, és amelyek minduntalan feszegették közösségük kereteit.

Ebből a baráti társaságból válhatott ki – ha kivált egyáltalán¹⁸ – a Széchenyi, Wesselényi és Esterházy által formált Erényszövetség, amelynek megalakulását a magyar nyelvű esküvés szövege dokumentálja a gróf naplójában 1825. november 27-én:

Mi a tzielünk? A Hazánk fiaira, és azok gyermekei és unokájira annyi szerencsét és áldást hozni, amennyire aztat a mi tehetségünk végbe viheti. Hogy dolgozhatunk leg böltsebben annak a nagy czélnak elérésére? Hogy azon törekedünk hogy az mostani Ifjúság nevelésére oly nagy befolyást szerzünk magunknak, hogy azok több polgári Virtusokkal bírjanak, mint sem a mi (contemporains) [kortársaink] és atyáink. – Mert mi megvagyunk abban győztetve hogy az emberiség tsak az Értelem az Erkölts és a Böltesség kiterjedése által léphet ama szerentse és áldás magasságára, melynek elnyerése a mi méltó Czielünk – Minekutána pedig abban meg alopodtunk, hogy mi a maga viseletünk Példája által, ha nem több, – de bizonyossan annyit használhatunk, mind tanátsaink és beszélgetéseink által, – aztat a régi Principiumot mindég az elménkben ébren tartani akarjuk – hogy semmi leg kisebbbet se míveljünk a nélkül, hogy ne mondanánk magunknak, – Lát téged az Isten, – és látnak a mostani százodd Philosophusai – Ha magunkban annyi erő vagyon – ily szoros és sokszor keserű útját az igaz Virtusnak járn magunk közt, semmit titokban (amennyire ez tsak magunkat illet.) (Széchenyi 2002: 364).¹⁹

¹⁸ Széchenyi néhány évvel későbbi levele arra utal, hogy Andrássy és Károlyi is része volt a „barátság-frigynek” (Széchenyi 1889: 2. kötet, 188–190).

¹⁹ További szövegtörödékek: „A mi szövetségünknek olyannak kell lenni, hogy annak jó intézetén, erköltsőségén és méltóságán leg rosszabb akarónk se hozhasson gyanút.

Szövetkezésük így, Széchenyi (sőt Wesselényi és Esterházy) tudatos (politikai) karakterépítési programjának betetőződéseként értékelhető: az *incredibilis gravitas* beteljesítésének tudatát jelzi. Azt, hogy úgy tekintett(ek) magára, (magukra), mint aki(k) megtestesíti(k) a sztoikus közszereplő ideálját – a reformok véghezviteléhez szükséges hazafi prototípusát –, és mint ilyen(ek), mértékadó(k) lehet(nek) mások számára. A szövetség ugyanakkor az erény különböző aspektusainak gyakorlásához „keretet” is jelentett, amely az ő és társai nyilvánosságban való – és éppen megalakulásuk után megszaporodó – felszólalásait, tetteit vagy akár egy-egy reakcióját hangsúlyosabbnak és jelentősebbnek tüntethette fel úgy mások, mint önmaguk előtt.

Távolabbról pillantva viszont az is látható, hogy a társulás azokkal a modern nemzetállamok létrejöttét kísérő – a francia forradalom után, a romantika idején különösen megszaporodó – tipikus formációkkal, radikális (ugyanakkor retrográd politikai/művészeti) nézeteket valló, spirituális aspektusokkal is rendelkező, (elveik szerint, magányosan és aszketikusan élő) férfiakból álló, homoszociális testvériségekkel rokon, amelyek nem nélkülözték az egymás közti szolidaritást, de a rivalizálást sem (Clawson 1989; Morowitz–Vaughan 2000). Az Erényszövetség által kultivált ideák azonban még a felvilágosodás eszmerendszerében gyökereztek; ezek szélesebb körben való propagálására esküdtek fel a már-már vallásosan eltökélt, küldetésstudattal rendelkező térítő bajtársias közösségükkel.

Hogy Széchenyi saját személyisége átformálásától mások megreformálásának szükségességéig jutott, az is a diéta hozadéka. Az országgyűlés közös felépésükhöz teret, célt és közönséget adott, többek közt az *educatio* témájának – jórészt még a szövetség létrejötte előtti – tárgyalása révén. Ennek örve alatt rendkívül eltérő problémákat vetettek fel a követek: a trónörökös nemzeti szellemű nevelését éppúgy (Guzmics 1883: 68, 72, 93; Jelenvolt 1868: 78. sz.) – Dessewffy például a magyar nyelv ismeretét követelte volna meg (Keglevichné 1938: 288) –, mint a képzés különböző szintjein (beleértve ebbe az egyetemit is) a honi nyelv használatát (Guzmics 1883: 71–74, 96–103, 106–107, 114); az egyházi személyek háttérbe szorítását az oktatásban (Guzmics 1883: 98–99; Jelenvolt 1868: 78. sz.); a katolikusok magánoktatásában a protestáns nevelők alkalmazását (Guzmics 1883: 94–95, 100–101, 104–105; Jelenvolt 1868: 78. sz. 84. sz. 85. sz.), sőt a protestáns fiatalok külföldi felsőbb tanulmányainak engedélyezését (Guzmics 1883: 71, 98–99, 106–107, 112; Jelenvolt 1868: 78. sz. 82. sz. 85. sz.); de a nőnevelés reformját is (Guzmics 1883: 71, 96–97, 112). Ezek a különböző társadalmi státuszokat, nemeket, etnikumokat és felekezeteiket, illetve korcsoportokat megcélzó, jobbító törekvések széttartónak tűnhetnek,

Erős erővel meggyőzni nem mindig lehet – hanem a böltsesség győz mindenütt. Ha más nemzeteknek több a kintsek, legyen minékünk több erköltsünk és hazafiúi szeretetünk” (Széchenyi 2002: 366–367).

valójában azonban mind a következő – egy új és nemzeti szellemű, a szükséges társadalmi változtatásokat végbevivő – generáció kinevelésére irányult, a hon felemelése érdekében. Mindenki meg akart reformálni valakit – de mindig valaki mást, nem saját magát.

Ebbe az összefüggésbe illeszkedik a jövő politikusnemzedékének tekintett diétai „ifjúság” megregulálásának visszatérő problémája. Nem viselkedésük (alkalmi) megrendszabályozásáról volt szó – persze, arról is: a nádor és a *personalis* a termekből való kitiltás fenyegetésével próbálta féken tartani őket, sikertelenül (Guzmics 1883: 136, 184; Jelenvolt 1868: 84. sz.) –, hanem a politikai radikalizmus megszelídítésének stratégiáiról. Áruklodó a nádor epés megjegyzése, aki az *ablegatusok* fegyelmezése közben tért ki arra, hogy „nem vagyok én ellene, hogy [...] az Educationról rendelés tétessék; mert látom én az ifjúság maga viseléséből, mily nagy szükség legyen a jobb és nemesebb educatióra” (Jelenvolt 1868: 77. sz.; mások is erről: Jelenvolt 1868: 85. sz.).

Maga Széchenyi is problémásnak találta radikalizálódásukat; politikai nézeteik, ideáljaik kiforratlanságát. Kezdetől zavarta, hogy „csak azokat, akik a császár ellen etc. látszanak lenni, tartja az ifjúság jó hazafiaknak” (Széchenyi 2002: 347). Az idő előrehaladtával egyre inkább a kerületi ülések hallgatói közt feltűnő, a reformerekhez húzó, de hangjukat a felsőtáblán is hallható fiatal magyar arisztokraták felé fordult; az ő közéleti személyiségük formálása, hazafiúi indulatuk mederbe terelése foglalkoztatta. 1825 novemberének közepén, a Péchy beszédét bekiabálásával megszakasztó arisztokrata ifjú – Guzmics szerint az egyik Esterházy, Széchenyi szerint viszont az egyik Batthyány – kapcsán vetődött fel benne, hogy „Ha az ember ama lángot, vagy voltaképp ama költői indulatot, mely a nemesebb és erőteljesebb ifjak keblét hevíti, okosan használná fel, micsoda férfiakat képezhetne ki egy bölcs férfi?” (Széchenyi 2002: 361–362). Ez az a diétai kontextus, amelyben az Erényszövetség fogant egy bő héttel később; ez az az eszme, amelynek beteljesítésére a három férfi felesküdt; ez az a célcsoport, amelynek nemesítése – politikai etikai nevelése – érdekében összefogtak: a fiatal magyar arisztokraták felelős közszereplővé, hazafiakká fordítása saját példájuk, a *virtu* továbbadása révén, hogy a diétai felsőtáblát a reformoknak megnyerve, a társadalmi változások megindulhassanak.

A mintaadásra az ellenpéldák miatt is szükség volt. Mert ott voltak azok a fiatal patrióták, akik a politikai helyzet kilátástalansága miatt, Széchenyi meglátása szerint, „megsavanyodhattak”, mint Keglevich Miklós (Széchenyi 2002: 361–362); (ő egyébként a későbbiekben a hevesi ellenzék hírheft vezére lett). Vagy azok, akik csak annyira lettek magyarok, amennyire érdekeik kívánták: külsőségekben, a nemzeti ügyet aprópénzre váltva, mint Hunyady Ferenc, aki az országgyűlés alatt „mágnáslakását pénzért kiadja, és gratis lakik Zichy Károlynál – viszont ősi magyar ruhát visel” (Széchenyi 2002: 336). Még inkább azok a honi főurak, akik nem látván más azonosulási mintát (és karrierlehetőséget), a birodalmi politika kiszolgálóivá süllyedtek, mint gróf Keglevich János barsi

főispán, egykori *commissarius* – egy máskülönben széles látókörű, művelt férfi, Széchenyi „contemporain-je” [kortársa] –, aki még a diéta alatt is fegyverrel hajtatta be az adót (Guzmics 1883: 176; Keglevichné 1938: 282, 284, 286). Személye megtestesítette mindazt, ami ellen a reformerek küzdöttek: a gát nélküli hatalmat, a hazafiatlanságot. Széchenyi a legmélyebb megvetéssel említette őt úgy, hogy „micsoda magyar!” (Széchenyi 2002: 339). Találó a gúnynév, amelyet ráragasztott, amikor úgy fogalmazott, hogy a diéta legalább arra jó, hogy „az ilyen embereknek, mint Hansi, ítélőszéke legyen” (Széchenyi 2002: 373). Így is lett; a kormányzat bábjaként az ellenzék céltáblájává vált; a barsiak vezetésével az alsótábla a nádornál protestált ellene – hiába (Guzmics 1883: 176; Keglevichné 1938: 284); Nagy a nyilvánosság előtt minősítette „esztelennek” (Széchenyi 2002: 373). De nemcsak a hazafiság hiányzott belőle, hanem bármiféle tartás: még az általa képviselt politika mellett sem tudott kiállni (ő volt az, aki Esterházy Mihály közbevetésére leült). Magát sem tudta megvédeni; a támadások elől a birodalom urainál keresett menedéket. Ez egy, a reformeréktől gyökeresen eltérő magatartásmodell követésén túl politikai rövidlátást is jelez: nem fogta fel, hogy hiába kilincsel József főhercegnél, illetve apósánál, az államminiszter Zichy Károlynál, ők nem állnak ki érte (és máskülönben sikeres módszereiért) a diéta alatt (Keglevichné 1938: 287, 291–292). A nádor úgy biztatta – és aki ismeri az említett történelmi események kikutatását, annak visszásnak tűnik majd –, hogy ne törődjön a szidalmakkal, mert az „csak dicséret lehet neki, »éppen ahogy a francia forradalomban dicsőség volt, ha valakit az ujságok szidtak«” (Keglevichné 1938: 285). Apósa pedig azzal hártotta el kérését, hogy „a császár majd elégtételt ad [...], ha megfelelőt a nádortól nem kapott is” (Keglevichné 1938: 287, 291). Leginkább ettől a fajta gondolkodásmódtól kellett távol tartani a magyar arisztokrata ifjakat.

Persze, hogy a Széchenyiéi által kultivált ethosz mennyire volt képes a felelős – azaz a mérsékelt – hazafiúi viselkedés irányába terelni egy fiatalabb és radikálisabb (arisztokrata) generáció tagjait, az kérdéses. Metternich például már 1825 decemberének elején felrótta neki, hogy „Ön elrontja az ifjakat” (Széchenyi 2002: 368), azaz aktív ellenzéki magatartása a szövetkezés előtt is példaértékű lehetett. De erre utal báró Majthényi Antal honti követ is, amikor 1826 nyarán úgy fogalmazott Széchenyinek, hogy „Ön, Wesselényi és néhányan mások, akikre föltekintettünk, az országgyűlésnek kezdetben oly jó irányt adtak!” (Széchenyi 2002: 407). Széchenyi viszont másként értékelhette befolyásukat: ő irányt kívánt szabni a fiataloknak, nem mobilizálni őket. 1825 végén, amikor az *imputatio* felsőházi vitái során a mágnások közül sokan a rendek mellé álltak, a következőképp kommentálta a helyzetet: „Egy kissé meg vagyok ijedve, hogy ily sok ifjú ember – és eléggé felületesen, szólta bele. Vajon nem fog ez elfajulni?” (Széchenyi 2002: 373–374). Szembeszökő, hogy a radikalizmus elharapódzásától tartva Metternich korábbi, éppen az ő megfélemlítésre használt metaforáját (Széchenyi 2002: 368) vette át: „Az ifjak az országgyűlésen nem

mennek túlságosan messzire? Mintha valaki világot akarna gyújtani, hogy az emberek jobban lássanak, és a házat gyújtáná fel azoknak, akiknek szolgálni akart!” (Széchenyi 2002: 373–374).

De nem az „ifjúság” volt szövetezésük egyetlen célcsoportja, és ezzel vissza is kanyarodtunk eredeti témánkhoz, az Erényszövetségen belüli csoportdinamika kérdéséhez. Mert bármennyire is egy karakterépítési folyamat beéréséről volt szó, az erény mindennapos, ráadásul példamutató gyakorlása – az önkorlátozás, a lemondás, de leginkább az ezekből származó frusztráció – támogató bajtársak mellett leginkább kritikus mentorokat igényelt. Ugyan az esküvés szövege burkoltan utalt egymás viselkedésének korrigálására, az, hogy a későbbiekben ezt a kitétel újra és újra megerősítették (Széchenyi 2002: 412, 534), jelzi, hogy a saját igazukhoz szokott, kompromisszumképtelen férfiak nem vették jól a bírálatokat. És ez a *virtu* – nem pusztán a politikai nézetek – tekintetében egymással való rivalizálás a közösségvállalás kárára ment; társaságuk szétpörgéséhez vezetett.²⁰

Széchenyi például a kezdetektől rendkívül tisztelte Wesselényit erényességeért; társulásuk megalakulása után az ő erkölcsi útmutatása szerint élt. Magánéleti, politikai kérdésekben hozzá fordult: tőle kért „engedélyt” (Széchenyi 2002: 387) bizonyos dolgok megtételéhez; „tanácsait” (Széchenyi 2002: 393, 399, 411) megfontolta; távollétében tehetetlennek érezte magát (Széchenyi 2002: 381). Gyengeségének és hibáinak felfedése miatt viszont alulmaradt a „legerényesebb” címéért folytatott küzdelemben, még ha barátja alkalomadtán hasonlóan meg is nyílt előtte. Hányszor panaszkodott amiatt, hogy „Wesselényi nekem fájdalmat okozott!” (Széchenyi 2002: 389) vagy, hogy „Nehéz napot éltem át! – Wessel[ényi], aki előtt oly gyengének mutatkoztam, amilyen vagyok, őszinteséggel visszaél, megszegyenít mások jelenlétében! – Ez mélységesen bánt, mert bizony igaz, hogy nem vagyok már az a férfi, aki voltam!” (Széchenyi 2002: 388). Persze Esterházy is zavarta pozitív önképét (Széchenyi 2002: 395). Szövetségük megalakulása után alig néhány hónappal így már azt állapította meg, hogy „kapcsolatom E[sterházy] M[iská]val és Wessel[ényi]vel bizonyos pillanatokban kezd kellemetlenné válni. Kérdőre vonogatnak, tettemben bírálnak, – mintha engem még nevelni kellene, mintha ész és erény dolgában magasan fölülmúlnának. Kérlelhetetlenségük egy-egy pillanatra összeveszithet velük” (Széchenyi 2002: 391). És hát a legrosszabb az volt, amikor néha valóban alumulta őket.²¹ Az idő előrehaladtával egymás nemesítésének szándéka

²⁰ Fónagy rivalizálást Széchenyinek csak Wesselényivel való kapcsolatában lát, és a férfiak közti viszonyok, a barátság természetéből vezeti azt le (Fónagy 2010: 520–521). A szétpörgés Wesselényi és Károlyi szemszögéből: Fazekas 2002: 176–177.

²¹ „Részeg voltam, és Wessel[ényi] titkát – K[árolyi] Gy[örgy]nek elmondtam. [...] egyszer-e egyszer úgy érzem, hogy [a legrosszabb ember vagyok a világon]” (Széchenyi 2002: 399).

kakaskodássá fajult; olyan jelenetekhez vezetett, mint amilyen az 1827. május 31-i is volt: „Wesselényivel szemben gyermekesen viselkedtem. Elszégyelltem magam. De inkább ő volt igazságtalan. E[sterházy] M[iská]nak megmondtam az igazat. Ő nem viselte el!” (Széchenyi 2002: 444).

Az (alsó- és felsőtáblai) reformerekkel való kapcsolatait, illetve a reformerek közt uralkodó viszonyok *en bloc* hasonló csoportdinamika szerint működhettek, lévén ott is (elvben) egyenlő és egymással vetélkedő férfiak közösségéről volt szó. Azonban ők lazább szövetekű társaságot alkottak informális, de zárt, nem nyilvános politikai találkozóikkal; ismét egy, a modern nemzetállamok formálódását kísérő, tipikus formációt. A reformerek ugyanis – akárcsak a kormánypártiak – a hivatalos diétai gyűléseken kívül is gyakran egyeztettek (Guzmics 1883: 130, 132, 134, 184, 212, 242). Széchenyi például már az országgyűlés elején „Bartalnak egy kifejezetten magántanácskozására” ment el (Uzovics János nyitrai követ azonban elküldte) (Széchenyi 2002: 334). Krízishelyzetekben különösen megszorodtak a hasonló összejövetelek; a „kedvetlen tárgyú” leirat érkezése után napokig tartottak „privát conferentiákat” egy közös alsótáblai álláspont kidolgozása érdekében (Guzmics 1883: 120; Széchenyi 2002: 362). A találkozókat az oppozíció egy-egy meghatározó tagja rendezte-szervezte (Guzmics 1883: 242); Vaynál például rendszeresen összeültek a reformerek (Széchenyi 2002: 360, 364, 389). Így azok a politikai beszélgetések, amelyeket Széchenyi még korábban az Erényszövetség leendő tagjaival, Esterházyval és Wesselényivel folytatott (Széchenyi 2002: 360), egy ponton túl szélesebb körű találkozónak adhatták át a helyüket.

Ezek a laza, ellenzéki politikai körök egymásra épültek, ha nem is fedték át teljesen egymást. Sőt, egy újabb is telepedett rájuk: a pesti kaszinó elődje, a mintegy húsz főúr pozsonyi reuniója (Simon 2000: 16–17; Tóth 2005: 143), ahol az alsó- és felsőtáblai reformerek, a magánkonferenciák résztvevői, illetve az Erényszövetség tagjai találkoztak. Zichy Adél már 1825 novemberének közepén úgy tudósított erről, hogy „[k]ülönös, csodálatos Széchenyi István klubja. Károlyi Györggyel a Sétatéren az Erdődy-házat bérelték ki. Ott ingyen inni és enni kapnak, ott gyűl össze az ellenzék, hogy a haza javát, vagy inkább annak baját megbeszéljék” (Keglevichné 1938: 281). Köztük volt gróf Csáky Sándor, (az *imputatio* kérdésében az alsótáblaiakkal tartó) gróf Berchtold Antal, Esterházy Károly és Mihály, (a Széchenyi magyar nyelvű felsőtáblai felszólalását szekundáló) Haller Ferenc, valamint Andrassy, Wesselényi, Dessewffy és Vay is (Simon 2000: 17).

A reformerek között uralkodó viszonyokra vonatkozóan kevés támponttal rendelkezünk, de annyi talán kijelenthető, hogy egyenlők vitázó közössége relatíve szokatlan élményt jelenthetett mindenki számára. Beszédesebb hierarchikus struktúrákban gondolkodó kormánypártiak percepciója: ők egyszerűen a vezérszerep feletti marakodásként látták az ellenzékiek csoportosulását. Zichy Adél például Illésházyt „az ellenzék királya[ként]”, Széchenyit pedig annak „gene-

ralisszimusa[ként]” írta le (Keglevichné 1938: 285); vissza-visszatérve a gróf csalódottságára afelett, hogy „a Rendeket nem tudja arra vezetni, amerre ő és barátai szerették volna” (Keglevichné 1938: 287). Széchenyi persze belülről ezt másképp látta(tta): „a nádor Illésházy-t az oppozíció vezéréként rajzolta le. Úristen, te látod a mi szívünket, hát van-e nekünk vezérünk, hát szervezkedünk-e mi? Becsületes emberek mind egyazon család tagjai!” (Széchenyi 2002: 378).

Az egyenlők közösségi ideáljának és az egymással vetélkedők vádjának ez a kettőssége leképezi azokat az egyszerre ható, egymásnak feszülő erőket, amelyek a sztoikus *virtu* viselkedésmintáját így-úgy követő férfiakat megakadályozták egy szorosabb politikai formáció létrehozásában. Mert hiába a szerveződés vágya, ha a tagok közti versengés meglazította a szolidaritás egyébként is gyenge kötelékeit. Nem is kell másik példa, Széchenyi előző felkiáltása itt is megállja a helyét – ha ismerjük a hátterét: azért tagadhatta Illésházy vezető szerepét, mert ő maga „idiótának” tartotta az étekfogómestert, aki angol lovak iránti szenvedélyét kritizálta (Széchenyi 2002: 339). Egy, az állam megvesztegető hatalmáról folytatott „hosszú” beszélgetés során viszont Vay vágta azt a fejéhez, hogy „[é]n sztoikus vagyok, te azonban epikureus. Két év alatt nyilvános pályámnak vége, aztán engem a világon senki emberfia semmi hatalommal semmi tisztségre sem kényszerít” (Széchenyi 2002: 382). Az elszólás – amellet, hogy képzelhetjük, hogy érinthette Széchenyit – kellően illusztrálja úgy az *incredibilis gravitas* eszményének, mint a vetélkedésnek az ellenzéki reformerek számára meghatározó élményét.

De ha a többi reformer állandósult egymás közti (szónoki) versengését,²² elentétes nézeteiket, rossz (és egyre romló) viszonyaikat nézzük – például azt, hogy Vay visszahívását kérte Ragályi miatt, mivel nem egyezhettek a *conscriptio* tárgyában, elvesztegetve szavazatukat 1826. július 24-én (Jelenvolt 1868: 101. sz.), vagy Nagynak általában véve mindenki ellenében folytatott háborúskodását²³ –, ugyancsak értelmetlennek tűnik bármifajta összetartásról beszélni. Mindennek dacára, külső támadás esetén még a legnagyobb ellenfelek is összezártak: azon túl, hogy alkalomadtán vállalva harcoltak a képviselőházban,²⁴

²² Már az országgyűlés elején „magok a deputáció tagjai is meghasonlottak, mert mindenik azt vitatta, hogy az ő szavait a Circularis Sessióban vivát kiáltásokkal hagyták helyben és így azokat is bele kell a nunciumba tenni” (Guzmics 1883: 41).

²³ Zomborival, Desseffyvel (Jelenvolt 1868: 103. sz.); Almássyval (Keglevichné 1938: 90).

²⁴ 1826. december 28.: „Ezen circulus igen lármás volt, a követek egymásra támadtak; Ragályi nyilván azt mondta, hogy a 4 milliora vissza ment követek a hazafuság palástja alatt csak az egér utat keresték. Felzudultak ellene. De a hol Ragályi, Nagy Pál és B. Prényi öszve vetett vállal oltalmazták egymást, ott minden mások lerogynak és elhallgatnak” (Jelenvolt 1868: 113. sz.). „Pártját fogta Nagy Pálnak [a parasztok helyzetének tárgyában] egyedül Desőfi” (Jelenvolt 1868: 82. sz.). 1826 áprilisának elején a felsőtábla ellenállásán megakadt *nuncium* miatt a követek egymásnak estek az alsótáblán. Ragályi

önvédelmi reflexeiket félretéve képesek voltak egymást fedezni a kormányzatot képviselő *personalis* vagy a főherceg ellenében, ami nagy erkölcsi elismeréssel járt.²⁵ De mindez fordítva is igaz; árulkodó Széchenyi naplóbejegyzése saját, a felsőtáblát ostromozó felszólalása – és az ezért a nádortól kapott „dorgálás” – után: „Láttam és megfigyeltem, hány nyúlszívú esik egy bátor férfira. – Azt az egyet mindig pácban hagyják” (Széchenyi 2002: 397).

A vetélkedés és az összetartás különös egyvelegét mutatták a különböző, egymást át is fedő politikai körökbe tartozók reakciói egy adott témára. A magyar nyelvre tett felajánlások ügye azért is jó példa, mert az újabb és újabb hozzájárulásokkal, valamint a szervezés előrehaladtával sem ült el a vita, hogy az adományozók vagy az országgyűlés döntse el, hogy mire fordítják az összeget (Guzmics 1883: 60; Jelenvolt 1868: 82. sz.). Így 1826 februárjának végén nemcsak az informális tanácskozások (Széchenyi 2002: 386–387) és bizottsági ülések száma nőtt meg, hanem az egymás közti konfliktusoké is. „Reggel Vaynál ültünk össze, hogy az Akadémiáról beszéljünk. – Este bizottsági gyűlés. Én sokat beszéltem. Nagy és Vay hiúsága [afölött, hogy egy tanítóképző intézetet vagy egy tudós társaságot állítsanak fel] összeütközésben. Előbbi az ügynek egészen új irányt ad – miáltal a dolog nyerhetne – de Bécsben ugyanez elfogadhatatlanná teszi” (Széchenyi 2002: 389). A felterjesztéshez szükséges közös álláspont érdekében, úgy tűnik, az Erényszövetség is aktivizálta magát: egy új célcsoport – nem az ifjúság, hanem a saját elképzeléseikhez ragaszkodó kortársaik – között térítettek. Széchenyi feljegyzése szerint egyik nap például „Én és Wesselényi Vayt és Nagyot megdolgoztuk – nagy ügyel-bajjal megegyezésre bírtuk” (Széchenyi 2002: 389). Másnap pedig „Vayval veszekedtem, de ezzel odahatottam, hogy délután ájtott a bizottságba és az akadémia tervét befejeztük” (Széchenyi 2002: 390). Nem lehet véletlen, hogy a következő ülésre egyikük sem ment el (Széchenyi 2002: 391). Viszont 1826 márciusának elejére Széche-

Ábrahám kormánypárti tornai követ előbb Balogh János radikális barsi követre támadt annak szókimondása miatt, majd az őt helyreutasító Ragályi Tamásra. Erre „Tamás felpattant tüzesen, de a szomszédja Borsitszky lerántotta s helyette Vay feláll[t]”, és lecsendesítette Ábrahámot (Guzmics 1883: 229).

²⁵ Például 1825. október 15-én, a biztosok ügyének tárgyalása közben a *personalis* félreértette Ragályi egyik hozzászólását, és „felbosszankod[ván]” azon, leteremtette a követet. „Vay úr hasonlóan hirtelen felkelve, így felelt a Personálisnak: megengedjen Personális úr, hogy követtársam néminemű mentségére s igazságos ügye védelmezésére felkelek” (Guzmics 1883: 62–63). 1827 márciusának közepén, egy a nádornál tartott konferencián pedig Ragályi „nem lévén gyakorlósa a deák beszédben, nem választhatta jól meg a kifejezéseket, s olyan formát ejtett, mintha Ő Hgsége nem gondolta volna jól meg propositiot. Legkevésbé vártam az urtól – felele a Hg – hogy ilyen gondatlansággal vádoljon. Ebben a dologban az úr tanácsa és intése nélkül nem szükölködöm. Nagy Pál, mikor reá került a sor, legelsőbe is Ragályi mentésén kezdte a beszédét, s elő adta, hogy Ragályi nem úgy értette azokat a miket mondott” (Jelenvolt 1868: 116. sz.).

nyi kijelentette: a „bizottságban sok vesződéssel és egy jó beszéddel elértem, hogy két társaság létesíttessék, az egyik a nyelvnek művelésére, a másik az elterjesztésére. Első ízben tapasztaltam a makacsság és kitarás gyümölcsét” (Széchenyi 2002: 392).

És meg kell említeni az elvben egyenlők csoportosulási törekvéseinek egy másik nagy gátját: a bizalmatlanságot egymás iránt. Ugyan már 1825. december 1-jén is azért konferenciáztak a követek „nagy számmal”, hogy „ezután össze tartsanak, egyet értsenek, és ne botránkoztassanak meg senkit, holmi költött hírekkel, mint most Nagy Pált [, akiről újfent azt beszélték, hogy haza akart menni]” (Guzmics 1883: 136–137); hogy az egymással szembeni tartózkodást – ami a votizálásoknál elhajláshoz vezethetett – levetkőzzék. Hiába; egy hónappal később, az alsótáblai opozíció egységes kiállításának tetőpontján, 1826 januárjának elején maga Széchenyi is úgy fogalmazott, hogy „[a] bátortalanság a király irányában, és mi magunk között is, még mindig nagy” (Széchenyi 2002: 377).²⁶ Az egymással szembeni gyanakvás később sem szűnt meg; gyökerei mélyre nyúltak. Kormányparti áskálódások éppúgy szították, mint a katolikusokat a protestánsoktól, a felsőtábla tagjait az alsóktól elválasztó társadalmi ellentétek.²⁷

De a szorosabb szerveződés ellen ható, egymás iránti bizalmatlanság mögött az *incredibilis gravitas* egyik – Széchenyi esetében például különösen hangsúlyos – sajátossága: a morális felsőbbrendűség tudata is ott állt. Életcéljaira rátalálva, egy új vezérlő elv – az erény, sőt az „igazság” – birtokában ugyanis a gróf nemcsak a birodalom urait nézte le, hanem egykori társaságát is. A Bécsben élő arisztokratákat „flaszterkoptató”-knak titulálta; „nevetségesnek és megveendőnek” (Széchenyi 2002: 381). Idegenként mozgott köztük; ezt először egy József főhercegnél rendezett szoárén körbepillantva élhette meg, és úgy verbalizálta, hogy „[é]reztem, hogy contemporains-eim [kortársaim] társaságába nem illek” (Széchenyi 2002: 398). Idővel pedig már mindenkire felülről pillantott; 1826 nyarán úgy fogalmazott, hogy „[k]ezdek büszke lenni, mert valóban jobb vagyok, mint a legtöbb ember, aki körülvesz. Még Esterházy Vince sem jó barátom – de nem rosszakaratból” (Széchenyi 2002: 405).

Ő már más volt – vagy legalább úgy tekintett magára –, és ezt a másságot mindennapi viselkedésében tudatosan is képviselhette; ez egész lényében kifejeződhetett, vonásaira is kiülhetett; hanghordozásában, beszédmódjában, gesztusaiban is megnyilvánulhatott. Erkölcsi felsőbbrendűségének másokkal való éreztetése azonban tisztító lehetett, különösen azok számára, akik ezt nem tudták megkülönböztetni az arisztokraták arroganciájától. Mednyánszky Alajos róta

²⁶ 1826 decemberében az öreg Máriássy még mindig ugyanezt panaszolta (Jelenvolt 1826: 110. sz.).

²⁷ Széchenyi ismétlődő megjegyzései közé tartozott, hogy „Bartal etc. úgy vélik, hogy én Vaynak és a többi kálvinistának az eszköze vagyok” (Széchenyi 2002: 376, 389, 408, 446, 448).

fel neki, hogy „sok embert visszariasztok, szellemem fölényével, amit éreztek velük, – s a félelemmel, melyet éreznek velem szemben, hogy ámitgatni akarom őket” (Széchenyi 2002: 407). De Crescence is hiába hányta a szemére, hogy „Ön egy kissé hiú, egy kissé túlságosan becsvágyó, egy kissé álnok, egy kissé gúnyos, és egy kissé hamis” – ő csak nevetett az asszonyon (Széchenyi 2002: 400).

Magabiztosságát egy 1826. végi eset ingatta meg. Wesselényinek a vadászával szembeni agresszív fellépése és annak következményei kapcsán ébredt rá mások számára morális útmutatást kínáló szövetségük ingatag alapjaira: egyéni etikai fogyatékoságaikra. Megrendítette, hogy barátja,

[a] legigazabb ember – micsoda bajt képes olykor előidézni! Egy becsületes embert, indulatosságával, akasztófára juttathat! Ennek ő maga a gyökeres oka! És mi még az emberiség emancipációjáról, szabadságról, liberalizmusról, keresztény bölcsességről beszélünk! Nem, mi nem születünk reformátoroknak – előbb mi magunkat kell megreformálnunk! Látogatnunk kell az alázat, az önmehtagadás iskoláját. Én értéktelenebb vagyok, mint Wesselényi. Következésképp – anélkül, hogy tudnám – igazságtalan, durva és indulatos mily gyakran lehetek! Fog-e haragudni rám, ha ezt az esetet megemlítem? Remélem, nem, mert énelőttem nem fogja szégyellni gyarlóságait, hisz én gyakran árultam el, mily gyenge, mily nyomorult vagyok, és nekünk kötelességünk egymásra vigyázni, és erkölcsi képzésünket és tökéletesedésünket kölcsönösen elősegíteni. Nekünk a filozófia templárius lovagjainak kell lennünk, a szó teljes értelmében (Széchenyi 2002: 427).

Mert az erény példamutató, hiteles képviseléséhez, egy új, autentikus közszereplő, a hazafi megtestesítéséhez – a pénzbeli áldozat, a megfélemlíthetlenség vagy a megvesztegethetlenség, a tántoríthatatlanság külső megnyilvánulásán túl – leginkább a régi, feudális és patriarchális beidegződések levetkőzése szükségeltetett. Azaz önkritika és önkontroll; annak felismerése, hogy a nagy társadalmi átalakulásokat nem másokon, hanem saját magán kell kezdeni; hogy nem pusztán az olyannyira elkerülni vágyott becsvágy és hiúság csapdájába esik, amikor *magasabb rendűnek* tartja magát másoknál, hanem saját politikai nézeteivel kerül szembe; hogy a legszebb győzelmet akkor aratja maga fölött, ha közösséget vállal olyanokkal, akiket talán lenéz. Hogy ez mennyire nehéz feladatot jelenthetett, azt megvilágosodását követő szavai illusztrálhatják – még mindig *Wesselényiről*: „Reformátornak nem tartja magát, és határtalan szerény és alázatos, [...] szíve tiszta és tiszták a szándékai. Viszont ő egyesekkel szemben gögös –, sokakat megvet, akik talán nem sokkal rosszabbak, mint ő – amiért másként gondolkoznak, amiért másként látnak!” (Széchenyi 2002: 428).

2. Képek

2.1. Olajminiatűrök

A mecénás Széchenyit néhány, közgyűjteménybe, illetve -intézménybe jutott reprezentatív műtárgy(együttes) – mind a család festőjének, Johann Nepomuk Endernek az alkotása – példázza a (művészettörténeti) historiográfiában,²⁸ holott az általa megrendelt vagy bírt tárgyak köre ennél jóval szélesebb volt (Zichy 1879: 129–131, 141–143; Bártfai Szabó 1930: 586–604). Hogy ezekre nem terjedt ki a kutatás figyelme, abban az arisztokrata kollekció huszadik századi szét hullása is közrejátszott; az, hogy sok mű megsemmisült vagy lappang. Ez lett a sorsa annak a portrégalériának²⁹ is, amelynek felbomlása már a 19. század végén megkezdődött; darabjai szétszóródtak; a megmaradtakon látható személyek közül pedig többnek a kiléte elhomályosult. A rendelkezésre álló korabeli források pedig valószínűleg nem említik az együttesben feltűnő összes személyt, így az eredeti együttes jelenleg csak töredékesen rekonstruálható.

Keletkezéséről Guzmics Izidor referense tudósít. A férfi ugyanis időről időre a szónoklatokon túl az éppen aktuális diétai érdekességekről, városi szóbeszédekről is beszámolt. 1825. december 22-én például azt írta naplójába, hogy „Gróf Széchenyi festeti az ő diaetái barátjainak képeit maga számára s gyönyörködésére” (Guzmics 1883: 160). A széljegyzet egy készülő, de nagyobb együttest feltételez; olyat, amelyről annak újszerű ideája, valamint az ábrázoltak figyelemfelkeltő összeválogatása miatt az országgyűlési résztvevők egymás közt, illetve a társaság köreiben, sőt talán városszerte beszéltek; így juthatott el híre a gróftól távolról tisztelő, vele közelebbi kapcsolatban akkor még nem lévő bencés szerzetes megbízottjához.

A portrégalériáról legközelebb annak készítője adott hírt. A Josef Freiherr von Hormayr által szerkesztett *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* 1827. novemberi számában a néhány hónapja Bécsben megtelepedett Ender pályafutásáról jelent meg egy cikk (F. H. B. 1827: 742–744). Ez az első kézből vett információkat tartalmazó tudósítás a művész kiemelkedő pártfogói közt említette Széchenyit, a „nemes mecénás[t]”, aki „a legutóbbi diéta fő szó-

²⁸ A keleti utazása során készült táj- és viseletképek (1818–1819), a *Görög leányként* elhíresült eszménykép (1821), apja nemzeti múzeumbéli portréja (1824), illetve a Magyar Tudományos Akadémia allegóriája (1834) (Divald 1917: 53. lap előtt, kat. 1; Rózsa 1965: 802–810; Széphelyi 1981: 70; Szabó 1985: 154, 171; Szabó 1992: 13; Szabó – Majoros 1992: kat. 1–2a, kat. 112; Marosi 2000: 11–33; Papp 2001: kat. 27; Gonda 2001: 14–17, 23–24; Papp – András 2004: kat. 44–45, kat. 56, kat. 71; Beke 2009: 194–195).

²⁹ A kevés említés hol tévesen határozta meg a képek koncepcióját, valamint az ábrázoltakat (Szabó – Majoros 1992: kat. 115–118b; Papp 2001: kat. 8–11, kat. 13;), hol nem a megfelelő képeket rendelte az Ender-féle, futólagosan említett elgondolás mellé (Gonda 2001: 23; Szabó 2004: 18–19; Papp – András 2004: kat. 53).

nokainak arcképeit” is bírta tőle: „többek közt” (!) Vay Ábrahám, Dessewffy József, Ragályi Tamás, Mednyánszky Alajos, Nagy Pál és Almássy Lajos képmását (F. H. B. 1827: 744). A kijelentés így a festő személyén túl több megjelenítettre is fényt derít, egyben felveti a kérdést, hogy az 1825 nyara és 1827 eleje között nyugat-európai tanulmányúton lévő művész hogyan foghatott a sorozathoz (Gonda 2001: 17–19, 29–30; Ender 2001: 22–30)? Más kezdte volna el azt 1825 végén? Vagy Széchenyi, miután modellként szolgáló, nem is Ender kezétől származó arcmásokat szerzett be, levélben kérte fel a festőt, és vitatta meg vele az együttes részleteit, akár apja reprezentatív arcképe esetében (Bártfai Szabó 1931: 59)? A külföldön tartózkodó férfi egyébként könnyedén kivitelezhette azok képmását, akikről itáliai útja során már készített portrét (F. H. B. 1827: 742). Néhányan talán éppen azért nem kerültek bele felsorolásába, mert már említette őket korábbi megrendelői közt, illetve azért, mert a sorozatba szánt arcmásukon a cikk megjelenésekor még dolgozott. A közlés egyben egy újabb, Guzmics referensétől eltérő interpretációt ad az együttesről, a válogatás szempontjaként a kimagasló (ellenzéki) oratori képességeket mutatva fel.

Széchenyi maga naplóiban vagy leveleiben nem említette a portrégalériát; egyes darabjairól viszont sokszorosításukkal összefüggésben esik szó. Például Hormayr az Enderről szóló tudósítás ismeretében – ismét: „többek közt” – Dessewffy, Ragályi és Nagy képmásának reprodukciós célú átengedését kérhette tőle 1829 áprilisában egy mára már elkallódott levélben, a gróf arcképével együtt. Széchenyi azonban tagadta, hogy a sajtóján (!) túl a többieket ábrázoló képek nála lennének, és a festőhöz irányította a férfit (Széchenyi 1889: 1. kötet, 121–122). Hogy nem akarta átadni a műveket – állítólag nem kedvelte Hormayrt –, vagy valóban nem vette volna még át azokat Endertől, eldönthetetlen. Ragályi és Nagy portréja ennek ellenére megjelent egy Hormayr szerkesztette évkönyvben (*Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* 1831: 134–135 oldal közti kép: „Thomas Ragályi”; 336–337 oldalak közti kép: „Paul Nágy”). Hogy a szignálatlan, de kvalitásos metszetek modelljeként az Ender által Széchenyinek festett, ma lappangó képek – vagy azok kópiái³⁰ – szolgálhattak, azt az illusztrációk magyarázata támaszthatja alá. Eszerint a szerkesztő – mintha a művész sorozatról adott meghatározását mondaná fel – az 1825–1827-es országgyűlés két híres rétorát kívánta bemutatni a szélesebb birodalmi publikum előtt; a magyar alkotmány rettenthetetlen, szellemdús és kifinomult védelmezőit (Név nélkül 1831: 451–452). Azaz *nem* az 1830-as diéta meghatározó politikusait – holott ez az érvelés is megállta volna a helyét, ráadásul aktuálisabb is lett volna: akkoriban Pozsony a kettejük közti szónoki összecsapásoktól volt hangos (Nyilas 1934: 25) –, hanem egy évekkel korábbi törvényhozói összejövetel jeles

³⁰Ragályi arcképének elrendezése, a beállítás megegyezik egy ugyancsak jelzés nélküli rajzával, amely akár a metszethez készült előrajz is lehet. MNM TKCs, ltsz.: 54.1167.

szereplőiként, sőt orátoraiként. 1844 szeptemberében pedig gróf Dessewffy József fia, Emil kérte kölcsön apja portréját sokszorosítás céljából, mondván, „[b] oldogult Atyámnak [...] azon képét tartom legjobbnak, mely birtokodban van, gondolom Ender által festve” (Bártfai Szabó 1943: 152). Az *Életképek* 1845. évfolyamában megjelenő, Johann Baptist Clarot által litografált arcmás³¹ előképét a felirat szerint valóban Ender egyik műve szolgáltatta.

Egy-két olyan képmás is feltűnik Széchenyi levelezésében, amelyet az Ender-féle felsorolás ugyan nem említett, de – ellenzékieket, szónokokokat és/vagy Széchenyi barátait ábrázolva és ugyanazon kéz által festve – gyaníthatóan a galéria részét képezték, mint Esterházy Mihályé is. A férfi 1831 októberében ugyanis arról értesítette szűkszavúan a grófot – aki több, mindkettőjüket érintő ügyben kérhetett tőle tájékoztatást –, hogy nemsokára felkeresi a művészt; végül azonban csak a következő év elején jutott el hozzá (Bártfai Szabó 1943: 1. kötet, 133, 153). Tény, ez az ábrázolás jóval későbbi, mint az együttes már említett darabjai, és ha valóban annak vált részévé, akkor egy hosszabb időszak alatti kiépülését jelezheti. Egy eddig ismeretlen darabról adhat hírt egy, a gróf és Bajza József közti levélváltás is. Az *Aurora* szerkesztője az 1834-es kötet belső címlapján ugyanis Wesselényi Miklós arcképét kívánta közölni, azonban gyanúja szerint az almanach körüli irodalmi perpatvar miatt (Fenyő 1955: 100–104.) a báró nemhogy képet, de még választ sem küldött (Viszota 1908: 81–85). A grófhhoz fordult közvetítésért 1833 áprilisában; a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó Széchenyi azonban elérte szándékát, a saját tulajdonában (és pesti lakásán) lévő portrét ajánlotta büszkén (Széchenyi 1889: 1. kötet, 235–236.). Az idő szorításában Bajza kapott az alkalmon; a báró sokszorosított arcmása – felirata szerint Ender festménye után és általa előrajzolva – a lipcsei Carl August Schwerdgeburth metszésében jelent meg (Viszota 1908: 81–84, különösen 82).³² Az acélmetszet alapján Wesselényi egykor Széchenyi birtokában lévő képmása (vagy annak kópiája) is azonosítható. A néhány évtizeddel ezelőtt a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában található, fára festett, szignálatlan olajminiatűr azonban elkallódott; ma egy fekete-fehér fénykép révén ismert.³³

A portrégalériára és az abban ábrázolt, részben már ismert, részben még nem említett személyekre vonatkozó újabb – de már nem feltétlenül megbízható – információk a századfordulóról, Széchenyi fiától, Bélától származnak. Ő örökölhette az együttest (vagy annak néhány darabját); ő volt az ugyanis, aki Holló Barnabás szobrásznak kölcsönözte Andrassy György, Károlyi György, Esterházy Mihály és Wesselényi Miklós „egykoru olajfestésű kép[ét]”, „melyeket

³¹ Felirata: „J. Ender Professor pinx. Nyomt. Steimle Öz. J. Clarot lithogh. / Gróf Dessewffy József. / Az Életképek-hez kiadja Frankenburg Adolf.” MNM TKCs, ltsz.: 24/a.

³² Felirata: „Rajz. Ender. Metsz. Schwerdgeburth. / Báró Wesselényi Miklós”. MNM TKCs ltsz.: 4577, *Aurora*. 1834. Belső címlap.

³³ MNM TKCs, ltsz.: 78.11. Olaj, falemez, 25 × 19,5 cm.

Ender F. [sic!] a század elején híres bécsi arcképfestő festett” (Kovács 1891: 636), amikor az az Akadémia megalapítását megörökítő, az intézmény palotáját díszítő dombormű alakjaihoz keresett hiteles előképeket 1891-ben. De Béla volt az is, aki 1897. február 28-án felajánlotta az – állítása szerint – egykor apja tulajdonában álló kéziratokat, leveleket, műalkotásokat egy, az intézmény alapítójának kultuszát ápoló gyűjtemény javára (Divald 1917: 77). Így került az akadémiai Széchenyi Múzeumba, már annak megnyitása, 1905 után Andrássynak a divatos bécsi mester, Moritz Michael Daffinger által „deszkára” festett miniatűr képe (Szily – Viszota 1905: 178; Divald 1917: 90; MTAK KRKGy, SzGy, Ms 4226/14); majd Esterházy Mihályról egy finom vonalú ceruzarajz (Szily–Viszota 1905: 178; Divald 1917: 87; MTAK KRKGy, SzGy, Ms 4226/14), illetve egy olajminiatűr (MTAK KRKGy, SzGy, Ms 4226/22; Divald 1917: 86., kat. 56); továbbá Dessewffy-ről (MTAK KRKGy, SzGy, Ms 4226/25) és Károlyiról³⁴ egy-egy hasonló technikával kivitelezett képmás. Még a megnyitó előtt – nem tudni, kitől – Vay egyező technikával készült portréja³⁵ is beérkezett, ami azért meglepő, mert a lelkiismeretes Holló az emlékművel való késlekedésének okaként néhány évvel korábban azt hozta fel, hogy „Vay Ábrahámnak, az akadémia egyik első alapítójának arcképét [...] nem lehetett megkapni sehol” (Kovács 1891: 636).

Ezek a műtárgyak – Andrassy elveszett, szintén egy régi reprodukcióból ismert arcma kivételével – ma a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményében található (az Esterházyt ábrázoló rajz a Könyvtáré).³⁶ Mind fára készült olajminiatűr (akárcsak a Wesselényit és Andrassyt ábrázoló darabok); de az egyes képek technikája, mérete és kivágata csak nagyon hasonló, de nem teljesen egyező; ráadásul a megjelenítettek attitűdje, öltözete, beállítás és környezete is eltérő. A sárga moaréval bevont szófa háttámlájának dőlő Des-

³⁴ Ezt a tárgyat is említheti az a megjegyzés, amely szerint „[a] múzeum anyaga [1917-ben] ajándékozás útján 2 ereklyével, vásárlás útján 4 metszettel, 1 fényképpel, 1 eredeti levéllel, 8 művel, 15 újságszámmal és 5 folyóiratszámval gyarapodott.” *Akadémiai Értesítő* 1918. május 29. kötet, 5. füzet, 221.

³⁵ Nem találtam a kép beérkezéére vonatkozó adatot a Széchenyi-gyűjteményben. Nincs nyoma sem az első katalógusban (*A M. Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeuma* 1902), sem az ajándékozásokat és vásárlásokat dokumentáló, a gyűjtemény gyarapodásáról számot adó, az *Akadémiai Értesítő*ben közölt beszámolók közt. Először az 1905-ben megnyíló Múzeum kiállításán tűnt fel (Szily – Viszota 1905: 178).

³⁶ A gróf Esterházy Mihályként nyilvántartott arckép: MTA MGy, ltsz.: 22. Olaj, fa, 24,5 × 18 cm; a Vay Ábrahámként nyilvántartott arckép: MTA MGy, ltsz.: 81. Olaj, fa, 24,5 × 18 cm. Jelezve jobbra középen: Joh. Ender; gróf Dessewffy József arcképe: MTA MGy, ltsz.: 80. Olaj, fa, 24,5 × 18,5 cm; gróf Károlyi György arcképe: MTA MGy, ltsz.: 21. Olaj, fa, 26 × 20 cm. Jelezve jobbra középen: J. Ender; gróf Esterházy Mihály arcképeként egy ceruzarajz: MTAK KRKGy, SzGy K 296/7. Ceruza, színes ceruza, kréta, papír, 348 × 260 mm (Szabó – Majoros 1992: kat. 117a; kat. 116; kat. 118a; kat. 115; kat. 117b).

sewffy arisztokratikus *nonchalance*-t sugalló elnyúlása vagy Andrássy merengése a bensőséges hangulatú, romantikus tájban elút a többi, lecsupaszított térbe állított vagy drapéria elé ültetett férfi kimértségétől; attól a befelé fordulástól, elzárkózástól és fegyelmezettségtől, amely a csak metszet formájában ismert Ragályi és Nagy arcását is jellemzi. Dessewffynek és Andrássynak a ruházata is eltér a többiek nemesi öltözetétől – a fekete tafota kraváttal többször körbetekert, fehér ingnyaktól, aranyzsinóros mentétől és asztrakánnal szegélyezett köpönyegtől –, amely Wesselényi katonásságában és uniformisában érte el csúcspontját. (Mednyánszkyról³⁷ és Almássyról³⁸ ugyan ismert többé-kevésbé egyező beállítású és hasonló ruházatot viselő ábrázolás – utóbbi Ponor Thewrewk József *Magyar Pantheon*jában jelent meg –, de mivel nem támasztható alá, hogy ezek az Ender által Széchenyi számára készített képek kópiái, illetve sokszorosításai lennének, jelen tárgyalásban nem szerepelnek.) A formai, hangulati – sőt az alkotó személyét érintő – egységességnek ez a nyilvánvaló hiánya megerősítheti a portrégaléria több hullámban való kiépülésének gyanúját; vagy legalább azt, hogy Dessewffy és Andrassy ábrázolásának beszerzése ellenére is igény volt egy összehangoltabb képi világ megteremtésére a sorozat egészében.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az ismert olajminiatűrök közül néhány több példányban ismert, és nem feltétlenül dönthető el, hogy egykor melyik tartozott Széchenyi tulajdonába. Károlyi arcképének például van egy szinte teljesen egyező, ugyancsak szignált, talán részletgazdagabb, feltehetően egykorú verziója (pusztán a háttér kialakítása eltérő);³⁹ a *Magyar Pantheon*ban ezt reprodukálhatták (Ponor Thewrewk [1825–1837]: 3. füzet).⁴⁰ (Ender egyébként már itáliai útja alatt is festette a férfit.) Dessewffy portréjának azonban két kópiája ismert; egy azonos méretű olajminiatűr és egy nagyobb, klasszikus mellkép

³⁷ Az Ehrenreich-féle sorozatban megjelent arcmás áll a portrégaléria képi világához a legközelebb. Felirata: „Ehrenreich sc. / Megyesi Báró / Mednyánszky Alajos, / Ő Ts. kir. ap. Fels. Arany kultsos Hive, / a’ N. Mélt. Magy. kir. Helytartóság’ Tanátsosa. ’s a` t. // Liber Baro Aloysius Mednyanszky / de Megyes / S. C. et R. A. M. Camerarius, / E. Consilii R. L. H. Consiliarius, cet. cet. // Eredetiye Döbrentei Gábornál.” Papír, rézmetszet, 370 × 260 mm. MNM TKCs, ltsz.: 6582/A.

³⁸ Almássy ismert ábrázolásai közül a portrégaléria képi világához leginkább hasonlít: „Almássy Lajos / Magyar Pantheon. Ungarisches Pantheon. / Kiadta Ponor Thewrewk József. / Gramisch sajátja.” Papír, litográfia, 350 x 246 mm. MNM TKCs, ltsz.: 111/1951 gr.

³⁹ Itt szeretném megköszönni Gödölle Mátyásnak, hogy felhívta a figyelmemet a kölni Lempertz Kunsthaus 2010. november 20-án aukcionált tételére: kat. 1240. Olaj, fa, 27 × 20 cm. Jelezve jobbra középen: Joh. Ender. Hamburgi magángyűjteményből. Az akadémiai verziótól eltérően egyszerű, barnás háttere van a képnek.

⁴⁰ „Gróf Károlyi György”. Papír, litográfia, 272 × 202 mm. MNM TKCs, ltsz.: 5570. Ez az ábrázolás szolgálhatott előképként Josef Kriehuber (1800–1876) litográfiájához is. Papír, litográfia, 376 × 277 mm. „Kriehuber lith. Ged. in lith. Inst in Wien Ender pinx / Nagy Károlyi Gróf Károlyi György.” MNM TKCs, ltsz.: 253.

formátumú; ráadásul a három közül egyik változat sem jelzett.⁴¹ Bár a művész készített képet a férfiről, nem zárható ki, hogy az Akadémián őrzött olajminiatűr (és/vagy eredetije) nem az ő műve.⁴²

És van még egy buktató. Néhány ábrázolt kiléte ugyanis már a gróf halála után feledésbe ment; és van, akinek a személyazonossága már nem rekonstruálható. Vay Ábrahámról például nem ismert az Akadémián található – hangsúlyozni kell: nem tudni, honnan származó –, vékony falra festett, elnagyolt szignójú, középszerű arcmáson kívül másik (azaz referenciaként használható) ábrázolás. Korabeli leírás viszont igen; eszerint Vaynak „[m]űvészet[en], de szép rendben álló barna hajfürtjeitől sűrűn kerített sima széles márványhomloka, lángoló komoly kékellő szemei, piros teljes ábrázatja ’s szváda-ajkai’” voltak (Ponori Thewrewk 1830: 22). Bármennyire is vázlatos ez a bemutatás, az így jellemzett férfi nem feleltethető meg a képen látható, erősen kopaszodó, mélybarna, már-már fekete szemű alakkal. Ráadásul ennek az akadémiai olajminiatűrnek van egy vonalról vonalra egyező, ámde vastag tölgyfa alapra készült, mivesebb, szignált kópiája a Nemzeti Múzeumban, amelyet állítólag éppen Széchényi Béla határozott meg – Esterházy Mihályként.⁴³ Ez nem jelenti azt, hogy a képek valóban őt ábrázolnák, ugyanis róla sem ismert hiteles portré. Mert az az olajminiatűr és az (azon látható alakhoz nagyon hasonló személyt mutató) ceruzarajz, amelyet Béla az Akadémiára adott be az ő arcmásaként – és amelyet Holló is előképként használt – egy kék szemű, telt ajkú és arcú, sötét haját hátulról előre, a halántéka felé fésülő férfit mutat. Nagy valószínűség szerint Esterházy Vincét, ugyanis a grafika – ahogy azt egy eddig észre nem vett jelzés⁴⁴ is alátámaszthatja – előképként szolgálhatott Melegh Gábor egy, a férfiről

⁴¹ Az egyező méretű példány: BTM FK, ltsz.: 17.865. Olaj, fa, 26 × 20 cm. Az olajminiatűrök egyikéről – a kivágat miatt talán az Akadémián őrzöttről – még 1828 előtt egy sokszorosított grafika is készült a *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* számára (1828: 422–423 lap közötti illusztráció). Papír, kézzel színezett pontozó modorú metszet, 176 × 125 mm. Balra lent: P. Fendí del. jobbra lent: I. Krepp s.c. Graf Joseph Dessöffy. MNM TKCs, ltsz.: 222/1952. A nagyméretű kép: MTA MGy, ltsz.: 127. Olaj, vászon, 80 × 64 cm. Jelzés nélkül. Divald 1917: 55 még nem kötötte festőhöz a művet. Johann Nepomuk Ender 1821-es műveként közölve: Szabó 1992: kat. 118b. 209; Gonda 2001: 23; Gonda 2004: kat. 53. 150–152. Valójában Barabás Miklós festette azt 1867-ben, amint azt egy, a főtitkár Szily Kálmánnak írt levele tanúsítja 1891-ből. MTAK KRKGy, RAL 120/1891.

⁴² A póz, a beállítás, a megformálás – az ujjak kialakítása – Peter Fendit idézi, leginkább Franz Schubert portréját.

⁴³ MNM TKCs, ltsz.: 53.257. Olaj, fa, 25 × 18,5 cm.

⁴⁴ Jelezve jobbra lent: „Melegh”.

készült 1831-es körrajzához.⁴⁵ De Vincéről olyan további képmások is ismertek, amelyek nem zárják ki ezt az azonosítást.⁴⁶

Összegezve: az 1825 végén formálódó, majd több hullámban bővülő és egyre heterogénebbé váló együttesbe tartozhatott Vay, Dessewffy, Ragályi, Mednyánszky, Nagy, Almássy, Andrássy, Károlyi, Wesselényi, valamint feltehetően két Esterházy, Mihály és Vince arcmása. Egyelőre hét, a sorozattal összefüggésbe hozható olajminiatűrt lehetett felderíteni, de közülük három duplum (az egyik, „Vay Ábrahám” akadémiai portréja ráadásul feltehetően nem is egykorú másolat). Mindössze két személy ismerhető fel biztonsággal rajtuk (Dessewffy és Károlyi két-két képen), egy feltételesen (Vince), egy személy identitása pedig jelenleg nem határozható meg („Vay Ábrahám” – „Esterházy Mihály”). További két (a Nagyot és Ragályit ábrázoló) olajminiatűr korabeli reprodukció, másik kettő (Wesselényié és Andrássyé) viszont huszadik századi fotográfia révén ismert. Hogy a duplumok közül pontosan melyek lógtak egykor Széchenyi pesti lakása falán, valamint hogy voltak-e még további darabjai, szereplői a portrégalériának – csak feltételezhető. A fogyatékoságból erényt kovácsolva ezért a következőkben már nem azt kutatjuk, hogy *kit*, hanem hogy *mit* ábrázolhattak a művek.

2.2. Férfiképek (úgy is, mint nőképek)

1825 karácsonya a reformerek ideje volt. A „kedvetlen tárgy” királyi leirat után, a nádor közbenjárására kedvezőbb *resolutio* érkezett még november végén; a rendek válaszképpen pedig egy újabb, a *preferentiálé*kát tartalmazó *nunci*ummal is elkészültek. Az alsótábla példátlan egységben állt ki úgy a *com-*

⁴⁵ Az ábrázolt azonosításában Melegh Gábornak egy 1831-re datált litográfiája segíthet (litográfia, papír, 393 × 280 mm. J.b.l.: Melegh 1831. J.l.: Gedr. b. J. Trentsensky. MNM TKCs, ltsz.: 374). Ez ugyanazt a személyt állítja elénk; a vonások és a fejfordulat olyannyira hasonló, hogy az szorosabb összefüggést feltételez a kézi- és a körrajz között: előbbi előképként szolgálhatott utóbbi számára (fordított állása is ennek köszönhető). A két mű a kivágat és a ruházat tekintetében viszont eltér; a litográfia derékképet mutat. Az ábrázolt civil helyett egyenruhát visel, mellén a Mária Terézia-rend keresztjével, valamint a pápai Krisztus-rend lovagi fokozatával. A kitüntetéseknek nagy szerepe van a férfi azonosításában: megerősítik a német nyelvű, kézírásos meghatározásokat a litográfiák hátoldalán. Ezek alapján a tiszt Széchenyi bizalmasa: gróf Esterházy Vince. A század első harmadában a Mária Terézia-rend lovagi fokozatát és a Krisztus-rendet alig néhányan nyerték el az osztrák hadseregben: Vincén kívül jószerivel csak tisztársa, Franz Adolf Prochaska von Guelfenburg (Kandler 1831: 235; Hirtenfeld 1857: 2. kötet, 1204–1205, 1273).

⁴⁶ Natale Schiavoni: *Esterházy Vince és felesége, Sophie Liechtenstein arcképe*. Olajminiatűr, 25,5 × 20 cm (Grünstein 1931: Tafel XXXI).

missariusok ellenében, mint az *imputatio* követelése tárgyában; magyar nyelvű, hazafias érzelmű szónoklatoktól visszhangoztak az üléstermek. A nyelv ügye diadalmaskodott; javaslatok születtek az oktatásban, a nők nevelésében, az adminisztrációban való terjesztésével kapcsolatban, de felajánlások érkeztek egy, a kiművelésre irányuló intézmény alapítására is. Széchenyi gyorsan jött népszerűsége szintén ekkor tetőzött; személye, illetve a reformerek és összejöveteleik általában beszédtemává váltak a társaság köreiben, úgy Pozsonyban, mint Bécsben; megítélésük viszont politikai szimpátia függvénye volt.

Ezek voltak azok a hetek, hónapok is, amikor a grófban megfogalmazódott a portrégaléria készíttetése. Hogy mit jeleníthetett meg az ő számára; hogy mi volt az eszme, amelyet az összeválogatott arcok együttesen megtestesítettek, az a megrendelés történeti kontextusának és saját élethelyzetének, valamint a képek vizuális sajátosságainak egymásra vetítéséből rekonstruálható; az értelmezés tekintetében egymást lazán átfedő, de egymástól el is térő egykorú, már említett meghatározások pusztán kiindulópontként szolgálhatnak.

Az Ender által adott interpretáció – hogy az „az országgyűlés legkiválóbb szónokai[t]” ábrázolja – önmagában ugyanis nem magyarázza az együttesben felvonultatott személyek válogatását. Bár Széchenyit, közéleti fellépésére készülve, foglalkoztatták a hatásos politikai beszédek sajátosságai, az „ékes-szólásról”, az alsótáblai rétorok becsvágyát látva, már a diéta elején megvolt a véleménye. Első magyar nyelvű, felsőtáblai felszólalását szekundáló Esterházy Mihályról is úgy nyilatkozott, hogy az „butaságokat beszél” (Széchenyi 2002: 348). Andrassy szónoki képességeiben viszont Hansi felesége, Zichy Adél lesújtó értékelése miatt kételkedhetünk: a férfi állítólag „még betanult beszédebe is belesült” (Keglevichné 1938: 285). A magyar nyelven felszólalók sem szolgálhattak a válogatás alapjaként, hiszen Almássy és Mednyánszky latinul perorált. Néhány, az ellenzék számára fontos ügy melletti kiállítás azonban feltételezhető lenne a portrégaléria mögötti megrendelői programként. A *commissariusok* felelősségre vonása és az *imputatio* lehetősége kétségkívül sokukat mobilizálta, és ezek az eszmék Széchenyihez is közel álltak. Azonban kétséges, hogy az udvarhű Vince „zsarnokölő” lett volna; de maga Vay is végül a királyra bízta volna a döntést a biztosok ügyében – és többen át is álltak az ő oldalára a korábbi „zsarnokölők” közül, Dessewffy is –, de a férfi nem támogatta a „philantropikus” nézetek térnyerését sem (Széchenyi 2002: 430). Az Ender-féle meghatározás azért sem állhatja meg a helyét, mert Vince nem vett részt az országgyűlésen, Wesselényi pedig nem szólhatott hozzá a felmerült kérdésekhez.

De Guzmics referensének értelmezése – hogy a portrégaléria a diétai „barátokat” mutatná be – sem fedi le azokat az eltérő, egy rövid időszak alatt radikálisan átalakuló személyes kapcsolatokat, amelyekkel Széchenyi 1825–1826 fordulóján rendelkezett. Korábbi bizalmasai, régi ismeretségei átértékelődtek, és új, meghatározó személyek bukkantak fel életében. Közülük többen úgy a szónoklat, mint a közéleti szereplés terén kezdetben elérhetetlen ideálokat je-

lenthettek, akárcsak Nagy vagy Dessewffy. Később, körükbe lépve, eszmétársaivá váltak az egykori példaképek, például Vay; különböző politikai céljai eléréséhez pedig régi barátaiban talált szövetségesekre, Wesselényire és Esterházy Mihályra vagy Andrássyra és Károlyira; olyan bajtársakra, akikkel együtt informális politikai csoportosulások, a résztvevők tekintetében egymást átfedő hálózatok tagja lett. A bajtársiasságot azonban hamar megbontotta a vetélkedés. Egykori példaképei, szövetségesei néhány hét, hónap leforgása alatt politikailag és erkölcsileg is meghaladott – annak vélt – férfiakká lettek a szemében, akiken túllépett. Leszámolva mind az udvarral, mind az ellenzékiekkel, az önmagában állást választotta, és a diétát egyre gyakrabban odahagyva Pestre járt, a löversenyzés, a kaszinó, a gazdasági egyesület, az akadémia szervezésének ügyében. De még ezekkel a kitételekkel sem illeszthető az összes ábrázolt a „politikai eszmétárs, mint barát” kategóriájába. Mert a „szepességi Almássy” (Széchenyi 2002: 370), bármennyire tisztelhetette is, valószínűleg sohasem tartozott közülük ismerősei közé; Ragályit pedig nem szívlelhette különösebben; régi bizalmasa, az udvarhoz kötődő Vince távol tartotta magát az ellenzéki politizálástól.

Vagyis, úgy tűnik, mind az orátorok, mind az azoktól kissé eltérő barátok kategóriájából, de még a kettőt úgy-ahogy átfogó nagy halmaz, a diétai politikai ellenzék kínálkozó meghatározásából is mindig kiszorul valaki. Kézenfekvő lenne ezt az értelmezések közti átjárhatóságot egy eredetileg egységes elképzelés fokozatos fellazulására visszavezetni, és ezt a portrégaléria több hullámban, hosszabb idő alatti kiépülése, formai sokszínűsége is alátámaszthatná. Mégis, úgy vélem, az, hogy Széchenyi éveken keresztül ragaszkodott a bővítéshez, egy adott program kitartó végigvitelét jelezheti. Ennek felderítéséhez azonban most már az egyes portrészemélyek megjelenítését, valamint az (olaj)miniatűrök műfajának jellegzetességeit, illetve a galéria kialakítását vezérlő képi hagyományokat érdemes szemügyre venni.

Az együttes formai sokszínűsége valójában nem tér el a más, hasonlóan kiterjedt sorozatokat strukturáló *varietastól*. Ha pedig az egyes ábrázoltak beállítását tekintjük az (ismert) galéria egészében, a változatosság mögött egy egységesítő sajátosság is kirajzolódik. Ender ugyanis néhány képen az arc és a tekintet nézőtől való elfordításával, kissé lefelé irányításával az ábrázolt elzárkózását, illetve befelé fordulását érzékeltette. Ebbe a kategóriába sorolható Nagy vagy Esterházy Vince, illetve Károlyi már-már önvizsgálatot tartó portréja; és ide-sorolható Dessewffynek a nézőről tudomást sem vevő képmása, vagy Wesselényié, akinél viszont a katonás büszkeség gátolta meg a szemlélővel való kapcsolatbalépést. De a nézőre pillantó személyek esetében is visszafogottságukat és kimértségüket hangsúlyozta a festő, akárcsak Ragályi, illetve az azonosíthatatlan férfi arcképén. Az eszményített egyedi arcvonások ellenére így nem a férfiak egyénisége bontakozik ki a befogadó előtt a portrékat szemlélve, hanem egy őket közösen jellemző attitűd – magaviseletük hasonlósága – körvonalazódik a galéria egészében, megjelenítésbeli tudatosságot sugallva.

A méltóságról – úgy is, mint távolságtartásról – van szó, amely így vagy úgy, de körbelengi mindegyikünket.

A nézővel való kapcsolatnak ez a szembeszökő elutasítása, illetve problematizálása azért is feltűnő, mert nem jellemzi a korabeli miniatűrök műfaját. Ezek ismérve ugyanis éppen a közvetlenség, közvetítetlenség volt. Ez részben a megrendelők és az ábrázoltak társadalmi helyzetéből fakadt; abból, hogy ezek az általában elefántsontra készült, kisméretű *gouache* képek drágaságuk miatt elsősorban az arisztokrácia és az udvar köreiből fakadtak. A portrészemélyek fesztelensége, személyessége így bizonyos mértékben a felsőbb körök (egymás közötti) viselkedéskultúráját tükrözte (akárcsak Dessewffy feszélyezetlensége – az, hogy mindenfajta méltóságot nélkülözve, magát elvetve ül, akár az ifjú Majthényi Almássy perorálása alatt –, illetve Andrassy melankóliája). Részben azonban a funkcióból fakadó sajátosságról van szó: az intimitás megjelenését az ábrázolt és a megrendelő közti személyes viszony tette lehetővé; kommunikációjukat, az abban való elmerülést segítette elő. A bensőséggel és a magánhasználattal függött össze az is, hogy a miniatűrök tenyérnyi – hordozható és kézbe fogva szemlélhető – művek voltak. Ékszerekbe foglalva a megjelenített és a viselő közti érzelmi kötelékeket tették láthatóvá, miközben fizikai mivoltában mintegy pótolták a távollévőt. Leginkább azonban (akár több darabot is rejtő) bőr- vagy bársonyokban tartották ezeket a tárgyakat, és szekreterre, kieszekrényre állították, semmint falra függesztették őket.

Kevésbé közvetlen, közvetítetlen, de ugyancsak kisebb méretű műveket jelentenek azok az akvarell arcképsorozatok, amelyeket albumokba kötöttek, és amelyek mintegy vendégkönyvként vonultatták fel a tulajdonos-megrendelő tágabb félhivatalos látogatói körét (Kugler 1991: 36–44) vagy szűkebb baráti társaságát (Szentesi 2007). A Széchenyi megrendelésére készült galériában az ábrázoltak azonban, mint láttuk, náluknál is kimértebbek voltak – saját világukba mélyedtek, vagy egyszerűen nem vettek tudomást a „külvilágról” – maguk az olajminiatűrök pedig nagyobb, keretezett, falra függeszthető darabok. Mindez távolságot iktat a portrészemély és a szemlélő közé, egy reflektáltabb viszonyt tételezve. Azt is lehetne mondani – különösen a Széchenyit és „barátaikat” összefűző, komplex kötelékek ismeretében –, hogy éppen az ábrázoltakkal való, változó kapcsolat tematizálódik az együttesben, azaz nem egyszerűen a korban oly népszerű barátságportrék változatairól van szó. Persze, ez az interpretáció még mindig egy többé-kevésbé közeli nézőpont eredménye, azonban a művek nem kizárólag ebből a távolságból hatnak. Egy képzeletbeli helyiségben, például az 1830-as években a gróf a pesti lakásán (ahogy arról a Wesselényi-kép sokszorosítása kapcsán értesülünk) hátrább lépve és körbepillantva ugyanis az *együttes* – egy társaság, egy közösség – válik láthatóvá: közel tucatnyi (vagy még több) kép a falon.

Ez a távolabbról vetett pillantás vezethet el az arcképcsarnok kialakítását meghatározó képi tradícióhoz is. A katonatiszt Széchenyi által megrendelt nagy-

számú olajminiatűr képiségében és szellemiségében leginkább az uralkodói tiszgtalériák⁴⁷ hagyományára vezethető vissza, amelynek honi, főúri változatai az Esterházyak fraknói, illetve az Andrássyak betléri kastélyában is megtalálhatók. A katonatársak egy teremben kifüggesztett arcképeinek reprezentatív funkciói is voltak, innen a mell-, illetve derékképek életnagyságú mérete – Széchenyi galériájának léptéke ugyan ezektől eltérő, de az Esterházyaké is –, hasonló kivágata, az ábrázoltak egymáséval összehangolt beállítása, egyforma uniformisa. A személyek összeválogatásának (és cserélődésének) alapját a hadszervezés jelentette: az egy alakulatnál szolgáló vagy azonos fegyvernemhez tartozó, esetleg egy csatában harcoló tisztek portréi kerültek egymás mellé a falakon. Az együttesekben manifesztálódó eszme viszont egy, a katonatársakat általánosan jellemző magatartásmodell volt – akár az arcvonásokban, a testtartásban, a beállításban is kifejeződő attitűd; afféle kihívó, büszke tartás –, az *esprit de corps* (Kloosterhuis 2011: 3–29, különösen 17). A becsület, az összetartás és az önfeláldozás közösen vallott értékrendje; ez fűzte össze a bajtársakat és képeiket.

Ezt az ideált – tulajdonképpen egy férfieszményt – a katonatiszt Széchenyi jól ismerhette. Ez tehette fogékonná az olyan, a szigorú katonai életformával rokon viselkedésminták iránt, mint amelyet a római *virtu*, a keresztes lovagok aszketizmusa vagy valamiféle hihetetlen méltóság jelentett. És ez tette lehetővé, hogy a hasonló ethoszt követőket felismerje, tisztelje és szövetkezzen velük, sőt arcmásaikat – egy már létező vizuális hagyományba tagozódva, azt mintegy modernizálva – megfestesse, közösségük csoporttudatának megtestesüléseként.

A vizuális jellegzetességek, a képi tradíció, valamint a történeti kontextus és a megbízói élethelyzet ismeretében így kijelenthető, hogy olyan nemes gondolkodású egyéneket látunk az olajminiatűrökön, akiket közösen vallott normák és azonos célok egyesítettek egy közösségbe. Elég arcukra pillantani, hogy erkölcsi tartásuk feltáruljon: fellépésük határozottsága és viselkedésük méltósága, komolysága nézeteik megingathatatlanságát, szavuk visszavonhatatlanságát jelzi; „szótlanságuk” a „dixi” örökké tartó pillanata. Innen a mimika teljes hiánya; ebből fakad magukba zártóságuk és megközelíthetetlenségük: idealizáltságuk erkölcsi felsőbbrendűségüket tükrözi; (a korabeli miniatűrök ábrázoltjaihoz viszonyított) másságukat. Mozdulatlanságuk, testtartásuk (katonás) merevsége kiállásukról – tántoríthatatlanságukról, megfélemlíthetetlenségükéről és megvesztegethetetlenségükéről – tanúskodik (ezek hiánya miatt nyilvánvaló, hogy Dessewffy és Andrássy portréja eredetileg nem ebbe az együttesbe készült, és ráadásul másolat; valamint az is, hogy ez a spontaneitás nem ismétlődhetett a sorozatban). Arról, hogy érzelmeik vagy egyéni érdekeik nem befolyásolhatják

⁴⁷ Az európai előképek közt említhetők a porosz Frigyes Vilmos trónörökös lovas-, illetve gyalogsági ezredének tisztiportréi (Adam de Clerk 1680 körüli, illetve Mányoki Ádám 1706 és 1707 közötti, valamint más festők által 1711-ig készített arcmások a wusterhauseni királyi kastélyban) (Buzási 2003: 38–49; Pons 2009: 1–36).

őket; hogy nem riadnak vissza az anyagi áldozatoktól sem egy eszme megvalósítása érdekében, mert nem saját boldogságukat, hanem mások boldogulását keresték. Valamilyen formában mindannyian, Széchenyivel együtt, az *incredibilis gravitast* testesítették meg: ki szónokként-közszereplőként (Dessewffy, Nagy, Ragályi, Mednyánszky, Almássy, Vay); ki az oppozícióval szimpatizálóként (Wesselényi, Esterházy Mihály); ki anyagi javairól lemondva (Károlyi, Andrásy, Vay); de mindenki – a *legszebb győzelmeket önmaga felett arató* – katonaként is. Az erénynek ez a hasonló megléte, de különböző megnyilvánulása tette lehetővé, hogy a magányos (ön)reformerek, egymással közösséget vállalva, a barátságon túl laza formációkba tömörüljenek; hogy a diétai oppozíció magját, magánkonferenciák és bizottságok törzsközönségét, az Erényszövetség vagy éppen a reunio tagjait adják. Valahogy úgy szerveződve, ahogy portrégalériájuk sem csoportkép, hanem elkülönülő képmezőknek – egymásra nem pillantó, egymással kapcsolatba nem lépő férfiakként – a *varietas* bonyolult és kifinomult szabályai szerint összeálló együttese.

Vagy, hogy egy még letisztultabb interpretációt adjunk: az olajminiatűrök egyszerűen *férfiakat* jelenítettek meg; együttesük pedig a *férfi* képét adta – a szó 1825 telén egy zárt körben vett, legnemesebb értelmében; úgy, ahogy azt Széchenyi az országgyűlés alatt magának is megfogalmazta: a közszereplő etalonját, a hazafit. Egyszerre tükrözött önképet és egy eszményített és vágyott ideált; azt, ahogyan látni és láttatni kívánták önmagukat és közösségüket; azt, amilyenre formálni szerették volna a következő generációt; azt a képet, amelynek nem mindig tudtak megfelelni. Egy új – mert más, ráadásul eszményített – férfiképet vizualizált az együttes: az emberi természet erkölcsi nemesítéséről alkotott, még a felvilágosodásban gyökerező ideál találkozott a honfinak a nemzet szükségleteihez igazodó, romantikus (proto)típusával, ahogy a közjót szolgáló, erényes sztoikus alakját felkarolták nem egy lázadó, inkább (ön)reformer generáció tagjai. Ezt a férfiképet propagálta Széchenyi a portrégalériával úgy az „ifjak”, mint kortársai közt; akkor is, amikor híresztelte; akkor is, amikor lakásában kifüggesztette, és akkor is, amikor egyes darabjait másolásra vagy sokszorosításra átengedte akár évekkel, évtizedekkel később. Egy középosztálybeli férfideált népszerűsített – középosztályon Pierre Bourdieu Outram által is átvett meghatározását értve (Outram 1989: 153–154; Bourdieu 1984) –, annak ellenére, hogy csoportjuk jórészt mágnásokból, illetve nemesekből állt. Ez korántsem mellékes aspektus; felülírja, illetve módosítja azt a historiográfiai meglátást, amely szerint a nemzetté válás korai szakaszában az arisztokrácia (például az Erényszövetség által) *saját* értékrendje továbbadásával vezető szerepének megőrzésére törekedett (Oplatka 2005: 167–168). Éppen ellenkezőleg (némiképp igazodva Gergely meglátásához 1972: 154–156, 174–175); és ez magyarázza részleges kudarcukat is – formációjuk gyors felbomlását, csatlakozó követők hiányát –, hiszen egy társadalmi státuszuktól elütő magatartásminta propagálásáról volt szó. Sokatmondó, hogy még Vay is – aki pedig a gróf „lelkét ismer[te]” (Guz-

mics 1883: 208) – epikureizmussal vádolta meg a sztoikus beállítódására oly büszke Széchenyit.

Az 1825–1827-es pozsonyi diéta jelentősége, ennek ellenére, ebben rejlik; egy új típusú nyilvánosságon, valamint az annak megfelelő, újszerű diskurzív formákon túl egy új korszak kihívásait felvállaló férfi feltűnésében, illetve a megjelenésére való igényben. Az országgyűlés (mint esemény) ugyanis alkalmat adott a férfi (társadalmi nemi) szerepkörének újrafogalmazására a politikai nyilvánosságnál szélesebb körben, úgy egyének, mint csoportok szintjén. Széchenyi és a körülötte gyűlő reformerek bár a közszereplő és a hazafi legkidolgozottabb, leghitelesebb korabeli változatát testesítették meg, korántsem az egyetlen formáját adták.

1825 telén fel-feltűnedeztek más, az Erényszövetséghez hasonló, spontán és informális módon szerveződő, majd letűnő kisebb közösségek, baráti körök is, amelyek különféleképpen, de a hazafi (ön)meghatározásával a hon felemelését célozták. Ekkor minden, ami „magyar” volt, autentikusnak számított; „hazafi-vá” változtatható – hitelesíthető – személyeket, csoportokat. Divat lett magyarnak, hazafinak lenni; és mindenki másképp, másoktól eltérő módon volt az. Akadtak, akik külsőségek révén igyekeztek annak tűnni, mint a bécsi arisztokrata hölgyek közül néhányan, akik a félhivatalos társasági eseményekre „magyarba öltöztek át”, akárcsak Hansi felesége, Zichy Adél, hogy aztán, színház vagy séta előtt ruhát váltsanak (Keglevichné 1938: 275). Hasonló politikai tudatosságból húzott Metternich is – akit egyébként a diétán honosítottak – életében először magyar ruhát a császár Pozsonyba való bevonulásakor, majd ez rutinná vált országgyűlésen tett látogatásain (Keglevichné 1938: 274). A magyaros ruha így sok esetben felvett jelmez volt; kellék egy jól-rosszul játszott politikai szerephez; nem feltétlenül jelentette a nemzeti eszme melletti elkötelezettséget. A hazafiúság sokak meglátásában egy mélyebb, benső átalakulást követelt meg; önreformot. Folyamat volt; meg-megújuló egyéni áldozatok sora. Guzmics referense is a hazafiság további, szép példái között – Széchenyin túl – olyanokat sorolt fel, akik tettekkel bizonyítottak, mint gróf Pálffy Ferenc császári és királyi kamarás, aki „magyarul tanul” (Guzmics 1883: 160). De „Ide legjobban illik azon interessáns jegyzés, hogy némely magyar szívu ifju mágnásaink egymás közt felfogadtak, hogy Bécsbe sohasem fognak többé önként menni lakásra; magyarországi posztóval ruházkodnak, és magyar cselédeket fognak tartani” (Guzmics 1883: 160).

És ahogy a Széchenyiék által propagált férfikép mellett további, versengő elképzelések bukkantak fel, úgy jelentek meg a gróf portrégalériájával egy időben – sőt részei felhasználásával – más, az országgyűlés résztvevőinek sokszorosított arcképeit felvonultató sorozatok is Pozsonyban, mint báró Ferdinand von Lütgendorff rézkarcai, illetve a *Magyar Pantheon* litográfái (Ponori Thewrewk [1825–1837]). Ez a különböző pártállású személyeket úgy az alsó-, mint a felsőtábláról összeválogató, hosszabb időszak alatt napvilágot látó kiadvány lehetővé

tette, hogy a vásárló saját politikai szimpátiája alapján a példaképek és a megisztelték egyedi körét állítsa össze.

Rivalis (arisztokrata) férfiképekről szólva azonban említeni kell a legmeghatározóbbat; azt, amelynek ismerete nélkül a reformerek által propagált eszmény korabeli hatása nem érhető a maga teljességében. Ehhez annak a vehemens ellenszenvnek az ismertetésén keresztül vezet az út, amely Széchenyit, illetve barátait övezte. Diétai fellépésétől kezdve ugyanis úgy Vince és felesége, Sophie, mint Esterházy Mihály, de Károlyi György is újra és újra ugyanazt a hírt hozták Bécsből: hogy – és nem kizárólag a birodalom urainak neheztelése miatt – rá mindenki haragszik; hogy „országgyűlési viselkedése és Crescence miatt A-tól Z-ig mindenki gyűlöl és megvet” (Széchenyi 2002: 397); hogy számtalan ellensége van (Széchenyi 2002: 387); hogy mindnyájukat kitiltják a társaságból (Széchenyi 2002: 400). De maga is szembesült azzal, hogy Mihály helyzete tartóhatatlanná vált (Széchenyi 2002: 425); őt magát pedig társasági eseményekre, amelyekre hivatalos lett volna, meg sem hívták (Széchenyi 2002: 417). Zichy Molly is, akivel korábban jó viszonyt ápolt, 1826 végén már úgy fogadta, „mint egy kutyát” (Széchenyi 2002: 426); „a főhercegek és híveik [pedig] nyilvános eseményeken úgy bánnak velem –, mintha nem is élnék” (Széchenyi 2002: 444). Mások, főrangú férfiak – még Metternich is, aki régebben szinte atyai módon viszonyult hozzá –, hidegen és kimérten kezelték (Széchenyi 2002: 393, 402).

De leginkább – ahogy az egy idő után neki is feltűnt (Széchenyi 2002: 447) – a Bécsben élő fiatal arisztokrata nők támadták. Már 1825 decemberének elején a francia „Titin [O’Donell, született Christiane Fleury, Crescence barátnője] olyan leírást adott rólam, hogy szinte eszemet vesztettem fájdalomban” (Széchenyi 2002: 366). Egy másik alkalommal, ebéd közben pedig azt vágta a fejéhez, hogy „ön Lord Byron modorát öltötte fel” (Széchenyi 2002: 387), de ezzel semmi hízelgőt nem akart mondani Széchenyire nézve. 1826 januárjának elején Zichy Melanie, aki (egykor) halálosan szerelmes volt belé, Hunyady Ferencné Zichy Júlia által egy gombostűt küldött neki, és nem érzelmi frusztráltsága miatt (Széchenyi 2002: 378). Hogy „legádázabb” ellensége hajdani szerelme, Selina Meade volt [férjezett Clam-Martiniz, ekkortájt szintén Crescence bizalmasa], azt többször hírül kapta (Széchenyi 2002: 382). Máskor azt jegyezte fel, hogy „Forgách [Alajosné, született gróf Batthyány] Izabella azt mondja, hogy antipatikus vagyok neki. Spiegel Flóra [ugyancsak egy francia, született Ligne hercegnő] etc. a mi Társaságunkat a Club de boue-nak” [piszkosok klubjának] nevezte (Széchenyi 2002: 400). 1826 novemberének végén pedig egykori ideálja, Henriette (ekkor már férjezett Hunyady Józsefné), valamint a már említett Hunyady Ferencné és az ugyancsak Crescence *entourage*-ába tartozó Károlyi Lajosné Kaunitz Fernandine a kaszinóról „mindenféle borzalmakat beszélnek. Hát nem halálra nevette ez? Hát mind így félnek tőlem és gyűlölnek engem az ifjú asszonyok! Ez a három nő! Micsoda férjeik vannak!” (Széchenyi 2002: 426). És akkor még nem is említettük Hansi feleségét, Zichy Adélt, aki, amikor

csak tudta, feketítette Széchenyit sógornője, Crescence előtt, és aki az egész országgyűlési ellenzéktől, a barsiaktól különösen, a férje ellen folytatott hadjáratuk miatt szinte viszolygott (Keglevichné 1938: 278, 281–287, 289–291, 82–92, 97, 100, 102).

Ezt az udvari emberek, a Bécsben élő arisztokrata nők felől érkező gyűlölet-hullámot nem lehet kizárólag politikai nézetei(k)ből levezetni. Széchenyi maga sem értette; sokáig maga sem tudta megfogalmazni, hogy mi is vele és a körülötte állókkal, a többi reformer arisztokratával, illetve alsótáblai követtel az igazi baj. Mintegy villámcsapásszerűen érte a felismerés 1826 júniusában, Titin férjével, Moritz O’Donell katonatiszttel való beszélgetése során; amikor a férfi úgy nyilatkozott Napoleonról, hogy az ugyan

nagy ember volt, de nem volt elegáns hős! Az eszmék és értelmezések micsoda áradata torlódik fejemben e kijelentésre! Nem hiszem, hogy Szókratész, Zénón, Epiktétosz, Cato, Scipio etc. nagyon előkelőek volnának. – A szolgaság, a kisszerűség, az előítéletek micsoda évszázada ez! Az ilyen emberek talán még Franklint, Washington [vagy Bolivart] sem tartják fashionable-nak (Széchenyi 2002: 408). Ez adja kezembe a kulcsot sok mindenhez a világon (Széchenyi 2002: 409).

Nekünk is. Az volt vele és a többiekkel a baj, hogy nem voltak *cortegianók*, azaz udvari emberek, udvaroncok (a kifejezések akkor még érvényben lévő, castiglione-i értelmében: 2008); hogy semmibe vették a bécsi udvari etikettet. Hogy az antik sztoikusok – és a neosztoikus Montaigne, a gyakorló keresztény filozófusok, az angol *gentlemanek* –, valamint a világalakítók méltósággal, büszkeséggel és felsőbbrendűséggel teli tartását, hajlíthatatlanságát tartották követendő magatartásbeli mintának. Hogy nem tudtak „viselkedni”; hogy nem akartak a többi elegáns, előkelő és divatos *flâneur*-höz hasonlóan fesztelenül és felületesen elvegyülni. Hogy címeket és rangokat mellőzve egymást egyszerűen „Önök” szólították (a *Sie* megfelelőjeként új szót kovácsolva: Széchenyi 2002: 436). Hogy, mint sokszor Széchenyinek is, az arcukra lehetett írva, hogy mit gondolnak egy-egy főúri eseményről vagy annak résztvevőiről.

Sőt, hogy az etiketten túl a hierarchiát is semmibe vették; hogy katolikus arisztokrata létükre viselkedésükben, életformájukban és eszményeikben egy puritán középosztálybeli ideált követtek; hogy köznemesekben és protestánsokban leltek barátokra és politikai szövetségesekre. Hogy nem voltak szolgalelküek; hogy ahelyett, hogy hajlongtak, előszobáztak vagy kinevezések után kilincseltek volna, felugráltak, és mások szavába vágva kiabáltak – „lármáztak” (Jelenvolt 1868: 77. sz., 82. sz., 84. sz.; Guzmics 1883: 77, 136) – az országgyűlésen; feljebbvalóikkal szemben pedig, erkölcsi magasabb rendűségüket éreztetve, dacosan hallgattak, aztán elvonultak, hogy szűk körben vitassák meg a politikai helyzetet. Hogy a bécsi udvari normák szerint egyszerűen modorta-

lanoknak tűntek; „gorombáknak”, ahogy azt Zichy Adél fogalmazta meg többször diétai szereplésüket figyelve – mindig kiemelve az egyes üléseken a „leggorombább” alakot (Keglevichné 1938: 88, 276, 293) –; az, hogy nem voltak „illedelmesek” (Keglevichné 1938: 276). Hogy, amint azt a Jelenvolt is fájalta, „méltatlan” a nádorral (Jelenvolt 1868: 84. sz.), „illetlen” az uralkodóval való bánásmódjuk; hogy képesek voltak egy „illetlenségig kemény” *nunciumot* felküldeni (Jelenvolt 1868: 76. sz.). Hát lehet azon csodálkozni, hogy a főhercegek, ha nem megfeddésről volt szó, nem is álltak szóba az általuk egyszerűen csak „Schreiereknek” [kiabálóknak] (Keglevichné 1938: 282) hívott ellenzékiekkel?! (De ne legyenek illúzióink: Széchenyi sem tudta levetkőzni teljesen udvari énjét: Bernáth Zsigmond ungi követtel és Vayval például azok „orcátlansága és faragatlansága” miatt szakított, mondván, hogy „méltatlan ezekkel az emberekkel szövetségben lenni” (Széchenyi 2002: 412).)

Modornál azonban jóval több forgott kockán. Az az új férfikép ugyanis, amelynek Széchenyi arcot adott, és amelyet még néhány hozzá hasonló főrend, valamint több alsótáblai követ megtestesített, az Erényszövetség követésre méltó példaként tűzött az „ifjak” – a fiatal magyar arisztokraták, köztük a hölgyek férjei – elé, a portrégaléria pedig vizualizált, éppen a domináns férfiképet állította kihívás elé; megingatta a birodalmi-udvari szolgálatba lépő (magyar) arisztokrácia – úgy is, mint Hansi – bevált, hegemon énképét, értékrendjét és karrierlehetőségeit. Újfajta viszonyokat – bajtársias, esküvel is megerősített szövetségeket – propagált a férfiak között; új típusú szocializációs formákat kultivált: diétai gyűlések, magánkonferenciák, (a tudós társaság létrehozása céljából alakuló) bizottsági ülések, a klub, majd a kaszinó látogatását olyan könnyed és felületes szórakozások helyett, mint amilyeneket az álarcosbálók, a korcsolyázások vagy a szoárék jelentettek (Széchenyi 2002: 367, 381). Újrafogalmazta az arisztokrácia társadalmi ható- és feladatkörét, a birodalmi kormányzás fogaske-rekeibe való illeszkedés helyett a nemzetépítés nagy feladatában való részvételt mutatva fel.

De ez az új férfikép az uralom társadalmi (nemi) hierarchiáját is fenekestül felforgatta. Nemcsak vertikálisan, az arisztokrácia elkülönülésének felrúgásával, a középrétegekkel való keveredéssel, hanem horizontálisan is, átfogalmazva a (főúri) nő helyét a társadalomban, sőt a női nemi szerepeket *en bloc* – és ez tűnhetett fel már nagyon korán az előkelő hölgyeknek. Az, hogy az új férfikép által propagált újfajta társaságok és új típusú szocializációs formák mind szűk, zárt férfiközösségek; hogy ugyan az arisztokraták mellett nemeseket, protestánsokat (és akár zsidókat) is – egyenlőkként – befogadtak (volna) soraik közé, viszont kirekesztették a nőket (Pateman 1988: 77–116). Az, hogy a társadalmi-politikai nyilvánosság ezen új, egymást átfedő körökből felépülő, hálózatszerű „nemzeti” fórumai radikálisan eltértek a bécsi udvar monarchikus és hierarchikus társasági életének politikát, kultúrát, szórakozást és gáláns kalandot vegyítő – bizonyos fókig a forradalom előtti francia szalonokat idéző –, jellemzően feminin világá-

tól (Landes 1998: 23–25), amely jelenléte és láthatóságot, azaz teret és informális befolyást biztosított a nőknek.

A reformerek (új férfiképe) ezektől a szabadabban megfogalmazott társadalmi nemi szerepektől fosztották meg őket, az arisztokrata nőket. És ez nem volt elég: új feladat- és hatóköröket is előírtak részükre, a nyilvánosságból a magánszférába köreibe száműzve őket. Mert az ifjúság *educatiója* mellett úgy az arisztokratákat, mint a közrendűeket érintő nevelés is hamar tematizálódott a diétán. Sokan kampányoltak a lányok nemzetietlen – ráadásul leendő családanyai szerepükkel is ellentétes – nevelése ellen, a honi nyelv és szokások ismerete, a következő generáció nemzeti szellemű felnevelése érdekében. Zsombori bihari követ tette fel a sokakat foglalkoztató kérdést: „ha jó polgárokat akarunk, neveltesük az Asszonyokat magyarosan; most frantzia és német Gouvernant-ok nevelik őket, hogy lehetne hát ezekből hazát, s ösalkotmányokat szerető – gyermekeiket arra tanító – jó anyákat várni?” (Zsoldos 1825: fol. 73. recto). Dessewffy is azon a véleményen volt, hogy „azon Asszony, kiben hazafiui érzés nints, nem nevelhet jó hazafi gyermeket; kénszeríttessenek a’ magyarul nevelendő leányok, hogy gyermekeiket magyarossan neveljék” (Zsoldos 1825: fol. 82. verso). Követendő példává József főherceg és nádor felesége, Mária Dorotytya württembergi (evangelikus) hercegnő vált, aki 1826 januárjában azon túl, hogy a rendek magyar nyelvű üdvözlétére honi nyelven válaszolt, azt az ígéretet is tette, hogy „édes gyermekeimbe a magyar nemzet iránt, ugyanazon szeretetet fogom oltani, mely magamat lelkesít” (Guzmics 1883: 198).

Ez az új – ismét: a domináns mellett feltűnő, azzal versengő – nőkép ekkor még nem vonzott sok előkelő hölgyet, mégis néhányuk számára magatartásbeli mintává válhatott. Mert Guzmics referensének széljegyzetét még mindig nem idéztük a maga teljességében. Az 1825 telén Pozsonyon végigsöprő „magyar-hullám” említésre méltó képviselői közt ugyanis nemcsak Széchenyi szerepelt portrégalériájával, vagy a hazafiúságukat a bécsi udvari életről való lemondásukkal is kifejezésre juttató ifjak, hanem valaki más is. „Gróf Zichy Károly a kamara praesese magyar juratust fogadott gyermekei mellé, hogy azokat csak magyar nyelvre tanítsa. Szép felesége [Crescence], hasonlóan magyarul tanul és vele a gyönyörű Hunyadyné [a már említett Zichy Júlia], és mily szépen illik majd a mágnásné szájába, midőn a kákogó khum mein Kind helyett így szólítja kicsinyjeit: jöszte kis babám” (Guzmics 1883: 160).

Crescence így maga is a diétán feltűnő új nőképnek – a modern nemzetállamok formálódása során Európa-szerte oly meghatározóvá váló republikánus anyaságnak (Landes 1998: 2) – a hatása alá került. Olyan családanya lett, aki a következő generáció nemzeti szellemű nevelése érdekében maga is magyarrá kívánt válni, a társadalmi átalakítás nagy munkáját önmagán kezdve. Nem külső öltözetében, hanem beszédében, életformájában és áldozatvállalásában; azzal, hogy (bizonyos mértékig) elfordult a (könnyed és erkölcstelen) udvari társasági léttől, és mintegy demonstratívan szűk házi köreibe vonult vissza magyarul

tanulni. Azzal, hogy tiszteletben tartotta és támogatta az újonnan szerveződő nemzeti intézményeket, akárcsak, amikor „pirulón [...] 400 pengő forintot egy vigadóra Pesten felajánlott” Széchenyinek (Széchenyi 2002: 370) – mint a római nők, akik a köztársaság védelme érdekében ékszereiket kínálták fel a szenátusnak (lásd Vincenzo Camuccini festményét, 1825–1829, Glasgow Museums).

Éppen ezért, nem a historiográfiában gyakran hangoztatott reménytelensége miatt volt ösztönző ez a vonzalom Széchenyi számára, hanem beteljesültsége miatt. Már feddhetetlen magánéleti erkölcsössége révén is – amelyen a középosztály politikai uralma, a társadalmi rend nyugodott a 19. század Európájában, Outram meglátásában (Outram 1989: 126) – tökéletes párt alkothatott Crescence a nyilvánosságban felértékelődő római *virtut* megtestesítő Széchenyivel (egy, az övékével párhuzamos univerzumban, plátói értelemben). De még többről volt szó: ennek honi változatáról. A pozsonyi diétán (többek közt) bennük és általuk megtestesült és a haza felemelkedésére – egy jobb, nemzeti szellemű generáció kinevelésére – felesküdvé, majd örök (erény)szövetséget kötve⁴⁸ útjára indult a magyar reformkor emblematikus emberpárja: az új férfi és az új nő, azaz a honfű, és társa, a honleány egy korai, sajátos változata.

⁴⁸ Ezt szimbolizálta az az 1829 végén Crescence által készített medaillon, amelyen a következő szöveg állt: „Csak nemesed és Magyarország üdvé / Légyen a cél, mely minket egyesít” (Széchenyi 2002: 546).

Rövidítések

BTM FK	Budapesti Történelmi Múzeum, Fővárosi Képtár
FSZEK BGy	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény
MNG	Magyar Nemzeti Galéria
MNM TKCs	Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTA MGy	Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjtemény
MTAK KRKGy	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kéziratok és Régi Könyvek Gyűjteménye
SzGy	Széchenyi Gyűjtemény
RAL	Régi Akadémiai Levéltár

Kéziratok források

- Zsoldos Ignác 1825. *1825/1826-ki pozsonyi országgyűlési napló-jegyzés*. MTAK KRKGy, Történelem, Napló 8-rét. 2. sz.
 MTAK KRKGy, SzGy
 MTAK KRKGy, RAL

Irodalom

- A M. Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeuma 1902. május hó 1-én*. Budapest: Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.
- Bahtyin, Mihail 1982. *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest: Európa kiadó. (*Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovya i Rennessansa*. 1965.)
- Ballagi Géza 1897. *A nemzeti államalkotás kora 1815–1847*. In: Szilágyi Sándor (szerk.), *A magyar nemzet története*. Budapest: Athenaeum, 9. kötet.
- Bártfai Szabó László (szerk.) 1943. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860*. Budapest: A Szerző kiadása, 1–2. kötet.
- Bártfai Szabó László 1930: „Gróf Széchenyi István művész kortársai és barátai.” *Magyar Művészet* 1936/9, 586–604.
- Bártfai Szabó László 1931. „Ender János levelei gróf Széchenyi Ferenc arcképéről.” *Magyar Könyvszemle Új folyam* 38/1–4, 56–59.
- Beke László 2009. „Johann Nepomuk Ender: Borúra derű. Az Akadémia allegóriája.” In: Marosi Ernő (szerk.), *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatóintézete, Balassi Kiadó, 194–195.
- Bourdieu, Pierre 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass: Richard Nice.
- Brigovác László 2012. „Széchenyi és Andrássy György – Életrajzi lenyomatok.” In: Velkey Ferenc (szerk.), *„Nincs egy igaz barátom se!” Tanulmányok Széchenyi István politikai kapcsolatainak történetéhez*. Speculum Historiae Debreceniense 10. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 115–152.

- Buzási Enikő 2003. *Mányoki Ádám (1673–1757). Monográfia és œuvre-katalógus*. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.
- Castiglione, Baldassare 2008. *Az udvari ember*. Budapest: Mundus. (*Il libro del Cortegiano*. Venezia, 1528.)
- Clawson, Mary Anne 1989. *Constructing Brotherhood: Class, Gender and Fraternalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Csorba László 1991. „Munkatársak és barátok.” In: Éri István (szerk.), *Széchenyi és kora*. Kiáll. kat. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 47–63.
- Csorba László 2010. *Széchenyi István*. Budapest: M-Érték. (1991.)
- Divald Kornél 1917. *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Magyarázó kalauz*. Budapest: MTA.
- Elias, Norbert 1987. *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest: Gondolat. (*Über den Prozess der Zivilisation*. 2 vols. Basel, 1939.)
- Ender, Johann Nepomuk 2001. „Önéletrajza.” In: Papp 2001: 28–30.
- F. H. B. 1827. „Wanderung in die Ateliers hiesiger Künstler.” *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* 18/136, 742–744.
- Fazekas Rózsa 2002. „A »triumvirek«: Károlyi György, Széchenyi István és Wesselényi Miklós barátsága.” In: Kujbusné Mecsei Éva (szerk.), *Thesaurus solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt*. Debrecen–Nyíregyháza: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár és Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 163–180.
- Fenyő István 1955. *Az Aurora*. Irodalomtörténeti Füzetek 4. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fónagy Zoltán 2003. „Széchenyi István”. In: Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth*. Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból. Budapest: Kossuth.
- Fónagy Zoltán 2010. „Széchenyi, a barát.” *Történelmi Szemle*. 52/4, 511–522.
- Fónagy Zoltán 2011. „Széchenyi, a társas lény. Romantikus barátságkultusz és egzisztencialista magány.” In: Pelyach István (szerk.), *Széchenyi mint magánember*. Budapest: Logod Bt., 41–54.
- Gergely András 1972. *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gerő András 1993. *Magyar polgárosodás*. Budapest: Atlantisz.
- Gonda Zsuzsa 2001. „A bécsi Dioszkuroszok. Johann Nepomuk és Thomas Ender művészi pályája.” In: Papp 2001: 11–27.
- Grünstein, Leo 1931. *Das Alt-Wiener Antlitz. Bildnisse und Menschen aus der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*. Wien: Gilhofer und Ranschburg, 2. kötet.
- Guzmics Izidor 1883. „Napló.” In: Vaszary 1883: 27–272.
- Hirtenfeld, Jaromir 1857. *Der militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder: nach authentischen Quellen bearbeitet*. Wien: K.-k. Hof- und Staatsdruckerei, 2. kötet.
- Horváth Mihály 1886. *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*. Budapest: Ráth Mór, 1. kötet. (1864.)
- Jegyző könyv 1825–1826. *Felséges Első Ferentz austriai császár, magyar, és cseh ország koronás királyától Po'sony szabad királyi városába 1825-dik esztendőben, Szent-Mihály havának 11-dik napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Jegyző Könyve melly eredetképpen magyar nyelven íratott és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítatott*. Po'sony: Belnay örökösének betűivel, 1–2 kötet.

- Jelenvolt 1868. „Az 1825-ik, 1826-ik, 1827-ik esztendőben tartott Diéta Fojamatjának summás előadása. Írta egy Jelenvolt.” *Hon*, Esti kiadás 1868/76–78. sz.; 82–85. sz.; 87. sz. 89. sz. 101–103. sz.; 105–107. sz.; 109–111. sz.; 113. sz.; 115–117. sz.; 127–130. sz.; 135. sz.; 138–140. sz.
- Kandler, Franz Sales 1831. *Ehrenspiegel der kaiserl. königl. österreichischen Armee. Eine Darstellung derjenigen k. k. Militär-Individuen welche in- und ausländische Ritter-Orden, Würden und Ehrenzeichen besitzen, in alphabetischer Reihenfolge der verschiedenen Staaten geordnet*. Wien: Carl Gerold.
- Keglevich Jánosné Zichy Adél 1938. „Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél naplói a reformkorszakból (1822–1836). I–II–III.” Szerk. Östör József. *Budapesti Szemle* 250. kötet/729–730, 136–159; 273–294; 251. kötet/731, 81–103.
- Kemény Zsigmond 1851. „Széchenyi István.” In: Csengery Antal (szerk.), *Magyar szónokok és statusférjak (Politikai jellemrajzok)*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- Kemény Zsigmond 1970. *Sorsok és vonzások. Portrék*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Kinderfreund, Karl Josef 1860. *Das Fürstenhaus Esterházy von Galantha*. Wien: Leopold Sommer.
- Kloosterhuis, Jürgen 2011. „Ordre, Liste und Porträt. Identitätsstiftung und Traditionsbildung im Preussischen Offizierkorps des 18. Jahrhunderts im Spiegel seiner Schrift- und Bildquellen.” In: *Hitotsubashi Journal of Law and Politics* Vol. 39, 3–29.
- Kosáry Domokos 1987. *A történelem veszedelmei*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Kovács Dénes 1891. „Az Akadémia alapítása. Holló Barnabás szoborműve.” *Vasárnapi Ujság* 38/39, 634–636.
- Kugler, Georg 1991. *Staatskanzler Metternich und seine Gäste: die wiedergefundenen Miniaturen von Moritz Michael Daffinger, Josef Kriehuber und anderen Meistern aus dem Gästebuch der Fürstin Melanie Metternich / Chancellor Metternich and his Guests: The rediscovered miniatures by Moritz Michael Daffinger, Josef Kriehuber and other famous painters from the Visitors Album of Princess Melanie Metternich*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria.
- Kumlik Emil 1908. *Adalékok a pozsonyi országgyűlések történetéhez (1825–1848)*. Pozsony: Stampfel Hugó kiadása.
- Landes, Joan B. 1998. *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Marosi Ernő 2000. „A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben.” In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.), *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiáll. kat. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 11–33.
- Morowitz, Laura – William Vaughan 2000. „Introduction.” In: Morowitz, Laura – William Vaughan (szerk.), *Artistic Brotherhoods in the Nineteenth Century*. Burlington: Ashgate, 1–31.
- Név nélkül 1831. „Kupfer-Erklärung.” *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*. Herausgegeben Joseph Freyherrn von Hormayr. Neue Folge 1831, 451–452.
- Nyilas Ilona 1934. *Ragályi Tamás*. Bölcsészdoktori értekezés. [S. n.]: [S. 1.].
- Oplátka András 2005. *Széchenyi István*. Budapest: Osiris.
- Outram, Dorinda 1989. *The Body and the French Revolution. Sex, Class and Political Culture*. New Haven and London: Yale University Press.
- Papp Gábor György – András Edit (szerk.) 2004. *A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei*. Budapest: MTA.

- Papp Gábor György (szerk.) 2001. *Johann Nepomuk Ender (1793–1854) Thomas Ender (1793–1875) emlékkiállítás*. Kiáll. kat. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjtemény, Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet.
- Pateman, Carol 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Ponori Thewrewk József (szerk.) [1825–1837]. *Magyar Pantheon az 1825–1827. 1830. és 1832–36. Pozsonyban tartott országgyűlések emlékezetére. Ungarisches Pantheon zum Andenken der in den Jahren 1825–1827. 1830. und 1832–1836. zu Pressburg gehaltenen Reichstage*. Gegründet und herausgegeben von Joseph Thewrewk von Ponor. Wien: Lithographischen Institutes.
- Ponori Thewrewk József 1830. *Gróf Vay Ábrahám életírása*. Pozsony: [S. n.].
- Pons, Rouven 2009. „Freundschaftskult und Korpsgeist – Zum politisch-sozialen Hintergrund von Porträtgalerien des 18. Jahrhunderts.” *Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte* Neue Folge 2009, 1–36.
- Rózsa György 1965. „A Magyar Tudományos Akadémia allegóriája.” *Magyar Tudomány* 72/12, 802–810.
- Simon Zoltán 2000. „A reformkori magyar politikai nyilvánosság és a Nemzeti Kaszinó.” *Sic itur ad astra* 2000/3, 11–46.
- Szabó Júlia – Majoros Valéria (szerk.) 1992. *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a 19. században*. Kiáll. kat. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.
- Szabó Júlia – Széphelyi F. György (szerk.) 1981. *Művészet Magyarországon 1830–1870*. Kiáll. kat. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, MTA MKCs, 1–2. kötet.
- Szabó Júlia 1985. *A 19. század festészete Magyarországon*. Budapest: Corvina.
- Szabó Júlia 2004. „A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a 19. században.” In: Papp – András 2004: 15–30.
- Széchenyi István 1889. *Gróf Széchenyi István levelei*. Szerk. Majláth Béla. Budapest: Athenaeum, 1. kötet.
- Széchenyi István 1926. *Gróf Széchenyi István naplói*. Szerk. Viszota Gyula. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2. kötet.
- Széchenyi István 2002. *Napló*. Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest: Osiris.
- Szentési Edit 2007. „Porträtgraphiken über Freunde und Verwandte in der Sammlung Fejérváry zu Eperies.” In: Dana Bořutová – Katarína Beňová (szerk.), *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu dejín umenia 19. storočia*. Bratislava: Universita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra dejín výtvarného umenia, 139–179.
- Széphelyi F. György 1981. „Allegóriák a korszak festészetében és grafikájában.” In: Szabó–Széphelyi 1981: 1. kötet, 66–73.
- Szilágyi István 1876–1877. „Kritikai adatok az 1825. évi országgyűlés november 2. és 3. napi tárgyalásainak történetéből.” *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és széptudományi osztálya köréből* 6. kötet, 3–43.
- Szily Kálmán – Viszota Gyula (szerk.) 1905. *A Magy. Tud. Akadémia Széchenyi-Muzeumának tárgyjegyzéke*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Szoboszlai Pap István 1876–1877. „Szoboszlai Pap István országgyűlési református lelkes levelei, az 1825–1827ik évi országgyűlésről.” *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi osztálya köréből* 6. kötet, 74–100.
- Tar Gáspár 1876–1877. „Napló.” In: Szilágyi 1876–1877: 3–43.
- Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*. Herausgegeben Joseph Freyherrn von Hormayr. Neue Folge 1831.

- Thürheim, Lulu 1913. *Mein Leben. Erinnerungen aus Österreichs grosser Welt, 1788–1819*. München: Georg Müller, 1–4. kötet.
- Toldy Ferenc 1864. „Egy pillantás a magyar politikai szónoklat történetére.” In: Toldy István (szerk.), *A magyar politikai szónoklat kézikönyve a legrégebbi időktől a jelenkorig, vagyis a kitünőbb politikai szónokok életrajzi adatokban és jellemző mutatókban feltüntetve*. Pest: Emich Gusztáv, v–xiv.
- Tóth Árpád 2005. *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest: L'Harmattan.
- Vaszary Kolos (szerk.) 1883. „Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez.” *Értesítő a pannonhalmi Szt-Benedek-Rend győri Főgymnasiumáról az 1882/83. tanév végén* 1883, 1–272.
- Velkey Ferenc 2011. „Széchenyi, a szerelmes (és a) férj. A Crescence-szerelmem a Széchenyi-diskurzusban.” In: Pelyach István (szerk.), *Széchenyi mint magánember*. Budapest: Logod Bt., 23–38.
- Viszota Gyula 1908. „Bajza levele Széchenyihez az »Auróra« és »Tudománytár« ügyében.” *Akadémiai Értesítő* 19/2, 81–84.
- Vörös Károly 1980. *Magyarország története 1790–1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1. kötet.
- Zichy Antal 1879. „Gróf Széchenyi István, mint műbarát.” *Képzőművészeti szemle* 1/11, 129–131; 1/12, 141–143.

Johann Nepomuk Ender: gróf Esterházy Vince arcképe (?),
1820-as évek második fele
Tölgyfa, olaj, 24,5 × 18 cm
MTA, MGy, ltsz.: 22

Johann Nepomuk Ender: Gróf Károlyi György arcképe, 1825–1827

Tölgyfa, olaj, 26 × 20 cm

MTA, MGy, ltsz.: 21

Ismeretlen festő: Gróf Dessewffy József arcképe, 1820-as évek második fele?

Tölgyfa, olaj, 24,5 × 18 cm

MTA, MGy, ltsz.: 80.

Ismeretlen festő: Ismeretlen férfi arcképe, 1820-as évek második fele –
20. század eleje

Tölgyfa, olaj, 24,5 × 18 cm

MTA, MGy, ltsz.: 81.

Johann Nepomuk Ender – Carl August Schwerdgeburth:

Báró Wesselényi Miklós arcképe, 1833

Papír, acélmetszet

Aurora, Belső címlap

MTAK Régi Könyvek és Kéziratok Gyűjteménye

Jelzés nélkül: Ragály Tamás arcképe, 1830

Papír, rézmetszet

Taschenbuch für die vaterländische Geschichte Neue Folge, Zweiter Jahrgang

1831. 134-135 lapok közti illusztráció

FSZEK BGy

Paul Nagy.

Jelzés nélkül: Felsőbüki Nagy Pál arcképe, 1830
Papír, rézmetszet, pontozó modorú technika
Taschenbuch für die vaterländische Geschichte Neue Folge,
Zweiter Jahrgang 1831. 336-337 lapok közti illusztráció
FSZEK BGy

Hegede Béla: Fotográfia Michael Moritz Daffinger gróf Andrassy Györgyöt ábrázoló miniatűrjéről, 1970-es évek

Fotográfia, papír
MTA MGy